

GABONA ÉS ACÉL

A SZOCIALISTA FEJLESZTŐ RENDSZER ÉS KÍNA ÖSSZEKOVCOLÁSA

BEVEZETÉS

A HÁZTARTÁSTÓL A VILÁGPIACIG

A 19. század végétől az 1930-as évekig tartott az az időszak, amely során a kínai mezőgazdaság legfejlettebb területeit formálisan alávetették¹ a kapitalista világpiacnak. Ebben az időszakban a vidéki Kína – különös tekintettel a tengerparti régiókra – bekapcsolódott a mezőgazdasági termékek új globális ármeghatározó piacába, amelyet „az első globális élelmiszerrendszer” néven ismerünk. A külföldi kereskedők és kínai ügynökeik, valamint a kínai kereskedők belenyúltak a hagyományos vidék-város munkamegosztásba², átalakították a piacokat és megszorongatták a paraszti termelőket. A Ming-kor³ óta tartó piacosítási hullám, majd a vidéki piacok globális kapitalizmus-

¹ A formális alávetés azt a pillanatot jelöli, amikor egy már létező munkafolyamat a kapitalista piacra kerül, de maga a munkafolyamat még nem alakul át. A szövegben olvasható példa arra a pillanatra utal, amikor a kínai mezőgazdaságot a belföldi piaci rendszeren keresztül alávetik a globális kapitalista piacnak, de az emberek munkamódszerei még nem alakulnak át jelentősen a folyamat során. Ami viszont megváltozik, az az ár, amit a gazdák és a kereskedők kapnak az általuk értékesített mezőgazdasági termékekért – még akkor is, ha azokat továbbra is változatlan módon termelik meg.

² A vidék-város munkamegosztás, vagy „vidék-város kontinuum” arra a viszonyra utal, hogy a vidék és a város különböző helyet foglalnak el a termelésben: a vidék szolgáltat nyersanyagokat és alapanyagokat (és élelmezési termékeket) a városi (feldolgozó)ipari termelés számára, ez pedig hierarchiát és egyenlőtlen viszonyokat képez a két szereplő között – *a szerk.*

³ A Ming-kor 1368–1644-ig tartott, a Ming-dinasztia által létrehozott alapvető kormányzati struktúrát az azt követő Csing- (mandzsú) dinasztia folytatta, és a császári rendszer 1911/12-es megszüntetéséig állt fenn – *a szerk.*

nak való alávetése azt eredményezte, hogy az 1930-as évekre jó néhány területen a mezőgazdasági termelés akár 40%-a is a piacra került, a legfejlettebb régiókban pedig ez az arány az 50%-ot is elérte (Richardson 1999).

Míg a (nemesi) kereskedők gyakran jól jártak a kínai és a nemzetközi piacok integrációjával, a paraszti háztartások számára inkább vegyesek voltak a következmények. Ennek ellenére a vidéki fogyasztás szintje nem sokkal maradt el a várositól: becslések szerint az 1930-as években a városi átlagfogyasztás 81%-át tette ki. Ez az arány az 1950-es évek közepéig valószínűleg változatlan maradt, bár ez talán többet árul el a városi gazdaság gyengeségéről, mint a vidék erejéről (Selden 1988). Az integráció hatása attól függött, hogy milyen termékekre specializálódott valaki. A teatermelők például már az 1880-as évektől kezdve szenvedtek, amint a brit teaültetvények elkezdtek teljes erőbedobással termelni Dél-Ázsiában. A gyapotfeldolgozó iparban a kézi fonók nehezen tudtak versenyre kelni a külföldi, gépi fonású fonalakkal. Ezzel szemben az ilyen fonalak olcsó importja eleinte kedvezett a szövőknek, akik csak idővel szembesültek egyre több problémával az új piacon. A partmenti, külföldi tulajdonú ipari szövőüzemek – amelyek többségében a 20. század eleje környékén épültek – elkezdtek betörni a kézműves piacra. Részben a fonalak nagy részét külföldről beszerző iparág elterjedése vezetett ahhoz, hogy a vidék és város közötti hierarchikus viszony elkezdett felbomlani.

A mezőgazdasági termékek kialakulóban lévő nemzetközi piaca az első világháborút követően kezdett el felbomlani, egyrészt a háború miatt, másrészt pedig amiatt, mert a nagy gazdasági világválság alatt a kereskedelem összezsugorodott. Ez vezetett ahhoz, hogy Kínában kísérleteket tettek az első a nemzeti kapitalista piac kialakítására. Az 1930-as években az ipari szektor (feldolgozóipar, textilipar, bányászat, közművek és építőipar) még mindig csak a kínai gazdaság 7,5%-át alkotta, a mezőgazdaság a munkaképes népesség 80%-át foglalkoztatta, a nemzeti jövedelem mintegy 90%-át a személyes fogyasztás tette ki, a nemzetközi kereskedelem pedig még mindig meglehetősen kis mértékű volt (Richardson 1999).⁴ Ebben az új időszakban a Nacionalista

⁴ Ezek az adatok durva becslések. Egyesek szerint a növekedési ráta az 1937-es japán invázióig magasabb volt, de azokat az adatokat erős kritika érte lásd Richardson (1999).

Párt (Kuomintang, a továbbiakban KMT), amely az 1920-as évek végére Kína nagy részén átvette az irányítást, megkísérelte lezárni a kapitalista átmenetet és kiépíteni a nemzetgazdaságot, szorosabb kapcsolatot teremtve a partmenti városok ipari létesítményei és a vidéki Kínában termelt nyersanyagok között. Az 1930-as évek elejére a KMT egyes frakciói tudatosan a gazdasági függetlenség és termelékenység olasz fasiszta modellje felé fordultak, hogy újra összekapcsolják a vidéki és a városi termelést. Ez erős kormányzati kontrollt jelentett a belső piacok felett, valamint az állami és a magánszféra együttműködését az iparosításban. Ezt az irányvonalat azonban felülírta a közigazgatás gyengesége, Csang Kaj-seknek, a KMT vezetőjének a katonai fejlesztései, illetve a kínai partvonal japán inváziója 1937-ben, amely elindította a második világháborút Ázsiában (Zanasi 2006).

A mezőgazdaság az 1930-as években minden problémája ellenére feltehetően még mindig többletet termelt a fogyasztáshoz képest, bár valószínűsíthető, hogy csak nagyon kismértékű többletről volt szó. A gazdaság ráadásul úgy volt felépítve, hogy ezt a minimális többletet sem fektették be az iparosítási folyamatba (Lardy 1983: 12). A meglévő regionális piacok globális kapitalizmusba való egyenetlen betagozódása széttöredezett gazdasági helyzetet eredményezett, és nem jött létre valódi „kínai” gazdaság. A KMT-nek a nemzeti piac megteremtésére tett kísérlete az 1930-as években a háborúba sodródással kudarcba fulladt. A nemzetgazdaság megteremtése az abszolút többlettermelés növelésével párhuzamosan évtizedeken át folyamatos kihívást jelentett. Ennek megoldására a szocialista fejlesztő rendszer tett végül kísérletet azzal, hogy intézményesítette az 1950-es években megjelenő új vidék-város viszonyt – ez a lépés egyszersmind megszüntette a köztük fennálló hagyományos hierarchikus kapcsolatot.

PÁRT, VÁROS ÉS PARASZTSÁG

Mire megkezdődött a japán invázió [1937-ben – *a szerk.*], a KMT fő ellenfelévé az újjáalakult Kínai Kommunista Párt (KKP, a Párt) által mozgósított paraszthadsereg vált. Maga a KKP évtizedekkel korábban alakult, és ugyanabban a viharos szellemi közegben született, mint a KMT, amelyhez hasonlóan jórészt városi törekvésként indult. A KKP

1921-es alapító ülését eredetileg Sanghajban tartották volna. Ám miután a rendőrség megzavarta a találkozót, azt északra, Csiahszing városába helyezték át, ahol tizenkét küldött a Kommunista Internacionálé helyi szervezeteként megalapította a KKP-t. A KKP a korai növekedése során túlnyomórészt városi projekt maradt, tagjai főleg értelmiségiek és ipari szakmunkások voltak. A KKP első változata az alapítás után hat évvel ért erőszakos véget – szintén Sanghajban. A kommunisták az 1920-as évek elején orosz támogatással szövetséget kötöttek a KMT-vel, és együtt harcoltak a császári rendszer eltörléséért és a hadurak hatalma alatt széttöredezett Kína egyesítéséért. A forradalmárok így munkásfelkelések sorozatával átvették a hatalmat Kína legfontosabb városaiban. Miután a KMT és a KKP forradalmárai az 1927-es „sanghaji felkeléssel” biztosították a győzelmet, a kommunisták erejétől félve a KMT ellenük fordult. Körülbelül ezer KKP-tagot és szakszervezeti vezetőt tartóztattak le, hivatalosan nagyjából háromszáz embert ki is végeztek, és további ezreket tüntettek el nyomtalanul.⁵

A „sanghaji mészárlás” indította el a városi kommunista mozgalom megsemmisítését országszerte. Kuangcsou, Csangsa és Nancsang felkeléseit leverték. A déli tartományokban húsz nap leforgása alatt több mint tízezer kommunistát tartóztattak le és végeztek ki. Mindent összevetve az 1927 áprilisát követő egy évben becslések szerint háromszázezer ember halt meg a KMT antikommunista megsemmisítő kampánya során (Zhongguo Gongchandang Lishi 1991: 216).

A KKP megmaradt töredékét a parasztság köréből kikerült vidéki bázis alkotta. Hét évvel később, a „hosszú menetelés” végére a Párt újraalkotta magát parasztok toborzásával, földek kisajátításával és azzal, hogy agitációját az árutermelésbe bevont vidék régóta fennálló feszültségeire alapozta, ezáltal tovább szélesítve ezt a vidéki bázist. A paraszthadsereggé alakult új Párt városi szárnya még az országos befolyásának visszaszerzése után is csak marginális és földalatti maradt. Ahogy a japán invázió [1937 – *a szerk.*] és a KMT polgárháborús kiűzése [1950 – *a szerk.*] közötti évek alatt egyre több terület került kommunista ellenőrzés alá, a KKP olyan városi területek irányítását vette át, amelyek

⁵ A kommunisták sanghaji munkásmozgalomban betöltött szerepének áttekintéséhez lásd Stranahan (1994).

felett kevés valódi befolyása volt, mivel a húsz évvel korábbi országos mézárások teljesen megszakították kapcsolatát saját városi múltjával. Ekkorra maga a Párt is átalakult, szervezeti apparátusa alapjaiban forrt össze a paraszthadsereg működtetésével és a vidéki közigazgatás követelményeivel. A Párt városból vidékre vezető hosszú útja után most idegenként tért vissza a városokba.

A KÜLFÖLDI TŐKE ÉS A KIKÖTŐVÁROSOK

A háború során a KKP visszatért a városokba, ám azok alig hasonlítottak azokra, amelyekből korábban kivonult. A városokban 1902 és 1931 között a külföldi befektetések megnégyszereződtek (Remer 1933). A kínai-japán háború előtt, „1936-ban becslések szerint a külföldi tőke Kína teljes ipari tőkéjének 73,8%-át tette ki” (Cheng 1963: 4). A nagyvállalatok túlnyomó többségét külföldi befektetésekből finanszírozták, de kezdetben még az ilyen mértékű külföldi befektetések sem számítottak sokat. A KMT-kormány felmérései szerint „1929 és 1933 között csak kétszázötven termelőegységet lehetett modern gyárnak tekinteni”, emellett „1933-ban a 18 708 magántulajdonban lévő gyárból csak nyolcvanhat vállalat alkalmazott ezernél több munkást, [...] 16 273 magánvállalat pedig kevesebb, mint harminc munkással működött”.⁶ A háború előtt ezek a „modern” gyárak nem csupán a foglalkoztatásban vállaltak csekély szerepet Kínában, hanem az ipari termelésnek is csak szerény hányadát tették ki, annak ellenére, hogy az ipari tőkéből való részesedésük nagy volt. Az ipari termelés csupán mintegy 28%-áért feleltek, a maradék 72%-ot azok a gyakran kicsi, vidéki kézműves műhelyek termelték meg, amelyek az ország háború előtti iparának nagy részét alkották (uo.).

Nem arról van szó, hogy a városokban a háború előtti kínai ipar szükségszerűen elavult lett volna, vagy nem lett volna elég hatékony. Ugyan Kína saját, kisvállalkozásokból és kézművesekből álló decentralizált, városi üzleti hálózatai nem szerveződtek nagy, központosított ipari konglomerátumokba, mégis képesek voltak arra, hogy olajozottan kapcsolódjanak a külföldi vállalkozásokhoz, és az ország belső piacain

⁶ További részletekért lásd Cheng saját idézetét (Chiang 1955).

(illetve egyes esetekben a nemzetközi piacokon) is sikeresen keljenek versenyre a külföldi termékekkel. Ezek a városi termelési hálózatok – melyek gyökerei bizonyos helyeken a Déli Szung-dinasztiáig [960–1279 – *a szerk.*] nyúlnak vissza és a Csing-korszakban [1644–1912 – *a szerk.*] élénkültek fel jelentős mértékben – tehát korántsem álltak ellen a technológiai átalakulásnak.

A városokban a kézműves termelés a Csing-korszak [1644–1912 – *a szerk.*] és a köztársaság (1912–) idején képes volt új gépi technológiákat adaptálni, miközben megőrizte decentralizált, kisléptékű és hálózatos jellegét. Mind a hivatalos KMT-kormány, mind a gyakorlatilag független hadurak – mint például a Kuangtung tartománybeli Csen Csi-tang – részt vettek az iparosítási kampányokban olyan városokban, mint Kuangcsou, Nanking és Csungking (amely a nacionalisták háborús fővárosa). Ezek a kampányok azonban inkább megerősítették, kiterjesztették, és új technológiai eszközökkel támogatták a már meglévő termelési hálózatokat, ahelyett, hogy csak egyszerűen „modernizált” gyárakra cserélték volna őket.⁷

Ez a hálózatos, a városokon belül szétszóró és rugalmas ipari struktúra volt a kínai kikötővárosok alapvető építőeleme. A helyi gazdaság másik nélkülözhetetlen összetevőjének ekkoriban a „kulimunka” számított mind a termelésben, mind pedig az exportra termelő iparágak olajozott működéséhez szükséges szolgáltatásokban. A kulimunka sokszor alig volt külön a rabszolgaságnál – hasonlóan a tőke más hátrávidékein alkalmazott kizsákmányolási módokhoz. Ezt a típusú munkaerőt a korai kínai munkaerőpiac különös hozzáértéssel alkalmazta, adta-vette, és szervezte ki, mind a Kuangcsouhoz hasonló városokba, mind a tengerentúlra – itt leginkább kubai cukornád-ültetvényeken, Sziklás-hegységbeli vasútépítésekben és perui ezüstbányákban dolgoztattak kínai kulimunkásokat. Ezek a gyakorlatok egyértelműen jelezték Kína korai kapitalista átmenetét. Ez az átmenet kvázi gyarmati formát öltött, az országnak ugyanis csak kis részét rendelték alá közvetlenül a kapitalista törekvéseknek, még akkor is, amikor a nemzetközi keres-

⁷ Részletekért a folyamat kikötővárosokban tapasztalt lezajlásáról lásd Johnson (1933). A textiliparral kapcsolatos részletekért lásd Feuerwerker (1970). Csen Csi-tang iparosítási kampányáról Kuangtungban lásd Lin (2004). Áttekintésért lásd Arrighi (2007).

let erős vonzerőt kezdett el gyakorolni a hazai termelésre. A munkaerő fegyelmezése és eladása szerves része volt ennek a folyamatnak.

A munkaerő szabályozása azonban nem öltött azonnal „modern” formát. A köztársaság korszaka a „kereskedők felügyeletének és menedzsmentjének” rendszerét (*kuantu sangpan*) örökölte meg. A *kuantu sangpan*-rendszerben – amelyet egy olyan korszakra terveztek, amelyben a kereskedők elkülönültek a konfuciánus-tudós uralkodó osztálytól – a kereskedők gazdasági érdekei alá voltak rendelve a tudós-hivatalnokok politikai érdekeinek. A köztársaság idején a császári hivatalnoki rendszer összeomlása és a lényegesen befolyásosabb kereskedő-vállalkozók felemelkedése megzavarta ugyan ezt a gyakorlatot, de nem számolta fel teljesen. Számos hivatalnok vállalkozóvá vált, a KMT bürokráciája pedig egyfajta új hivatalnokréteggént felügyelte az ipari fejlődést a „bürokratikus kapitalizmus” korában (Andors 1977: 32–33).

Ez azt jelentette, hogy a gyárak és műhelyek hivatalos tulajdonosait (beleértve a kínai tőkések is) ritkán érdekelték beruházásaik részletei, amíg azok profitot termeltek. Ezért gyakori volt, hogy külsős szereplőket alkalmaztak műszaki és adminisztratív menedzserként, de még ezek a menedzserek sem voltak közvetlenül felelősek a termelésért:

„A profittermelésre felbérelt menedzsereket az eredményeik alapján értékelték, függetlenül attól, hogyan érték el azokat. Ők voltak a közvetítők a munkások, a tulajdonosok, valamint a tulajdonosok kormányzati szövetségei között. A tulajdonoshoz fűződő hűségük sokkal fontosabb volt a hozzáértésüknél. Az adminisztrátoroknak ezért a munkafolyamatokkal kapcsolatos elsődleges döntési jogkört képzett, tapasztalt munkásokra – úgynevezett brigádvezetőkre – kellett átruházniuk” (uo.).

A gyárakban és a kikötőkben a mindennapi munka nagy részét a munkások maguk irányították. A munkások laza csoportokba szerveződtek, maguk a csoportok pedig egy decentralizált hierarchiába fonódtak össze. Ezeknek a hálózatoknak a csomópontjai a „brigádvezető” (*patou*) vagy a munkaerő-kölcsönző vállalkozók voltak, az adminisztrátorok közvetlenül őket érték el. Az adminisztrátorok nem ismerték a munka technikai részleteit, arról nem is beszélve, hogy sokan közülük kül-

földiek voltak, a nyelvet sem beszélték, vagyis szót sem tudtak érteni a lánc legalján elhelyezkedő munkásokkal. Ennek a rendszernek természetes velejárója volt a kegyetlenség: a gazdag vezetők, akik a munkások bérének mintegy háromszázszorosát keresték meg, napszámósok által cipelt bársonypárnás hordszékekről ellenőrizték gyáraikat.

A brigádvezetők és a munkaerő-kölcsönzők mellett léteztek még céhmesterek és titkos társaságok is. Bár a Csing-korban eredetileg valamiféle lázadó szervezetekként jöttek létre, a nacionalisták idején a céhek és a titkos társaságok inkább bünszövetkezetekre kezdtek hasonlítani. Mindegyikük hozzájárult a munkaszervezés azon formáinak kialakításához, amelyek a kapitalista integráció e korai időszakában alakultak ki. A céhek háttérbe szorították mesterségük művészetét, és inkább jól jövedelmező megbízásokat igyekeztek felhajtani. „Kezdő kapitalista építőipari vállalatokká váltak. A céhmesterek által alkalmazásba vett munkások bérének jelentős része egyből visszafolyt a céhekhez tagdíjak formájában [...], emellett a mesterek gyakran alkalmaztak erőszakot a foglalkoztatás és az építkezések feletti monopóliumuk érvényesítéséhez” (uo.: 33).

A Csing-dinasztia idején betiltott titkos társaságok az 1911-es köztársasági forradalom idején segítettek a mozgósításban, amiért cserébe akkor először engedélyezték nyílt működésüket. Ez alapjaiban változtatta meg a titkos társaságok funkcióját, és véget vetett annak az időszaknak, amelyben „primitív lázadókként”⁸ tekintettek rájuk. Néhány közülük „hűséges maradt ’társadalmi bandita’ gyökereihez”, és csatlakozott a Kommunista Párthoz. De a legtöbben átlagos reakcióssá váltak:

„A köztársaság hátralevő évtizedeiben a szicíliai maffiára hasonlítottak, terrorista szindikátusként működtek, és levetkőzték korábbi ’társadalmi banditaságuk’ összes elemét. Az 1920-as és 1930-as években folytatólagos és kölcsönösen kedvező viszonyuk a Kuomintanggal kivívta

⁸ A „primitív lázadó” Eric Hobsbawm angol történész által bevezetett fogalom. A szerző 1959-ben megjelent – és 1974-ben magyarul is kiadott –, azonos című könyvében a 19. és 20. századi Nyugat- és Dél-Európában aktív archaikus társadalmi mozgalmakat elemzi: Robin Hood-szerű banditákat, titkos társaságokat, millenarista parasztfelkeléseket stb. Hobsbawm szerint ezeket a szervezkedéseket a társadalmi elnyomás hívja életre, ám nem tekinthetők modern társadalmi mozgalmaknak, mivel nincsenek világos céljaik, koherens ideológiájuk és megfelelő szervezettségük. – *a szerk.*

számukra, hogy a kormány (Sanghajban, 1927-ben fegyvertelen munkások ellen bevetett) bérgyilkosaiként és a Nacionalista Párt legkorruptabb és legreakciósabb tagjainak ügynökeiként váljanak ismertté” (Davis 1971: 171–172).

1927 után az efféle csoportok befolyása megnőtt abban a vákuumban, amely a kommunista szakszervezetek és a Párt sejtjeinek megsemmisítése miatt keletkezett. Az eredmény egy olyan város lett, amelyben a munkaerő-kölcsönzők, a brigádvezető-rendszer, a céhek és a titkos társaságok komplex munkaerő-szervezési hálózatot alkottak, amelyet egyaránt meghatározott a bérfüggőség és a gyarmati rendszerekben szokásos közvetlen erőszak.

Ezek a kikötővárosokon kívül, Kína szárazföldi részein városi ipari projektek csak korlátozott mértékben voltak jelen, „a hatalmas agrárgazdaságon belül különálló szigetekbe zárva” (Andors 1977: 43). Ezeket általában a Csing- és a köztársasági korszak kormánytisztviselői hozták létre kísérleti jelleggel, hogy katonai infrastruktúrát építsenek ki, amely képes megerősíteni a tartományait. Az ilyen „ipari szigetek” nagyrészt önellátóak voltak, akárcsak a külföldiek által épített néhány belföldi iparterület. Az ipar túlnyomó részét a vidék-város kontinuumon elhelyezkedő könnyűipar tette ki. Igazán „modern” ipari struktúra a kínai szárazföldön csak a japán invázió (1937–1945) után épült ki.

VIDÉKI FORRADALOM

Amikor a forradalom az 1920-as évek végén vidéken folytatódott, a KKP-nak nehezen ment a szerveződés a déli falvakban. A köztársaság államszervezete [a KMT uralma alatt – *a szerk.*] a déli régióban oly módon tudott beavatkozni a vidéki társadalmi viszonyokba, ahogyan arra északon nem volt képes (Liu 2007). Mivel a késő császárkorban sok déli földesúr a városokba költözött, távollétükben az állam sokkal nagyobb szerepet játszott a déli falvak osztályviszonyainak alakításában: elérte, hogy „behatoljon a helyi társadalomba, és saját céljai érdekében összehangolja a különböző társadalmi csoportok és osztályok tevékenységét, anélkül, hogy despotikus, kényszerítő erőt alkalmazott

volna” (uo.: 47). Ezzel szemben északon a falvak sokkal kevésbé voltak megosztottak osztályszempontból, és sokkal inkább egyhangúan el-leneztek az állami beavatkozásokat, különösen amióta a Csing-korban megpróbálták emelni a rájuk kivetett adókat. Ez a földrajzi eltérés, mely állam és társadalom viszonyában figyelhető meg, a háború alatt nagyobb teret kínált a KKP-nak a szerveződésre északon, ahol a Párt a nacionalistákat és a japánokat egységesen elutasító falvakkal dolgozott együtt. Az látható tehát, hogy az osztálykülönbségek felnagyítása nem bizonyult túl hatékony stratégiának a KKP számára, ehelyett inkább a falu vált a mozgósítási törekvések „alapegységévé” (uo.: 98). Ezt a kapcsolatot a KKP föld- és adópolitikája a háború alatt csak tovább erősítette.

Ez a siker a viszonylag egységes északi falvakban a forradalom mintapéldájává vált. A Párt új populizmusa az előző évtizedekben kialakult társadalmi ellentmondásokból táplálkozott, melyek a vidéki régiók globális kapitalizmusnak való egyenetlen alávetése miatt jöttek létre. Ezek a körülmények két, egymásnak ellentmondó politikai irányzat kialakulásához járultak hozzá. Az egyik az osztályharc politikája volt, válaszként arra, hogy a vidéki egyenlőtlenségek megnövekedtek, a nemesség pedig egyre szorosabb felügyeletet gyakorolt a vidéki többlettermelés és a piacok felett. A másik a nemzeti egység politikája, amely a külföldi invázióval, az imperializmussal és a külföldi hatalmaknak való alárendeltséggel helyezkedett szembe. A forradalom alatt nem egyszer éles osztályellentétek kerültek felszínre, bár a forradalmi időszakban és azután is jórészt a nemzeti egység politikája dominált. Ebben az értelemben a KKP politikája visszatükrözte a KMT-ét, hiszen középpontjában szintén a nemzeti egység állt. Viszont a KKP jobban áthidalta az osztályellentétek és nemzeti egység politikája közötti ellentmondást a „nép” fogalmával. Pusztán a nemzeti egységre való összpontosítás elégtelen és egyoldalú volt, ezzel szemben a „népet” önmagában sem az állampolgárság, sem az osztályhelyzet nem definiálta. Ehelyett a forradalomhoz fűződő szubjektív viszony határozta meg azt, hogy valaki a „néphez” tartozik-e, vagy sem. Így még a nemzeti burzsoázia (kínai tőkések, akik nem működtek együtt közvetlenül a külföldi hatalmakkal), a hazafias gazdag parasztok és a földbirtokosok is tartozhattak a „néphez”, amennyiben a forradalom mögé álltak (az erőforrásaikkal is). Ez a fajta

szubjektivitás ettől kezdve meghatározó összetevőjévé vált a KKP politikájának.

A földreform előrehaladása – ami a földek újraelosztását célzó kampányok és alulról szerveződő mozgalmak sorozatát jelentette – a Párt politikájának változásait követte. Azokon az északi területeken, amelyek 1949 előtt is a Párt fennhatósága alá tartoztak, a földreform már 1946-ban elkezdődött, amint újra fellángolt a polgárháború a KMT-vel. Ugyan kezdetben a Párt „engedélyezte” a parasztok számára, hogy földbirtokosoktól sajátítsák el területeiket, 1947-re a „földek egalitáriánus újraelosztása” már állami „vezérelvvé” vált (Fangchun 2008: 3). A reform e szakasza 1948-ban zárult le, mert a Párt végül túl radikálisnak ítélte a folyamatot. A vidéki nemességet felszámoló radikális földreform csak azután indult újra, hogy a KKP országos szinten átvette a hatalmat, ami a földek nagy léptékű újraelosztásához vezetett.

A korai földfoglalások gyakran a Párttól független, rendszeres időközönként kitörő parasztlázadásokból nőttek ki, azonban a folyamat során a pártkáderek⁹ azonosították a szegényparasztok között azokat az aktív felkelőket, akik a földesúri és gazdag paraszti osztályok elleni harc élére álltak. A cél egyfelől az volt, hogy felszámolják a vidéki kizsákmányoló osztályokat, másfelől pedig az, hogy helyi támogatók aktív csoportját hozzák létre. Ez a kettős célkitűzés kulcsfontosságú volt az államhatalom kiépítéséhez a falvakban, mivel helyi felhatalmazást biztosított az új közigazgatási struktúráknak. Ez a folyamat a szocialista korszakban kialakuló új osztályszerkezet magjait is elhintette. A falusiakat nyilvánosan öt osztályba sorolták, attól függően, hogy a terület kommunista elfoglalása előtt milyen szinten érintette őket a kizsákmányolás. Észak-Kínában a folyamat erőszakosabb volt, mivel a korábban egységes falvakban kiéleződtek az osztálykülönbségek. Miután ez a folyamat lezajlott, egy új falusi hatalmi struktúra alakult ki. Délen a folyamat mérsékeltebb volt, csak a gazdag parasztok földtöbbségét osztották újra. A háború előtti földbirtokosok többsége távol élt, így nem is volt a falvakban, amikor a földreform megkezdődött. Az 1949 utáni földreform vezérelve a termelés növelése lett, ezzel

⁹ A „káder” itt a kínai „*kanpu*” fordítása, amely párt- és állami funkcionáriusokat jelöl. A kifejezés egyes és többes számban is használható. Bár az angol nyelvű olvasók számára gyakran nem egyértelmű, ez a fordítás a szakirodalomban általánossá vált, így a forrásainkkal való összhang fenntartása érdekében mi is ezt használjuk – a *ford.*

párhuzamosan pedig az olyan osztályok kiszorítása, amelyek versenyezhettek az állammal a többletért.

Annak ellenére, hogy az újraosztás módszerei különbözőek voltak, a falvakban Kína-szerte kiegyenlítődtött a földbirtokok mérete. A parasztcsaládok túlnyomó többsége jól járt ezzel, a Párt pedig így alapvető fontosságú támogatást szerzett. Hivatalosan háromszázmiliónál több paraszt jutott földhöz, és a földbirtokok több mint 40%-át újraosztották. A korábbi földesurak földterületeinek aránya 30%-ról 2%-ra csökkent (Riskin 1987). Ez hatékonyabbá tette a vidéki háztartások termelését, hiszen sok parasztcsalád most először jutott hozzá közvetlenül a termelőeszközökhöz. A földreform 1953-ra lényegében befejeződött, megeremtve az egyenlőséget a földbirtokok terén, megerősítve a Párt hatalmát a falvak felett, és leszámolva a vidéki nemességgel, amely az állam riválisa volt a vidéken termelt többlet elsajátításában. A folyamat elősegítésével a Párt széleskörű felhatalmazást nyert a néptől. Eközben a vidéki gazdaság kilábalta a hosszú háborús hanyatlásból, és többletet kezdett termelni, amelynek kinyerése az új állam egyik fő célja volt.¹⁰

JAPÁN MANDZSÚRIA¹¹

A japán invázió [1937–45 – *a szerk.*] ellentmondásos hatással volt a kínai gazdaságra. Egyrészt páratlan pusztítást hozott magával. A Csing-korszakban és a köztársaság időszakában kiépített nemzeti közlekedési infrastruktúrát földig bombázták. Az újonnan létrehozott bankrendszer, amely az amerikai ezüstfelvásárlási program óta először stabilizálta az árakat, a megszállás alatt gyorsan összeomlott. Ezután a háborús kiadásokat kétségbeesett bankjegynyomtatással próbálták fedezni, olyan inflációs válságot indítva, amely végül tönkretette a köztársaság gazdaságát. A déli rizsövezet elpusztítása következtében hiánycikké váltak az élelmiszerek, az ország egymillió ipari munkása és tízmillió kézműves iparos pedig munkanélküliséggel és hiper-

¹⁰ Victor Lippit (1975) az iparosítás elősegítését látja a KKP vidékpolitikájának legnagyobb eredményeként.

¹¹ Kína északkeleti részén található. Mandzsúriáért a 19. századtól kezdve folytak a harcok az Orosz Birodalom, Japán és Kína között – *a szerk.*

inflációs élelmiszerárakkal szembesült. E gazdasági káosz nagy része a polgárháború idején is folytatódott a KMT ellenőrzése alatt álló területeken, mindezeket a problémákat pedig a KKP is megörökölte a győzelme után (Cheng 1963).

De nem a pusztítás volt a japánok egyetlen öröksége. A csendes-óceáni háború közeledtével a japánok óriási beruházásokat hajtottak végre Mandzsúriában és Tajvanon. Néhány év alatt egy teljesen új ipari struktúrát építettek fel a semmiből, amelynek léptéke és kiterjedése messze meghaladta a külföldi tőkések beruházásait az előző évszázadban. Ezek a japánok által épített ipari övezetek együttesen kétszer akkorák voltak, mint Kína háború előtti iparának egésze (uo.).

A kelet-ázsiai szárazföld termelési földrajza a következőképpen formálódott át: miközben mérséklődött a függés a kikötőktől és exportövezetektől, megnőtt a belföldi (elsősorban katonai) fogyasztásra termelő új hazai nehézipar jelentősége. Eközben az egész északkeleti régióban olyan mértékű és sebességű urbanizáció indult el, amelyhez hasonlóra egészen az 1980-as évekig nem volt példa. 1910-ben a városlakók Mandzsúria teljes lakosságának mindössze 10%-át tették ki, 1940-re a városi lakosság viszont megduplázódott (Tucker 2005). Az új lakosok közül sokan maguk is bevándorlók voltak Észak-Kína más területeiről, akik egy-egy munka elvégzése után gyakran visszatértek szülőfalvaikba, amit megkönnyített a japán vasút- és gőzhálózati.¹²

A kikötővárosok decentralizált, kis léptékű ipari hálózataival ellentétben a japán ipari övezet nagyszabású és vertikálisan integrált volt, valamint alaposan beépült a háborús termelés bürokráciájába. A gyárak struktúrája az amerikai ipari övezetek hatalmas taylorista konglomerátumainak felépítését próbálta utánózni a legfejlettebb gépekre épülő tőkeigényes vállalatokkal, amelyeket az „olcsó kínai munkaerő és szinte feudalisztikus munkaszervezés” működtetett (Tucker 2005: 28). A térség fejlődésének korai szakaszában képzetesebb japán munkaerőt is alkalmaztak, de ez csak rövid ideig volt jellemző, mivel a japánok az olcsóbb munkaerő előállításának érdekében kínai technikusokat képeztek, hogy azok vegyék át a helyüket.

¹² Figyelemre méltó a hasonlóság Kína jelenlegi, *hukou*-besoroláson alapuló vidéki migráns munkaerőrendszerével.

A kínai munkásokat Mandzsúriában és másutt is brigádvezetők vagy munkaközvetítők szervezték be – ezek a szereplők a japán munkaadóktól megkapták a bérek teljes összegét, majd azt saját belátásuk szerint osztották szét a munkások között, a pénz jelentős hányadát megtartva maguknak. Viszont amíg a déli kikötővárosokban alkalmazott brigádvezető-rendszerben a brigádvezetők a céhekkel és más vállalkozókkal versenyezve kevesebb munkást irányítottak, akiket sokkal kisebb vállalkozásokhoz szerveztek ki, addig ezek a modern japán gyárak teljesen más léptékű munkaszervezést igényeltek. Sokan csak „néhány *patout* használtak, akik több ezer munkást szerveztek be és irányítottak” (uo.: 29). Ez az irányítás a brigádvezetők közötti hierarchia mentén szerveződött meg: a „3-as számú *patou*” a legalsó szinten „körülbelül tizenöt munkásból álló brigádokat” irányított. Magát a brigádvezetői hierarchiát is felduzzasztotta a kiterjedt bürokrácia, melyhez „egyéb tisztségviselők – mint például egy *hszienseng* vagy *sensi* (aki hivatalnok, könyvelő és bérszámfejtő volt) –, szakácsok és futárok” tartoztak (uo.).

A brigádvezető-rendszer alatt helyezkedtek el az ideiglenesnek tekintett munkások és a még rosszabb helyzetű alkalmi munkások, akik nem részesültek brigádvezetői védelemben. Amellett, hogy a nem alkalmi munkások is kaptak fizetést – igaz, gyakran napi szinten –, a brigádvezető bizonyos béren kívüli juttatásokat is biztosított nekik, többek között ételt, lakhatást, egészségügyi ellátást, védelmet és szabadidős tevékenységeket. A béreket gyakran a munkavállalók származása szerint állapították meg: a bevándorlók csak a kétharmadát kapták annak, amit a helyi munkavállalók kerestek (uo.). Néhány esetben (mint például a *fusuni* szénbányákban) a munkásokat közvetlenül a vállalat vette fel és fizette ki, de magát a munkát továbbra is a művezetőként fellépő brigádvezetők felügyelték. Magasabb szinten az egész régió iparának irányítása taylorista jellegű volt. Olyan szakértőket vontak be a vezetésbe, mint Vada Tosio, a hirosimai Daiito Pszichológiai Intézet igazgatója. Ezeket a szakértőket azért utaztatták ide, hogy felmérjék a munkások alkalmasságát, növeljék hatékonyságukat és standardizálják a termelést (uo.: 31–32).

Az 1940-es évek elejére munkaerőhiánnyal szembesülve a japánok hamarosan erőszakosabb toborzási eszközökhöz fordultak. A diákok, rabok, csavargók és a munkanélküliek vagy alkalmi munkások állandó mozgásban lévő csoportjait jórészt fizetetlen és kötelező munkaszol-

gálatra kényszerítették. Ezt a katonai és ipari fejlesztési projektekbe való általános besorozásra törekvő, 1940 áprilisi „Nemzeti hadsereg törvény” tette hivatalossá. Akiket nem soroztak be a hadseregbe, azokat nemzeti munkaszolgálatra küldték „hús és huszonhárom éves koruk között, hogy a katonai építkezéseken, kulcsiparágakban vagy a helyi termelésben dolgozzanak” (uo.: 49–50). A munkaszolgálati rendszer brutalitását hiba lenne alábecsülni: pusztítás mértékét és kiterjedését tekintve joggal hasonlítják sokan az európai holokauszthoz.

Ebben az időszakban tehát egyidejűleg léteztek a munkaszervezés racionalizálása és modernizálása érdekében használt taylorista módszerek és az órabérrendszer, illetve a munkaszervezés erőszakon alapuló rendszerei. Ez utóbbi jelenthette például a brigádvezetők agresszív fellépését, vagy akár a robotmunkának, akár a termelésnek és kereskedelemnek a hűbérihez hasonló, „tributárius”¹³ rendszerének újjáélesztését is. Ez bizonyos fokú hasonlóságot mutatott a kapitalizmus előtti felhalmozás Eurázsia-szerte használt különböző formáival, aminek következtében a mandzsúriai munkarendszert bizonyos szerzők pontatlanul „feudálisnak” nevezték. Ennél is fontosabb, hogy a munkarendszer e „feudális” aspektusait gyakran úgy ábrázolták, mint amelyek ellentétben állnak a munkaerő-felhasználás bérvizonyokon keresztül történő, „racionális”, taylorista rendszerével.

Ez a szembenállás azonban nem ilyen egyszerű. A kínai szárazföld japán iparosítása állítólagos „feudális” elemei ellenére is felfogható az értéktermelés által dominált kapitalista termelési módra való áttérés kiindulópontjaként. A japán (vagy éppen a német, olasz és amerikai) háborús komplexum növekedését félreértés lenne kizárólag katonai tébbollyal magyarázni. A hadi terjeszkedés valójában a tőkefelhalmozás szükséges velejárója volt egy olyan korszakban, amikor az államok szembesültek saját növekedésük korlátaival és az értéktermelés válságával. A kínai szárazföldi területek japán gyarmatosítása a globális kapitalizmus válságára adott válasz volt. Bizonyos értelemben ez „eredeti felhalmozásként”¹⁴ is értelmezhető, ha a fogalmat nem csupán

¹³ A tributárius rendszer a Kína köré összpontosuló laza nemzetközi hálózatokból állt, amely többféle kereskedelmi, katonai erőt, diplomáciai és rituális kapcsolatot foglalt magában. – *a szerk.*

¹⁴ Az eredeti felhalmozás alapvetően azt a folyamatot jelöli Marxnál, amikor a 16. századi Angliában az akkor megszülető burzsoázia a korábban közösségi, egyházi

abban az értelemben vesszük, ahogy azt a *kereskedelmi* kapitalizmus terjeszkedésére szokták használni – gondolva itt az európai kapitalista termelési mód genovai, németalföldi és brit ciklusainak elemzésére.

A japán bevonulás Mandzsúriába kísérlet volt arra, hogy elmozduljanak attól a gyakorlattól, amelyben a gyarmatosító kapitalista vállalatok a „munkaszervezésben főleg archaikus (‘prekapitalista’) módszereket, valamint alacsony szintű technológiát alkalmaznak” (Banaji 2010: 62). Ez Kína esetében némiképp leegyszerűsítő, de jórészt leírja a kikötővárosok munkaszervezését. A japánok olyan nagyszabású, erősen gépesített és összehangolt ipari vállalatok létrehozására törekedtek, amelyek képesek voltak a termelékenység növelésére, ezáltal pedig a relatív értéktöbblet-termelésre, ahelyett, hogy egyszerűen csak több munkástól sajátítottak volna el több abszolút értéktöbbletet. Az ebből a folyamatból származó bevételeket a növekvő hazai és nemzetközi piacokon – melyek (újja)építésén aktívan dolgoztak – kívánták árura cserélni és befektetni.

A brigádvezető-rendszer fejlesztése és a kényszerszermunka bevezetése tehát nem a prekapitalista termelési módokhoz való visszatérést jelentette, hanem épp ellenkezőleg: a végletekig fokozott kapitalista termelési logika melletti elköteleződést. Egy utolsó utáni erőfeszítést tettek a kapitalista társadalmi viszonyok megőrzésére, amelyek biztosították a további értékelhalmozást a kelet-ázsiai szárazföldön. Ezt követte a gyorsuló növekedés, a belföldi piac fokozódó áruforgalma és a városi demográfiai átmenet kezdete, valamint a korábbi parasztmigránsok tömeges proletarizálódása. A munkaszervezés erőszakos formái voltaképpen a taylorista „racionalizálási” törekvések tökéletes kiegészítői voltak, mivel a munkaerőhiány és a katonai vereségek közepette csak ezek lehettek működőképesek, vagy pontosabban: csak ezek kényszerítették munkára az embereket.

és állami tulajdonban lévő földeket és termelőeszközöket az állam segítségével kisajátítja és felhalmozza. Ezzel párhuzamosan a termelőeszközeiktől megfosztott embereket az állam és a tőkésosztály erőszakos eszközökkel a bérmunka viszonyai közé kényszeríti (Marx 1961 [1867]). Az eredeti felhalmozás fogalmát ennél tágabb értelemben is használják a politikai gazdaságtanban: eszerint a kapitalizmus történetének minden nagyobb fellendülését (genovai, németalföldi, brit és amerikai hegemoniaciklusok) egyfajta „eredeti felhalmozással” tudta biztosítani a kor hegemón hatalma (Arrighi 1994). – *a szerk.*

AZ IPARI ÖRÖKSÉG

Miután a japán hadi komplexum 1945-ben a szovjet és amerikai offenzívák hatására összeomlott, a mandzsúriai állótöke¹⁵ a Kuomintang (KMT) által vezetett állam tulajdonába került. Ez az ipari struktúra túlnyomórészt a villamosenergia-termelésre irányult, a japánok veresége után az ország elektromos iparának 63%-a a KMT állami tulajdonában volt, a visszavonuló japánoktól elfoglalt üzemekben termelték az áramot. Emellett az elsődleges ipari nyersanyagok előállítására is cél volt: az acél és vas esetében 90% volt állami tulajdonban, a volfrámnál 100%, az ónnál 70%, a cement esetében pedig 45%. Az állami tulajdonú ipari tőke összértéke tíz év alatt százszorosára nőtt, az 1936-os 318 millió jüanról 1946-ra 3161 millió jüanra, amikor is a teljes ipari tőke 67,3%-át tette ki (Cheng 1963).

A KMT nem volt képes arra, hogy ezt a hatalmas új bürokráciát igazgassa. A japán uralom alatt megkezdődött aggasztó gazdasági tendenciák folytatódtak a nacionalisták idején is, akik képtelenek voltak megfékezni az inflációt, valamint az elődeik által megkezdett birodalmi terjeszkedést sem voltak képesek újraindítani. A japán megszállás előtt épp kialakulóban lévő középosztály eddigre szinte teljesen felszámolódott. Emellett egy új bürokratikus hadúri réteg alakult ki az összeomló KMT-n belül és mellett, amely szinte tökéletes feltételeket teremtett a kommunista hadsereg erősödéséhez a vidéki területeken.

Amikor a polgárháború alatt a KMT elkezdett területeket veszíteni a KKP-val szemben, a kommunisták megörökölték a nem mezőgazdasági termelés leginkább érintetlen elemét: a japánok által épített állami-ipari struktúrát. Mandzsúriát hamar elfoglalták Oroszország hathatós katonai támogatásával, amely jelentős mennyiségű lőszert, tüzérséget, tankot és repülőgépet biztosított a kommunista hadseregnek, miközben az oroszok segítettek a mandzsúriai vasúti hálózat újjáépítésében is. Ennek a segítségnek azonban jelentős ára volt: Sztálin arra utasította az orosz katonákat, hogy a KMT-vel szövetkezve fosszák ki a mandzsúriai gyárakat, hogy így állítsák helyre a Szovjetunió háború sújtotta iparát (Heinzig 1998).

¹⁵ termelési eszközök, gépek (Marx 1958 [1885]) – a szerk.

A KKP Mandzsúriában szembesült először az iparosítás és az urbanizáció kihívásaival, amelyek a szocialista korszakban központi szerepet kaptak. Ez nemcsak azt jelentette, hogy mivel „a városi szárny nem tudta biztosítani a városi termelés újraindításához szükséges képzett kádereket” (Andors 1977: 45), a Pártnak meg kellett találnia a technikai akadályok leküzdésének módját, hanem azt is, hogy a korábban viszonylag önállóan működő városi és vidéki szárnyakat össze kellett olvasztania. A KMT-uralom és a japán megszállás idején a városi szárny, amelynek élén Liu Sao-csi állt, titokban illegális tevékenységet folytatott, ezért szervezetük nagy hangsúlyt fektetett a titoktartásra, az erősen szabályozott parancsnoki hierarchiára és a szigorú fegyelemre.

A kommunistáknak a még mindig a földalatti tevékenységre tervezett, széleskörűen szabályozott parancsnoki rendszer szerint működő városi szárnyára hárult annak a felelőssége, hogy a háborús termelést és a kommunisták által vezetett iparosítás első lépéseit megszervezzék. Felismerték, hogy ez milyen problémákkal jár, de nem volt más alternatíva. Még azokon a helyeken is, ahol a munkások képesek voltak működtetni a gépeket a japánok és a KMT-vezetők elmenekülése után, a Párt városi szárnya maradt az egyetlen olyan hatalom, amely koordinálni tudta a termelést a gyárakban, továbbá irányítani a termékek elosztását azokon a területeken, amelyek kívül estek a nehézipar földrajzilag Mandzsúriára koncentrálódó övezetén.

A Mandzsúriában hozott döntések a kommunista projekt gyökeréig hatoltak. A japánok építette ipari infrastruktúra elfoglalása magában hordozta azt a kockázatot, hogy újraindul az a brutális terjeszkedési folyamat, amelynek támogatására korábban ezt a teljes infrastruktúrát létrehozták. Emellett azt is vállalniuk kellett volna a kommunistáknak, hogy újjáépítik az ipari infrastruktúra működtetéséhez szükséges bürokráciát is. Még az sem oldotta volna meg a nagyüzemek strukturális problémáit, ha a Párt átruházza az üzemek közvetlen irányítását a megmaradt, működtetésükre kiképzett munkásokra, és a földrajzi elhelyezkedésükből adódó kihívásokra sem nyújtott volna megoldást. Ugyan a brigádvezető-rendszert fel lehetett volna tölteni választott képviselőkkel, de ez csak felváltotta volna a darwinista bürokráciát egy demokratikussal.

Más szóval, Mandzsúria ipari infrastruktúrája nem egy politikailag semleges gépezet volt, amelyet egyszerűen el lehetett foglalni, hogy jobb célokért működtessék. Épp ellenkezőleg, logisztikai hálózatának egésze, egyenetlen földrajzi adottságai és a gyárak egyszerű felépítése (a fizikai kivitelezéstől az adminisztrációig) mind pontosan arra voltak tervezve, hogy a vendégmunkásokat az új városi-ipari központba szippantsák, elválasztva őket a saját megélhetésüket biztosító termelőeszközöktől. Emellett ez a struktúra arra is kényszerítette őket, hogy saját reprodukciójukat¹⁶ a vezetőség különböző rétegeitől tegyék függővé, akár a munkabérek, akár a brigádvezetők biztosította lakhatás és egészségügyi ellátás révén. Mindez persze nem azt jelenti, hogy ez az infrastruktúra eredendően rossz vagy a kommunista projekt számára használhatatlan lett volna – csupán arról van szó, hogy a modern technológia és a termelékenységnövekedés előnye kéz a kézben járt az infrastruktúra korlátaival.

Egészen pontosan az volt a kérdés, hogy hogyan lehet egyszerre kihasználni az örökölt infrastruktúra termelési kapacitását és átalakítani a társadalomra jellemző termelési viszonyokat. Olyan változás elindítása volt a cél, amely jócskán túlmutat az egyes vállalkozások szintjén, és amelyet nem az egyes munkások és egyes munkahelyek viszonyában bekövetkező apró reformok felhalmozódása hoz létre – noha ezek nyilvánvalóan fontosak, és a folyamat minden szakaszában megjelennek. A Párt iparszervezési elméletei e nagyobb problémával való szembenézés során váltak relevánssá. Ezek a felülről lefelé irányuló elméletek eközben gyakran párosultak az ezekben az iparágakban dolgozó munkások tevékenységével, akiknek a saját véleménye ezekben a kérdésekben hozzájárult a kommunista projekt (amely semmi esetre sem volt a KKP-re redukálható) általános sokszínűségéhez. A következő három évtizedet az ipari örökség átalakításáért és kiter-

¹⁶ A (társadalmi) reprodukció az élet újratermelését jelenti, tehát „azokat a tevékenységeket, amik közvetlenül szükségesek ahhoz, hogy az ember életben maradjon és napról napra visszanyerje a munkaerőjét” (Csányi, Gagyai és Kerékgyártó 2018: 6); legyen szó élelmezésről, ruházzkodásról, alapvető háztartási munkák elvégzéséről. A jellemzően inkább nők által végzett reprodukzív munka ki nem fizetése (alulfizetése) fontos eleme a tökefelhalmozás folyamatának, ugyanis ellentételezés híján olcsóbban lehet újratermelni a bér munkások munkaerőjét, akiknek így szintén kevesebb fizetést kell biztosítani a munkájuk által megtermelt értékből (Csányi, Gagyai és Kerékgyártó 2018). – *a szerk.*

jesztéséért folytatott harcok fémjelezték. A Párt jó párat elsajátított a sokféle álláspont közül, hogy biztosítsa stratégiai hegemoniáját – egy olyan hegemoniát, amelynek előfeltétele a termelésben rejlő lehetőségek kiaknázása volt.

A VÁROS-VIDÉK MEGOSZTOTSÁG

Annak ellenére, hogy Kína paraszti többségű ország volt, és a forradalmi bázis is jórészt vidéken összpontosult, a városok központi szerepet játszottak abban a kísérletben, hogy a modernizáció vívmányait kiterjesszék Mandzsúria határain és a déli kikötőkön túlra. Ez a törekvés a régió történetében először valódi „nemzetgazdasággá” fűzte volna össze az ipari szigetvilágot, ráadásul egyúttal fontos támaszt teremtett volna a hőn áhított globális kommunista átmenet számára. A KKP Hetedik Központi Bizottságának második plenáris ülésén, 1949 márciusában Mao kijelentette, hogy „a Párt munkájának súlypontja áthelyeződött a faluról a városra” (Andors 1977: 44). Azonban a városok „ipari szigetei” komoly akadállyal bizonyultak – nem annyira a „nemzetgazdaság” kiépítésében (valójában e téren inkább veszélyes katalizátorként működtek), hanem abban, hogy felépüljön valami, ami egy kicsit is hasonlít egy 20. századi kommunista projekthez.

A szocialista korszak valóban átmeneti időszak volt, amely során a változatos gazdasági alterületekből és a munkaszervezés különböző módjaiból apránként egy „nemzetgazdaságot” fontak össze. A gabonahozamra vonatkozó központi szabályozás bevezetése és az erőforrások vidékről városba csatornázása volt a „nemzetgazdaságnak” a legalapvetőbb és egyetlen jellemzője, amelyről elmondható, hogy összefogta a várost és a vidéket, és bebetonozta a kettő kapcsolatát. Tehát az egész fejlesztő projekt alapját a vidék-város megosztottság elmélyítése jelentette, annak ellenére, hogy az ország vagyona nőtt.

A legfontosabb dilemma, amelyet a városok létezése vetett fel, a következő volt: hogyan lehet megvalósítani egy olyan agrárforradalmat, amely képes csökkenteni az élet újratermelésének költségeit, és egyenlőséget teremt – amely nem a nélkülözés egyenlőségét jelenti a világ legszegényebb országában –, ugyanakkor nem aknázza alá ennek az egyenlősítési törekvésnek az alapját azzal, hogy kivételezett helyzetbe

hozza a földrajzilag koncentrált ipari zónákat, és új hierarchiakat hoz létre az urbanizáción keresztül? Ahhoz, hogy ezt kontextusba helyezzük, elég felidézni a tényt, hogy az ország kelet-ázsiai szárazföldi területei a forradalom idején a világ legelmaradottabb régiói közé tartoztak. Az 1943-as Kínához képest Oroszország (maga is nagyrészt fejletlen agrárország a forradalom előestéjén) 1913-ban már háromszor annyi acélt és kétszer annyi vasat gyártott, kétszer olyan hosszú vasúthálózattal rendelkezett, és harmincszor annyi kőolajat termelt (Cheng 1963). Mindez abszolút értékben értendő, nem pedig egy főre vetítve, vagyis nem számítva a jelentősen nagyobb kínai népességet. Ez utóbiból nagyon kevesen dolgoztak a modern városi iparban. Az 1950-es évek elejéig Kína lakosságának kevesebb mint 2%-a volt „munkás és alkalmazott” (Cheng 1963: 14) – a túlnyomó többség paraszt volt.

Az urbanizáció összetett probléma. A városelméleteket gyakran szemérmetlenül átítatja az ideológia. Ezek közül a legnépszerűbb a kapitalista fejlődés „kereskedelmi modellje”, amely a kapitalizmust úgy ábrázolja, mint az emberi természet elkerülhetetlen kinövését és általában azt is feltételezi, hogy „a városok kezdettől fogva a kapitalizmus embrionális fázisai” (Wood 2002: 13). Ez a megközelítés azt is sugallja, hogy „a városok természetüknél fogva szemben álltak a feudalizmussal, így növekedésük – bárhogy is történt – aláásta a feudális rendszer alapjait” (uo.: 15). Ebből a gondolatmenetből az következik, hogy a városok valójában szemben állnak minden más termelési móddal a kapitalizmuson kívül, és az urbanizáció minden formája eredendően kapitalista.

A valóságban azonban nem a kapitalizmus volt az egyetlen termelési mód, amelyhez jelentős urbanizációs folyamatok kapcsolódtak. Ennek ellenére mégis gyakori az az elgondolás, miszerint a kapitalizmus felszámolásának velejárója lesz a város felszámolása és az ipar szétrobbantása szántóföldek, gyárak és műhelyek „kertvárosává”, ahol a lakott területeken magát a lakosságot is nagyjából egyenlően kell elosztani. Ezt a képzavart Marx és Engels munkássága tovább fokozza. A „népesség egyenletesebb elosztása város és vidék között” egy a Kommunista Kiáltványban javasolt tíz intézkedésből.¹⁷ Ez felfogható az

¹⁷ Az eredeti szöveg a következő részre utal a *Kommunista Kiáltvány*ből: „gradual abolition of all the distinction between town and country by a more equitable distribution of the populace over the country”. A *Kiáltvány* magyar fordítása (Marx

Európában akkortájt kialakult, a vidék és város közötti egyenlőtlenségekre adott válaszként is, később azonban Engels már történelmietlen jelenségként tárgyalja mindezt *A család, a magántulajdon és az állam eredete* című művében, amelyben a várost a „civilizáció alapvető jellemzőjeként” és ezáltal minden korai osztályszerkezet kiindulópontjaként állítja be ([Engels] 1982: 201).

A kínai szocializmus első éveiben gyorsan rögzítettek egy hasonló elvet a hivatalos dokumentumokban, visszatükrözve a *Kiáltvány* nyelvezetét. Azzal a ténnyel nem igazán törődtek, hogy a Marx és Engels által megfigyelt európai viszonyokkal ellentétben a kelet-ázsiai szárazföldön a népesség eleve rendkívül egyenletesen oszlott meg a városok és a vidék között. Az irányelvet tehát egy alig létező probléma megoldására teremtették, aminek az lett az eredménye, hogy az összes kísérlet, amely a város és a vidék közötti különbségek megszüntetésének feltételeit igyekezett megteremteni, inkább a kettő közötti egyenlőtlenségeket növelte. A probléma felismerése azonban azt is jelentette, hogy hamarosan megfékeztek magát az urbanizációt is – gyakorlatilag kétszeresére növelve a megosztottságot azáltal, hogy a lakosság nagyobb részét az alulfinanszírozott vidékhez kötötték. Ezáltal az összes kísérlet, ami arra irányult, hogy megszabaduljanak tőle, csak tovább súlyosbította a városi-vidéki megosztottságot.

„ÚJ DEMOKRÁCIA”¹⁸, RÉGI GAZDASÁG

Bár a kommunisták Mandzsúriában már korán szembesültek a városkérdéssel, az csak a polgárháború végével került előtérbe, amikor a hongkongi és a tajvani területek kivételével Kína minden nagyobb városi területét elfoglalta a forradalmi hadsereg. A városi ipar által

és Engels 1952 [1848]) azonban a népességre vonatkozó részről nem tesz említést, abban csupán ennyi szerepel: „a város és a falu közötti ellentét fokozatos megszüntetésének előmozdítása.” – *a szerk.*

¹⁸ Az „új demokrácia” fogalmát Mao munkásságából idézi a szöveg. Mao úgy látta, hogy Kínában – periférikus agrárállam lévén – a demokrácia sajátos, egyedi módon fog kifejlődni, eltérően a nyugati képviselési demokráciától és a szovjet proletárdiktatúrától is. Az eredeti szövegben az „új demokrácia” egy konkrét időszakot is jelöl, mégpedig a polgárháború befejezése (1949) és az első ötéves tervet megelőző év (1952) közötti periódust. – *a szerk.*

korábban felvetett problémákat a háború vagy részben megoldotta, vagy átmenetileg későbbre halasztotta a megoldásukat. Az északi és északkeleti városok a háborús termelés központjaivá váltak, ami szükségessé tette a magas szintű foglalkoztatást és ezen iparágak teljes átvételét korábbi tulajdonosaiktól, legyenek azok magántőkések, vagy japán és KMT-s bürokraták. Ezeken a korábban felszabadított területeken „sok magánvállalkozást valójában a munkások vezettek, miután korábbi tulajdonosaik és a vezetőség nagy része vagy egésze magukra hagyta őket” (Sheehan 1998: 17). Nagyjából ugyanez volt igaz az állami tulajdonú iparágakra is a háborús termelés első szakaszaiban, mielőtt szovjet vezetőket és technikusokat hoztak az országba.

A helyzet azonban megváltozott a polgárháború befejeződése után. A később felszabadított déli kikötővárosokban sok tulajdonos és gyár-igazgató maradt, akik azért cserébe, hogy a Párt kedvező bánásmódban részesítse őket, kiaknázták értékes műszaki ismereteiket és külföldi hitelekhez való hozzáférésüket. Ennél is fontosabb volt, hogy a győzelem azt jelentette, hogy a kommunisták pont akkor foglaltak el néhányat az ország legnagyobb városi területei közül, amikor e városok iparának háborús ösztönzői megtorpantak, és az Egyesült Államok által támogatott gazdasági blokád éppen elkezdődött. Egekbe szökött a munkások és háborús menekültek száma, a partmenti városok iparának nagy részét pedig lebombázták a japánok, vagy működését szabotálta a visszavonuló KMT. Csak Kuangcsouban „arról számoltak be 1949 decembereiben, hogy a város vállalatainak kevesebb mint egynegyede működik teljes kapacitással, miközben a teljes munkaerő közel egyharmada munkanélküli” (uo.: 18).

Maguk a munkanélküli munkások is jelentősen hozzájárultak a kommunista győzelemhez. Sok munkás inkább aktívan előmozdította a japánok, majd a KMT megdöntését, minthogy vonakodva egy új rendszer alattvalójává váljon. Az illegális kommunista tevékenység és a széleskörű, bár szervezetlen munkásmozgalom eredményeként az 1930-as években időről időre sztrájkhullám söpört végig a megszállt területeken. Miután a japánok átadták a hatalmat a KMT-nek, a sztrájkok tovább erősödtek: „csak 1947-ben több mint hárommillió munkás vett részt sztrájkban” (uo.: 15). Az északi gyárfoglalások és a kommunisták vidéki földreform-programjainak híre sok munkást inspirált a KMT elleni fellépésre annak reményében, hogy a déli ipar közvetlen

átvételével leszámolhatnak a már jól ismert kegyetlen vezetési technikával, az alacsony bérekkel és a fölényes hierarchiákkal (uo.).

De amíg a Párt [az 1940-es évek végén, a polgárháború utolsó szakaszában – *a szerk.*] a vidéki földreformmal volt elfoglalva, a városokban a termelés fellendítése vált a legégetőbb feladattá. Ha nem tudták volna újraindítani a gyárakat, akkor képtelenek lettek volna a mezőgazdaság modernizálására, a parasztságot pedig kiszolgáltatottá tenni annak a történelmi ciklusnak, melyben a népességnövekedést éhínség, majd kereskedelmi terjeszkedés követi. De a gyárak újraindításánál is sürgetőbb volt a városi munkanélküliek problémája, akik maguk is alultápláltak voltak, illetve siralmas körülmények között éltek – sok városlakó szó szerint a húsz éve tartó, szinte folyamatos háború romjai között élt. Az emiatt bekövetkező elvándorlás a vidéki háborús övezetektől egyszerre duzzasztotta fel a városi lakosságot és gyengítette meg az ország élelmiszertermelési kapacitását.

Ennek eredményeként a sűrűn lakott városok 1949-re arra kényszerültek, hogy külföldről hozassák be a szükséges fogyasztási cikkeket és élelmiszereket. Emellett sok lakosuk bejegyzetlen nyomornegyedekben élt. Ahogy a győztes kommunisták elleni nemzetközi blokádnak megkezdődött, az országot hamar elvágták a szükséges importárutaktól (Andors 1977). Ha ebben a helyzetben a kínai emberek újjá akarták volna építeni városaikat, akkor saját maguknak kellett volna előállítaniuk az ehhez szükséges betont, acélt, áramot és – ami a legfontosabb – a gabonát, hogy a munkásokat etetni tudják e folyamat minden szakaszában. Ha viszont részlegesen elhagyták volna a városokat, hogy újratelepítsék a vidéket, kísérletet téve valamiféle agrárszocializmus kiépítésére, akkor nem lett volna egyértelmű, hogy a háború sújtotta ország hogyan menekülne meg az azonnali éhínségtől és a kereskedelem újbóli növekedésétől, amely kétségkívül a hadúrrendszer egy újabb korszakához – vagy a másik végletehez, az idegen megszálláshoz vezetne. Ez utóbbi veszély komoly fenyegetést jelentett, mivel az amerikaiak elkezdték elfoglalni a japánok által évtizedekkel azelőtt megszerzett területeket. Talán még ennél is fontosabb, hogy ez a választási lehetőség valószínűleg a nem sokkal korábban megújított szövetség felbontásához vezetett volna a Szovjetunióval, ami a nemzetközi segélyek és a műszaki oktatás egyik kizárólagos forrását jelentette, arról nem is beszélve, hogy a legnagyobb, Kínával határos katonai fenyegetést is.

Mindazonáltal a szocializmus mezőgazdasági formáira tett kísérletek nem voltak előzmény nélküliek, mivel a múltban az anarchisták, a köztársaságpártiak és a kommunisták egyaránt támogattak, sőt meg is próbáltak létrehozni különböző egyenlőségre törekvő vidéki projekteket, főleg a 20. század eleji „új falu”, „vidéki újjáépítés” és „faluszövetkezet” mozgalmakban. Néhányan, mint például a tolsztojiánus anarchista Liu Si-pej úgy képzeltek, hogy minden kínai egalitárius projekt végcélja jellegében antimodern kell legyen, hogy vissza tudja vezetni az országot annak agrárörökségéhez (Dirlik 1991). A KKP legrégebbi tagjai közül sokan az anarchista mozgalomból kerültek ki, és igen hűségesek maradtak azokhoz a decentralizált fejlesztési modellekhez, amelyek vegyítették az ipari és mezőgazdasági tevékenységet, és ösztönözték az elvándorlást a városi központokból.

Bár ez utóbbi lehetőség abszurdnak tűnhet – ismerve a Párt szellemi elköteleződését egyfajta részleges marxizmus és a háború utáni sztálinizmus néhány legrosszabb vonása mellett –, nem szabad elfelejteni, hogy a kommunista program vidéken már ekkor mennyire letért a szovjet útról. A sztálinista gyakorlatokhoz – valamint az ezeket a gyakorlatokat igazoló elméletekhez – való kínai kötődés inkább célszerű pragmatizmus eredménye volt, semmint az orosz modell tévedhetetlenségébe vetett naiv hité. A kínai szocialista történelem olvasatai gyakran indokolatlanul előtérbe helyezik az elmélet és ideológia szerepét egy olyan korszak döntéseiben, amelyet valójában óriási egyenlőtlenségek, valamint a folyamatos – és sikertelen – kísérletezés jellemeztek.

Ezen a ponton szeretnénk hangsúlyozni, hogy minden marxista történelemértelmezés középpontjában a társadalom alapvető anyagi körülményeinek vizsgálata, valamint az ezek által állított objektív korlátoknak elemzése kell, hogy álljanak. Ezzel nem azt állítjuk, hogy a kínai kommunisták ideológiai öröksége irreleváns lett volna – később látni fogjuk, hogy az mennyire bénító is volt valójában – hanem egyszerűen arra szeretnénk felhívni a figyelmet, hogy a 20. századi kínai kommunista projektnek elsősorban nem a képzelet szabott korlátokat. A fenti példához visszatérve: ha, tegyük fel, békeidőben a vidék anyagilag vonzóbbá vált volna, egy jobb élet lehetőségét kínálva az embereknek, akkor valószínű, hogy a vidéki területekre irányult volna a népességnomád – ami a régió városainak történelmében egyáltalán

nem lett volna példátlan –, és a Párt vagy kénytelen lett volna korlátozni ezt, vagy alkalmazkodnia kellett volna ehhez a tendenciához.

A legszembetűnőbb tény azonban az volt, hogy mezőgazdasági bőség egyáltalán nem volt kilátásban. A városok romokban heverték. Az északkeleti ipar, amelyet ebben az időszakban többé-kevésbé közvetlenül a munkások irányítottak, valamivel jobb állapotban maradt. Viszont e munkások többségének soha nem biztosítottak hozzáférést azokhoz a magasabb rendű műszaki készségekhez, amelyek szükségesek voltak a komplexebb javításokhoz, modernizációhoz vagy az üzemek közötti koordinációhoz. Ráadásul nemigen létezett olyan infrastruktúra, amit arra terveztek volna, hogy az északkeleti nehézipar termékeit eljuttassa az ország többi részébe. A vasúthálózat több ezer helyen megszakadt, nem voltak országos autópályák, és a Párt sem örökölt kereskedelmi hajóflottát – ettől függetlenül az USA a kifelé tartó kínai hajók elsüllyesztésével fenyegetőzött.

A kikötővárosokban számos üzem súlyos károkat szenvedett, de tulajdonosaik és vezetőségük általában nem menekült el a visszavonuló nacionalistákkal. Ez a „városi polgárság, amelynek tagjai rendelkeztek a városi termelés szempontjából létfontosságú műveltséggel, műszaki ismeretekkel és üzleti tapasztalattal” volt a KKP „legfőbb politikai riválisa a városokban” (Andors 1977: 45). A kikötővárosi vállalkozások kisebb átlagos mérete azt is jelentette, hogy a helyi elit egyáltalán nem alkotott homogén osztályt; a kis tulajdonosok, az adminisztrátorok és a műszaki szakemberek a termelés összetett, decentralizált hierarchiája mentén oszlottak el. Néhányuk alig volt több egy szakmunkásnál, de voltak köztük befolyásos, saját dokk melletti hűbértokokra aspiráló brigádvezetők is. Jóval szűkebb réteget képeztek a hazai tőkések, akiknek gyakran megmaradt a hozzáférésük a korlátozott nyugati hitelekhez. A gyárak helyreállítása, a munkahálózatok mozgósítása és a termelés napi szintű működtetése teljes mértékben az e hierarchiában megoszló műszaki és vezetői képességektől függött.

A gazdaság szerkezetátalakítását három fő szereplő koordinálta. Először is a hadsereg, „amely képviselőket küldött (akik egyben párttagok is voltak) az egyes gyárakba, hogy ott biztosítsák az új kormány tekintélyét” (uo.: 48). De ezek a katonai képviselők nem voltak különösebben jártasak az ipari termelésben, emiatt kénytelenek voltak a technikusok és az adminisztrátorok már fennálló hierarchiájára

támaszkodni. Másodszor maga a KKP városi szárnya, amelynek sok tagja szakmunkás volt. Ennek ellenére ez a szárny kicsi volt, és hozzászólt ahhoz, hogy a titkos tevékenységek miatt merev parancsnoki hierarchiában működjön. Míg a Párt vidéki szárnyát rugalmassá és alkalmazkodóképessé tette az egy időben zajló társadalmi konfliktusok mediálásának és a nagy termelési egységek igazgatásának tapasztalata, a városi szárny tapasztalatai jóval korlátozottabbak voltak.

Végül ott voltak „az írni és olvasni tudó szakmunkások, akiket a Kommunista Párt áldásával a szakszervezetek hamar vezetői pozícióba léptettek elő a gyárakban” (uo.). De a városlakók és a KKP káderei között egyaránt széleskörű írástudatlanság miatt kevés ilyen munkás volt: „csak Sanghajban [...] az írástudatlanok arányát az összes alkalmazottra vetítve – beleértve az irodistákat és a fehérgalléros munkásokat is – 46%-ra becsülték.” Eközben „a gyári munkások között ez az arányszám jóval magasabb volt, valószínűleg a 80%-ot közelítette az egész ország ipari dolgozóira vonatkoztatva” (uo.). „A kínai egyetemek és felsőfokú szakiskolák hallgatói” ezzel szemben „szinte mind a városi közép- és felső középosztályból kerültek ki”. És ezek a diákok már nem csupán az elit konfuciánus klasszikusokon nevelkedett tagjai voltak: az 1949-ben egyetemeken és műszaki iskolákban végzett diákok több mint a fele (63%) az iparosodáshoz nélkülözhetetlen alapszakokon tanult” (uo.: 49).

A Párt – válaszul a káderei képzetlenségére – toborzási akciót indított annak érdekében, hogy párthű értelmiségiekkel és műszakilag képzett szakemberekkel erősítse sorait. A karrierizmus és a korrupció kockázatát egyértelműen tudomásul vették, de ezt szükséges rossznak tartották, amit később ki lehet gyomlálni. Eközben az új pártszervek mellett új szakszervezetek is alakultak, amelyek célja az volt, hogy egyszerre racionalizálják a termelést és biztosítsák az új, kevésbé megbízható párttagok felügyeletét a munkások számára. A Párt eleinte megpróbálta kiszűrni a korábbi brigádvezetőket, a KMT-szakszervezet verőembereit és a titkos társaságok tagjait az újjászervezett ipari rendszerből, de ez szinte lehetetlennek bizonyult, és a kísérlet csak tovább lassította az ipar talpraállítását. A helyi kádereket arra utasították, hogy indítsák el a toborzást az új szakszervezetekbe, azt remélve, hogy a munkások politikai éleslátása az államilag támogatott reformkampányokkal kombinálva elegendő lesz

ahhoz, hogy megakadályozzák az alacsonyabb rangú eliteket a hatalom visszaszerzésében (Sheehan 1998).

A magasabb szinteken a Párt békülékeny politikát folytatott. Nemcsak arra volt szükség, hogy megtartsák a középső és alsóbb elitrétegek műszaki tudását, hanem a gazdasági bővülés érdekében az ipari termelés újjáépítésére és új állótőke-beruházásokra is. Mivel a gazdasági blokádnak korlátozta az állótőkeimportot és a nemzetközi hitelekhez való hozzáférést, csak a megmaradt városi polgárság rendelkezett azokkal a kapcsolatokkal, amelyek az újjáépítés szempontjából elengedhetetlen importcikkék és hitelek megszerzéséhez szükségesek voltak. Az eredmény egy olyan irányítási rendszer lett, amely bizonyos szempontból nagyon hasonlított a háború előtti kikötővárosokéhoz: „1953-ra az igazgatásban és menedzsmentben dolgozók körülbelül 80%-a polgári származású volt, közülük 37% 1949 előtt diplomázott, a tengerentúlról visszatért kínai diák vagy gyártulajdonos volt”. Az egyik lényegi különbséget a háború előtti felálláshoz a Párt széleskörű jelenléte jelentette, bár a párttagok létszáma még mindig alacsony volt. Noha a toborzást kiterjesztették, „1953-ra csak a vezetők és a műszaki személyzet mintegy 20%-a állt városi kommunista párttagokból, előléptetett munkásokból” vagy közvetlenül a párt által kinevezett igazgatókból és szakszervezeti tisztségviselőkből (Andors 1977: 49). Eközben a sztrájkok soha nem látott mértékben terjedtek, amire sok tőkés egyszerűen a még működő gyárak bezárásával és a munkások kirúgásával reagált, azt mérlegelve, hogy elmeneküljenek-e, magukkal víve, amit csak lehet.

A Párt e kihívások közepette kétrészes helyreállítási programot dolgozott ki. Először is 1950 elején aláírták a kínai-szovjet „barátsági, együttműködési és kölcsönös segítségnyújtási szerződést”, amely bizonyos kiváltságokat biztosított az oroszoknak Mandzsúriában, egy háromszázmillió dolláros kölcsönért cserébe, amelyet az ipar újjáépítésére szántak. Ennek szükségességét senki nem vitatta: „a szovjetek viszonylag erős és abszolút létfontosságú nemzetközi szövetségest jelentettek”, tekintettel az USA embargójára és katonai blokádjára a keleti parton, valamint a szárazföldi útvonalak teljes hiányára Kína és más iparosodott nemzetek között. Feltehetően ugyanilyen súllyal esett a latba, hogy a szerződés létrejöttével Kína magáénak tudhatta a világ egyetlen, az Egyesült Államokon kívüli atomhatalmának

pártfogását egy olyan korszakban, amikor MacArthur tábornok a jelentések szerint atomtámadással fenyegette Kínát és Koreát. Nem sokkal a szerződés aláírása után a Szovjetunió elindította a technikusok első hullámát Kínába – különösen északkeletre –, akiknek az volt a feladata, hogy újrainszítsák a termelést és kiképezzék a kínai mérnökök új generációját.

A helyreállítási terv második eleme a „közös programban” lefektetett „együttélési politika” volt. A programot 1949 végén fogalmazták meg, és a háborús, majd az azt követő politikai konszolidációs évek alatt szilárdult meg. Célja a „polgári forradalom” beteljesítése volt a városokban, felhasználva a kapitalizmus azon elemeit, „amelyek hasznosak és nem károsak voltak a nemzetgazdaságra nézve”. Más szóval „a kapitalizmus ellenőrzése, nem pedig megszüntetése” volt a cél.¹⁹ Ez gyakorlatilag a megmaradt városi tőkések megbékítését jelentette, akiket az állam fokozatosan kivásárolt volna saját üzemeikből azért, hogy ők cserébe felajánlják műszaki szakértelmüket az ipari helyreállítás és fejlesztés projektjéhez.

A magánszektor mérete ebben az időszakban jelentős volt. Bár csupán a teljes ipar bruttó termelési értékének 55,8%-át tette ki, a magántermelés a teljes kiskereskedelmi forgalom nagyjából 85%-áért felelt – vagyis központi szerepet töltött be az áruforgalomban. A Párt egyszerre igyekezett ápolni és kihasználni a magánszektor termelékenységét, ugyanakkor törekedett kilengéseinek megfékezésére is: „a kommunista politika ebben az időszakban egyrészt a spekulatív tevékenységek elleni harcot, másrészt a normális magánvállalkozások fejlődésének segítségét jelentette”. A sanghaji tőzsdét bezárták, és az ország teljes vagyonát állami bankokba csatornázták át. Ez lelassította a termelést, ami a magánbankok és „minden tizedik kereskedelmi létesítmény” bezárását okozta (Cheng 1963: 65–66).

A bezárásokra a Párt nagyszabású gazdaságélénkítő csomaggal reagált: az állam garantált áron adott megrendeléseket a magántermelésű árukra, és különleges nagybani árkülönbözetet biztosított a nagy kereskedelmi vállalatok részére, hogy ösztönözze az áruk áramlását a hazai piacon. A koreai háború kitörése megszilárdította

¹⁹ Ez a szófordulat Mao „új demokráciával” kapcsolatos alapelveiből származik (idézi Meisner 1977: 59).

ezt a kapcsolatot, mivel a katonai felszerelések iránti kereslet az egekbe szökött. Az üzlet annyira jól ment, hogy „jó néhány vezető gyártulajdonos, aki korábban kivonta tőkéjét Kínából, most bizalmat szavazott a kommunista politikának és visszatért” (uo.: 65–67), új tőkét és műszaki személyzetet hozva magával.

A kikötővárosokban koncentrálódó ipar robbanásszerű fellendüléséből származó bevételek egyre nagyobb részét az állam sajátította el adók formájában, az így befolyt pénz pedig nem sokkal később az állami irányítású iparosítás újabb hullámainak alapjául szolgált. A magánszektor növekedése ebben az időszakban olyan erőteljes volt, hogy újra felerősödött a félelem a kapitalista átmenet már megkezdődött folyamatának fékezhetetlen folytatódásától, amely során a kereskedelmi energiák hullámai átcsapnak a Párt ezen energiák irányítására tett kísérletei felett. Éppen ezért a földreform befejezése és a bankrendszer teljes államosítása után az állam 1952 januárjában hozzáfogott a magánipar korlátozásához az „öt anti kampány”²⁰ elindításával, amely a munkások munkáltatóikkal szemben felgyülemlett dühét próbálta szabadjára engedni oly módon, hogy az támogassa az ipar államosításának megkezdését.

A NYUGTALANSÁG BECSATORNÁZÁSA

Mivel fennmaradt a kapitalizmus, sok kikötővárosi munkás csalódott volt, vagy elárulva érezte magát, aminek következtében az 1950-es évek elején szép lassan nőni kezdett az ipari munkásság megmozdulásainak gyakorisága. Az új állam többféle reakciót adott erre az elégedetlenségre. Először is, sok munkás kapott különféle engedményeket: emelkedtek a bérek, és jelentős mértékben javították a legtöbb városi lakos életminőségét – ez nem volt feltétlenül nehéz feladat,

²⁰ A Három, majd az „öt anti kampány” neve arra utal, hogy a KKP előbb három, majd öt politikai és gazdasági jelenség ellen indított politikai mozgósítást 1951-ben és 1952-ben. A „három anti kampány” idején a korrupció, a pazarlás és a bürokrácia voltak a célkeresztben, az „öt anti kampány” idején pedig a megvesztegetés, az állami tulajdon elsajátítása, az adóelkerülés, az állami megbízásokkal való visszaélés és az állami gazdasági titkok eltulajdonítása elleni fellépés vált a mozgalom központi elemévé. A kampányok elsődleges célja a KKP vezetésének politikai ellenfeleivel, illetve a megmaradt kapitalista osztállyal való leszámolás volt. – *a szerk.*

hiszen a béke már önmagában is előrelépést jelentett a két évtizedes háború és megszállás után. Másrészt új tömegszervezeteket hoztak létre, köztük új szakszervezeteket és egy nemzeti munkaügyi tanácsot, hogy ezzel olyan eszközöket biztosítsanak a munkahelyi sérelmek megoldására, amelyek nem akasztják meg a gazdasági termelést (Sheehan 1998: 23–34). Annak ellenére, hogy ezek az új szervezetek gyakran esetlennek és tehetetlennek bizonyultak, alapvetően mégis fontos eszköznek tekintették őket az ipar átszervezéséhez, valamint ahhoz, hogy egyre több hatalmat ruházzanak át a munkásokra.

Végül, amikor a béreket és a különféle juttatásokat már nem lehetett tovább emelni, az új szakszervezetek pedig közel álltak ahhoz, hogy elindítsák a munkások hatalomátvételének újabb hullámát, a Párt a „demokratikus reformmozgalommal” válaszolt. Ezt követte a „három”, majd az „öt anti kampány”, amelyek célja részben az ipar megreformálása volt, részben pedig az, hogy az új ipari struktúrákat megtisztítsák a korrupciótól, a régi brigádvezetőktől, a titkos társaságok tagjaitól, valamint a nacionalista szimpatizánsoktól, akik elvesztett hatalmukat a pártállamba való beépüléssel próbálták meg visszaszerezni.

Az „öt anti kampány” csúcspontján „munkások és alkalmazottak millióit mozgósították, hogy feljelentsék munkaadóikat, a tőkések gyakori nyilvános megvádolásának egyik eredménye pedig az öngyilkosságok nagymértékű növekedése volt az üzletemberek között” (Cheng 1963: 67). Ez lényegében a földreform módszereinek városokra való kiterjesztését jelentette, becsatornázza a munkások haragját és egyidejűleg jelentős extraprofitot biztosítva az új államnak, amely több mint 1,7 milliárd dollárt foglalt le bírságok formájában „különböző illegális ügyletekben” részt vevő magánvállalkozásoktól. Ez azt is jelentette, hogy a magánvállalkozások forgótőkéje ennek megfelelően csökkent, mígnem „a magánvállalkozások nagyrészt üres vázzá aszalódtak” (uo.: 68).

Noha sikeresen visszatartották a munkásokat a közvetlen hatalomátvételtől és hathatósan megnyirbálták a magántőke befolyását, ezek a programok a termelés visszaeséséhez vezettek, mivel a munkásokat és a szakszervezeti kádereket folyamatosan a munkaadók elleni támadásokhoz mozgósították, és a vállalatokat országszerte megfosztották a forgótőkéjüktől. Az „öt anti kampány” a csúcspontján „számos vállalatot kényszerített a működés beszüntetésére, míg má-

soknál akadályozta a termelést” (Sheehan 1998: 42), miközben veszélyes precedenst teremtett azzal, hogy hatalmat adott a munkásoknak a menedzserek és a vállalattulajdonosok felett. A gazdasági fejlődés leállításától és a munkások vállalatok elfoglalására irányuló, kiújult követeléseitől tartva a Párt egy ponton elkezdte visszafordítani a reformmozgalmat.

Ezzel egyidejűleg a gazdaságot átszervezték az állam köré, és létrehoztak egy teljes kereskedelmi infrastruktúrát a magánszektor korlátozott piacai helyett. Ebben az időszakban az állami vállalatok és boltok száma óriási mértékben nőtt: „1952 végére országszerte több mint harmincezer állami bolt működött, azaz 4,7-szer annyi, mint 1950-ben” (Cheng 1963: 68). A Párt a vidéki ellátási és értékesítési szövetkezeteket az új városi fogyasztási szövetkezetekkel, állami üzletekkel és más szövetkezetekkel egyetlen „szocialista kereskedelmi hálózattá” olvasztotta össze, megháromszorozva az állami ellenőrzés alatt álló kiskereskedelmi forgalom egészét és ötszörösére növelve a kereskedelmi szövetkezetek forgalmát 1950 és 1952 között. A hatás a kiskereskedelemben éppoly jelentős volt, mint a nagykereskedelemben: a szövetkezetek és az állami vállalatok befolyása mindkét szektorban megháromszorozódott. A külkereskedelem eközben szinte teljes egészében az állam kezébe került: 1952-re a teljes nemzetközi kereskedelem 93%-át állami fennhatóság alá vonták (uo.).

Fontos kiemelni, hogy az 1950-es évek elejének eredményei meglehetősen népszerűek voltak. A legtöbb munkás – csalódottsága és nyugtalansága ellenére – a vállalati szintre korlátozta támadásait. Kevés igazi sztrájkhullám volt ebben az időszakban, és a Párt megőrizte a lakosság nagy részének bizalmát. Az 1952-es „öt anti kampányra” „általában mind a munkások, mind a szakszervezetek befolyásának csúcsaként tekintettek a magániparban” (Sheehan 1998: 42), mivel a munkások közvetlen ellenőrzése megnőtt saját vállalataik felett, párhuzamosan a bérek, a szociális juttatások és az életminőség javulásával. Az éves egy főre jutó élelmiszerfogyasztás 1952 és 1955 között csúcsot döntött a városokban, 1952-ben 241 kg, 1953-ban 242 kg gabona jutott egy emberre. Az 1950-es évek ezt követő szakaszában ezek a számok először lassan csökkenni kezdtek, majd katasztrofálisan

bezuhanak a „nagy ugrás” (1958–1960)²¹ alatt, ami után az egy főre jutó élelmiszerfogyasztás egészen 1986-ig nem érte el újra a 240 kg-t (Selden 1993).

Összességében elmondható, hogy az „új demokrácia” időszakának [1949–1952 – *a szerk.*] politikái elsősorban nem abból a merev ideológiából következtek, amelyet a Párt a folyamat igazolására használt. A korszak politikái a kommunista projekt elé gördülő materiális akadályokra adott pragmatikus megoldási kísérletek voltak, melyek közt a megmaradt tőkékkel való együttműködés is szükséges lépésnek látszott. Mindeközben a munkások korlátozott politikai támogatásukért cserébe engedményeket kaptak – olyan engedményeket, amelyek magukban foglalták számos munkaadójuk elűzését (és gyakran öngyilkosságát is).

A városok ipari fejlődésének ez az időszaka – kiegészülve a korabeli vidéki földreformokkal – az ország közelmúltbeli történelme során többször is félbehagyott és újraindított kapitalista átmenet pillanatnyi folytatásának tekinthető. A Párt is így értelmezte ezt az időszakot, és a „polgári forradalom” kiteljesedésének nevezte a kikötővárosokban. Ez a felfogás jól illeszkedett a háború utáni sztálinizmus determinista mitológiájába, amit a folyamatban lévő pragmatikus lépések igazolására használtak. A sztálinizmus iránti elméleti hűség a polgárháborút követő évek ipari tendenciáinak inkább következménye volt, semmint okozója.

NEMZETEKBŐL ÁLLAM

Az 1949 utáni első néhány évben a Pártnak módjában állt kísérletezni saját adminisztrációs megoldásaival az iparban, valamint felkészülni a kapitalista átmenet megfékezésére, a városi elit kisajátítására és az országos oktatási rendszer bevezetésére, amelyet osztályhelyezettől függetlenül mindenki számára nyitottá tettek. Az északkeleti területek hamar a forradalmárok fennhatósága alá kerültek, az ottani ipar nagy részét pedig közvetlen munkásigazgatás alá vonták (akiktől aztán szovjet technikusok vették át az irányítást), állami tulajdonnal kiegészítve.

²¹ Az 1958-ban meghirdetett „nagy ugrás” az erőltetett iparosítás szélsőséges időszaka volt Kínában. Elsődleges célja a nehézipar ugrásszerű fejlesztése volt, ám a program végül súlyos éhínséggel és társadalmi katasztrófával járt. – *a szerk.*

szülve. Ez volt az egyik első olyan régió, ahol a termelés nem kapitalista formáival való kísérletezés elindulhatott.

Ugyanakkor Mandzsúria komoly földrajzi problémává vált. Az ipari javakat nemcsak elő kellett állítani – amire a munkás-önigazgatás kétségkívül képes volt –, hanem országszerte szét is kellett osztani, hogy újjáépítsék a háború sújtotta városokat, lakásokat építsenek a nyomornegyedekben élő millióknak, és modernizálják a mezőgazdaságot. Az elektromos hálózatot ki kellett terjeszteni az ország minden területére, vasútvonalakat és autópályákat, iskolákat és egészségügyi intézményeket kellett építeni, valamint ez utóbbiak számára személyzetet és felszerelést kellett biztosítani.

A polgárháború befejeződése után csak két országos szervezet maradt fenn: a Párt és a hadsereg. Ez azt jelentette, hogy kizárólag ez a két szervezet állt rendelkezésre a termelés irányításához, elosztáshoz és napi szintű működtetéséhez. Végso soron ezek a problémák a Párt és az állam teljes összeolvadásához vezettek a szocialista korszak során. De korántsem ez volt az egyetlen lehetséges kimenetel, sőt valójában úgy tűnt, hogy a könnyebb út egészen más irányba vezet. A történelem során, a korábbi dinasztikában a hatalom birtokosainak sokkal könnyebb volt a „távolból” kormányozni. Egy olyan nagy és sokszínű térségben, mint a kelet-ázsiai szárazföld, ez a stratégia évezredek óta olcsóbbnak és hatékonyabbnak bizonyult, mint az alternatívái. A korábbi dinasztikák felügyelték a katonai tevékenységet, gondoskodtak a bürokrácia felső szintjeiről és biztosították a nagyszabású infrastrukturális projektek megvalósítását – de az állam hatásköre ritkán nyúlt ezeken túlra, egészen alulra.

Pont ez a helyi szintű kvázi-államnélküliség volt az a jelenség, ami miatt az anarchizmus már egész korán „a legígéretesebb forradalmi útnak” tűnt, mivel „ez képezte le legpontosabban a társadalmi lét valóságát”. A korábbi államok hiába voltak hatalmasak a területüket és a népességüket tekintve, a legtöbb szempontból csak minimálisan kapcsolódtak az uralmuk alá tartozó helyekhez és emberekhez:

„A lakosság túlnyomó többsége végső soron úgy élte az életét, hogy szinte semmilyen kapcsolata nem volt az állammal, amelynek funkcionáriusai szinte soha nem érték el a falusi szintet. Az adók kivetését és az előírások betartatását többnyire a helyi elit tagjai hajtották végre,

akik több szálon, különböző módokon kötődtek a közösségükhöz. Az emberek életében nagy szerepe volt a közösség és a szolidaritás különböző – önszervező, vallási, szertartásos, klánalapú, a munka ciklusaihoz és piaci hálózatokhoz kapcsolódó – formáinak. A szolidaritás ezen formái sok közösséget képessé tettek a külső fenyegetésekkel szembeni ellenállásra és mozgósításra, beleértve a birodalom önkényuralmi túlkapásait is” (Connery 2014).

Sok anarchista abban reménykedett, hogy a helyi ellenállásnak ezeket a formáit egy egalitárius forradalmi mozgalommá lehet gyúrni, amely képes lesz kiterjeszteni a kínai falusi kultúrában már meglevő állam nélküliség lehetőségeit. Ezek a kísérletek azonban rendszeresen kudarcot vallottak. A legjelentősebb kínai anarchisták közül többen, köztük Li Si-cseng, Wu Cse-huj, Csang Csii és Csang Csing-csiang végül csatlakoztak a Nacionalista Párthoz, vezető szerepet töltöttek be annak Központi Bizottságában, és szoros kapcsolatot alakítottak ki Csang Kaj-sekkel és a KMT jobbszárnyának más tagjaival. Azok, akik az anarchizmus kudarcával szembesülve megőrizték az egalitárius és alapvetően kommunista forradalomba vetett hitüket, az újonnan alapított KKP-ba léptek be (Dirlik 1993; Zarrow 1990).

A 20. század eleji anarchista mozgalom kudarcai és a kizsákmányolás kvázi-államnélküli formáinak hosszú történelme sok fiatal radikálist arra késztetett, hogy a dinasztiák örökségét egy erős állam felépítésével törjék meg. A helyi szintű kormányzást távolságtartóan megközelítő birodalmi államszervezettel szemben az új állam szeretett volna elérni az egyszerű emberekhez, akik az állam legalapvetőbb alkotóelemeivé váltak volna. Az állam ezáltal egyre átláthatóbb és átjárhatóbb lett volna, tevékenységei helyi szinten is láthatóvá és hozzáférhetővé váltak volna. Az anarchista eszmék nyomokban megtalálhatók ebben a vízióban, amely gondoskodott volna arról, hogy a helyi önszerveződés be legyen építve az új kormányforma alapvető működésébe. A „nép” populista fogalma megfogható lett volna azáltal, hogy közvetlenül összeolvad ezzel a közigazgatási apparátussal, közösségivé téve magát az államot.

Ugyanebben az időben a Szovjetunióra egy olyan nem kapitalista rendszer emblematikus, bár súlyosan hibás példajaként tekintettek, amely képes volt a túlélésre viszonylagos elszigeteltségben is, kivédve

a katonai megszállást és a gazdasági embargót. A bürokrácia és a brutalitás, amely a Szovjetunió belső hatalmi változásait kísérte, egyáltalán nem maradt láthatatlan a kínai kommunisták számára – a 1920-as években sokan könyörögtek a Kominternnek²², hogy támogassa őket a nacionalistákkal való kapcsolat megszakításában, de kérésüket először elutasították, majd félelmeik szörnyű módon visszaigazolódtek, amikor kénytelenek voltak végignézni barátaik és szeretteik szisztematikus lemészárlását. Mindazonáltal a Szovjetunió volt a világon az egyetlen példa egy olyan modern társadalomra, amely lényegében nem volt kapitalista. Talán még ennél is fontosabb, hogy a Szovjetunió volt az egyetlen, Kínával határos iparosodott nemzet, amely szárazföldön is megközelíthető volt. Ez egyszerre tette katonai fenyegetéssé, és alapvetően a fejlődést támogató nemzetközi segélyek egyetlen lehetséges forrásává. Ez a kapcsolat pedig egyre fontosabbá vált, ahogy az Egyesült Államok embargót vezetett be a kínai partokon.

A nemzetgazdaság és az ezzel járó nemzetállam felépítésének kérdései azon kevés terület közé tartoztak, ahol a rendelkezésre álló elméleti és empirikus források komoly torzító hatással bírtak a Párt stratégiájára. Az anarchista és liberális projektek anyagi kudarcából kiindulva egyre inkább úgy látták, hogy a forradalom egyetlen alternatív útja egy nemzetgazdaság kiépítése, amely a kommunista világforradalom egyik első támaszpontjaként működött volna. De a nemzeti fejlesztő projekt és az ebből következő világforradalom közötti kapcsolat a legjobb esetben is csak homályos volt. Hiába kezdett kialakulni az új kínai nemzeti államigazgatás felépítésének stratégiája, arra vonatkozóan nem állt rendelkezésre terv, hogy az ostrom alatt álló és embargóval sújtott Kína hogyan segíthetné a világforradalom terjedését.

Ebben az időszakban rengeteg anyagi tényező korlátozta a döntési lehetőségeket. A kínai lakosság alultáplált és alulfegyverzett volt, emellett szinte folyamatos háború közepette élt egy egész generáció óta. A háború folytatása, amely a már létező országhatárokon túl még több terület felszabadítására irányult, nem volt azonnal megvalósítható. A koreai háború [1950–1953 – *a szerk.*] – amelyben a kínaiak a koreaiak

²² Kommunista Internacionálé, 1919-ben alapított nemzetközi kommunista szervezet. – *a szerk.*

segítségére siettek, és addig harcoltak az amerikai hadsereg ellen, amíg meg nem állították őket – tulajdonképpen a hadsereg teljesítőképességének próbája volt. Bár Kína írástudatlan parasztokból álló, félig éhező hadserege képes volt feltartóztatni a világ legfejlettebb hadseregét, a katonai vállalkozás hatalmas kockázattal bírt és az eredménye alapvetően meggátolta a további nemzetközi terjeszkedést.

Mindezekon felül a KKP-t átformálták a kínai vidéken töltött évek. Eredetileg a Párt vezető elméi, például Csen Tu-hsziu és Vang Ming egyhangúlag internacionalisták voltak, és kritizálták az erősödő nacionalista törekvéseket a Párton belül. Ebben az időszakban a Párt tagságát a kikötővárosok munkásai és szakszervezeti aktivistái alkották, akiknek a mindennapi életére hatással voltak a világ minden tájáról – de különösen Európából és a délkelet-ázsiai gyarmatokról – származó munkásokkal, technikusokkal és különböző irányultságú forradalmárokkal folytatott kozmopolita kapcsolatok.

Ugyanakkor a Csenhez és Vanghoz hasonló vezetőket konok dogmatizmus jellemezte, túlzottan ragaszkodtak az orosz dominanciájú Komintern döntéseihez, vakok voltak a Szovjetunió hibáival szemben és szilárdan hittek a Szovjetunió forradalomhoz vezető útjának egyetemességében. Elutasították a kínai vidéken már létező, nagyléptékű társadalmi konfliktusokat, és elkötelezett hívei voltak a legmerevebb és naivan optimista marxizmusnak. Ennek eredményeképp viszont a városi felkelések szítására tett kísérleteik kudarcot vallottak, a Kominternnek való készséges alárendeltségük népszerűtlen és végül katasztrofális szövetséghez vezetett a nacionalistákkal, így a Párt történetének első fejezete lényegében le is zárult.

Mindennek járulékos következménye volt az is, hogy a Párt vezető internacionalistáit lejáratták, lefokozták és olyan tisztségviselőkre cserélték, akiknek a stratégiájában a nemzeti fejlődés projektje sokkal fontosabb szerepet kapott a kommunista forradalom nemzetközi terjesztésénél. Ez nem azt jelenti, hogy Mao vagy a többiek kizárólag a kínai nemzeti fejlődésben voltak érdekeltek, vagy ne lett volna nemzetközi stratégiajuk. De míg a régi KKP a nemzetközi forradalmak korában alakult, amikor Európa szívében még elképzelhető volt a kommunista rendszerváltás, addig az új KKP olyan világba született, melyet igába törtek a reakciós birodalmak, ahol a legreményteljesebb forradalmi

mozgalmakat szétszakították, és az imperialista országok hadseregeit felduzzasztotta a háború.

Az új KKP nacionalista tendenciái azonban nem pusztán a vezetés elméleti vagy stratégiai irányultságára vezethetők vissza. A Párt kommunista projekt feletti hegemoniája tömegtámogatást nyert, és ez átalakította magát a projektet is. Az új támogatói bázist írástudatlan, nagyrészt földhöz kötött, gyakran érthetetlen „dialektusokat” beszélő parasztság alkotta, körükben pedig nem volt jelen eredendően a kozmopolita vagy a globális perspektíva. Ugyanakkor nem létezett ősi, jellegzetes „kínai” kultúra vagy politikai egység sem, amely visszanyúlt volna a történelmi homályba. Az egalitárius projektre úgy tekintettek, mint ami régióként eltérő, széttagolt nemzeteket fűz végre egy olyan méltányos politikai egységgé, amely nagyobb léptékű és erősebben kapcsolódik össze, mint amit a legtöbb ember valaha is megtapasztalt a mindennapokban. Ennek következő szakasza – a globális terjeszkedés – csak távoli lehetőségnek tűnhetett, amely teljes mértékben az előbb említett szakasztól függött.

Mindemellett azt sem szabad elfelejteni, hogy a KKP államépítési stratégiája korántsem az erős államhoz fűződő feltételezett kulturális kötődés miatt volt népszerű, hanem pont azért, mert a Párt azt ígérte, hogy gyökeresen megváltoztatja az újonnan kibővült állam funkcióit. Ahogy már utaltunk rá, a kínai parasztság hagyományosan kvázi-államnélküli életet élt, amelyben meghatározóak voltak a közösségiség és a szolidaritás különböző formái. De a falu kvázi-államnélkülisége a valóságban inkább mikroállamok összeolvadása volt; a közösség és a szolidaritás különböző formái (rokoni, vallási, kereskedelmi) pedig valójában az egymást átfedő mikrouralkodók (családfők, papok, kereskedők) fennhatósága alá tartozó területek kijelölését jelentették. A kisebb rezsimiek e széttöredezett szövetsége bizonyos értelemben rácsatlakozott a kormányzó dinasztia hivatalos bürokráciájára. Az egyes klánokhoz köthető helyi verőemberek adót szedhettek a falusiaktól, amiből egy részt megtartottak maguknak, mielőtt átadták volna a magasabb rangú kormányzóknak. Hasonlóképp a papok vagy a konfuciánus tudományokban jártas nemesek is felléphettek a tágabb rendszerrel szembeni ellenérzések elfojtása érdekében. A mindennapi élet szintjén minimális volt a kapcsolat az állammal, míg a mikroállamokkal való rendszeres kapcsolatot nem az állammal fenntartott viszony-

ként értelmezték, hanem a ceremóniák, a hagyományok, a konfuciánus önkormányzatiság stb. fogalmaival magyarázták.

Miután a szolidaritás és a közösség őshonos formáinak felhasználására tett anarchista kísérletek kudarcot vallottak, mind a kommunisták, mind a köztársaságpártiak az erős állam felé fordultak alternatívaként. De míg a nacionalisták a gyakorlatban az állam lakosságot fegyelmező erejére helyezték a hangsúlyt, addig a kommunisták az állam újraelosztó hatalmát és koordinációs képességét hangsúlyozták. A felépítendő állam egyfelől le akart érni a társadalom mélyrétegeibe, és le akart horgonyozni a helyi viszonyokba, másfelől viszont ezeket a helyi viszonyokat be is kívánta kötni az osztársadalmi gazdagságba – Kína megteremtése végtére is egy gazdasági projekt volt. Minden nacionalista mitológián túlmutatóan ez az ígéret volt az, amely tömegtámogatást szerzett a KKP programjának az ország többségét kitevő paraszti lakosság körében.

FEJLŐDÉS

AZ ÁLLAMOSÍTÁS KEZDETEI

Kína egymásba fűződő lépések sorozataként vált gazdasági egységgé, amely vidéken a kollektivizálásban, a városokban pedig az államosításban csúcsonodott ki. Miután ezek a folyamatok végbementek, a kollektivizált mezőgazdaság és az államosított ipar voltak hivatottak a fejlődés magjaivá válni, amelyekből kinőhet a nemzetgazdaság. A korszak mitológiája szerint ezek az intézmények voltak azok az atomok, amelyek az új típusú, egyszerre közösségi és hatalmas államot alkotják. Ideális esetben nagyjából egységes, szabványosított közigazgatási egységekké váltak volna, amelyek fogékonyak a helyi kezdeményezésekre és a felülről lefelé irányuló tervezésre is. A valóságban azonban ellentmondásos, önálló csomópontokká alakultak át egy rendkívül egyenlőtlen termelési hálózatban.

Az államosítás a városokban eredetileg öt szakaszban valósult volna meg. Az első szakasz az úgynevezett „bürokratikus tőke” és a külföldi vállalatok lefoglalása volt. Ez északkeleten nagyrészt már lezajlott, amikor az állam elsajátította a japánok által épített infrastruktúrát a KMT-től. Ezeket a gyárakat „állami monopóliummal rendelkező vállalatoknak” tekintették, és később ezek váltak Kína új nehéziparának motorjává. 1949-ben, amikor még nagyon távoli volt az első öt éves terv,

„az új rezsim állami ipari vállalatai a nagy, modern üzemekben előállított bruttó össztermék 41,3%-áért feleltek. A KKP által irányított új állami szektor tulajdonában volt az ország villamosenergia-forrásainak 58%-a, a széntermelés 68%-a, a nyersvastermelés 92%-a, az

acéltermelés 97%-a, a cementgyártás 68%-a és a pamutfonal-előállítás 53%-a is. Emellett ellenőrzés alatt tartotta az összes vasutat, a legmodernebb kommunikációs és közlekedési eszközöket, valamint a bankszektor, illetve a bel- és külkereskedelem nagy részét is (Cheng 1963: 60–61)."

Ám ezeknek a vállalatoknak a működését – annak ellenére, hogy állami monopólium alatt álltak – még mindig az értékfelhalmozás kapitalista logikája határozta meg, ezért inkább „államkapitalistának”, mint „szocialistának” voltak tekinthetőek. Ennek ellenére az „új demokrácia” békéltető stratégiáját, az ellenőrzött és végül rövidre zárt kapitalista átmenetet északkeleten lényegében kihagyták.

A kikötővárosokban a hasonló méretű nagyvállalatok közül jó néhányat nem államosítottak azonnal, sőt még azokat is hagyták tovább működni, amelyek külföldi tőkések tulajdonában voltak. Idővel az amerikai, brit vagy francia érdekeltségű tulajdonosok cégeit egyre erősebben korlátozták az adók megemelésével és különböző előírásokkal, például azzal, hogy „a kínai alkalmazottakat nem lehet elbocsátani”. Ez lényegében arra kényszerítette a vállalatok külföldi befektetőit, hogy „a cégük felszínén tartása érdekében továbbra is pénzt öntsenek Kínába, a profit begyűjtése helyett”. E vállalatok részvényei nyugati tőzsdéken emiatt gyorsan elértéktelenedtek, és a befektetők vagy kérelmezték, hogy bezárhassák vállalataikat, és visszaszerezzenek minden állótőkét, amit csak megenged a KKP, vagy egyszerűen lemondtak tulajdonukról a kommunisták javára (uo.).

A „bürokratikus tőke” átvétele után az államosítás a következő szakaszokkal folytatódott: „(2) a bankrendszer államosítása; (3) a magánvállalatok és gyárak átvétele; (4) a kézművesek és házalók szövetkeztetésítése; és (5) városi kommunák létrehozása” (Cheng 1963: 60). A második szakaszt gyorsan végrehajtották. A bankok államosítása egyből elkezdődött a polgárháború befejezése után, és magában foglalta „hat kínai nagyvárosban 446 magánbank” többségének felszámolását, mivel az állam minden közpénzt kivont a magán-pénzintézetekből, és átvitte azokat a Népbankba. Kevesebb mint egy éven belül „233 bankot zártak be, ami az összes bank 52%-át tette ki”. A fennmaradó bankokat gyorsan nagyobb „közös” egységekbe olvasztották össze, amelyek a valóságban a központi bank adminisztratív

alegységeit jelentették. A bankrendszer államosítása 1952-re befejeződött (Cheng 1963).

Az államosítás harmadik és negyedik szakasza – a magánvállalatok és gyárak átvétele – volt a legfontosabb, és ez húzódott legtovább. A magánvállalkozások államosítása „hárommillió magánvállalatot és gyárat foglalt magában, és közvetlenül hetvenmillió városi lakost érintett” (uo.: 64), alapvetően átformálva a kínai nagyvárosok ipari szerkezetét, bár a legnagyobb kárt a kereskedelemről élő kikötővárosok szenvedték el. Az államosításnak ez volt az a szakasza, amely az „új demokrácia” időszakában szabadjára engedett kapitalista átmenet megfékezését, majd végül megállítását célozta, mivel az átalakulás előőrsének tekintett nagyobb magánvállalkozásokra irányult.

A magánvállalatokat előbb állami megrendelésekkel bízták meg, majd hivatalosan közös tulajdonú (állami-magán) vállalatokká alakították őket, amelyekben a termelést már nem szerződések, hanem államilag meghatározott célok irányították, és az állam birtokolta a legnagyobb hatalmat a befektetők és tulajdonosok helyett. Az állami megrendelések aránya a magánipar teljes termeléséhez viszonyítva az 1949-es 12%-ról 1955-re 82%-ra emelkedett. Az állam annak érdekében, hogy mérsékelje a vállalatok korábbi tulajdonosainak negatív reakcióit, beleegyezett abba, hogy a jövőbeli bevételekből előre rögzített kamat mellett kártalanítja majd őket (uo.).

A kereskedelmi (áruforgalmazásra szakosodott) magánvállalatoknál az átalakulás lassabban ment végbe. A termelési célokat ugyan könnyű volt elérni, de a profitorientált vállalatok által létrehozott bonyolult piaci struktúrákat felváltani egy működőképes, államilag irányított elosztási rendszerrel már nehezebb feladatot jelentett. Ahogy azt már láttuk, a vidéki területeken és északkeleten már kísérleteztek állami kereskedelmi hálózatokkal, de az állam csak 1953-ban kezdte el a nagykereskedelmet „állami kereskedelemmé” alakítani. Még ekkor is csak a legnagyobb magánkereskedelmi vállalatokat vette állami tulajdonba, megtartva a kereskedőket és alkalmazottakat, akik nagyrészt ugyanazt a munkát végezték, mint korábban.

Míg az államosítás harmadik szakasza a legtöbb közepes és nagyméretű városi iparágban jelentett teljes szerkezetváltozást, addig a negyedik szakasz célja a kínai ipar teljes újraszervezése volt, vidéki gyökereinél kezdve. A legtöbb kínai nagyvárosban és a vidék legna-

gyobb részén kisvállalkozások feleltek a termelés nagy részéért. Ezek a „kézművesek és házaló árusok”, kis műhelyek vagy kiskereskedők alkották a mindennapi termelés decentralizált gerincét Kínában, és elsődleges szerepet játszottak az alapvető javak elosztásában az ország belső területein. A kormányzati statisztikák szerint még 1954-ben is „körülbelül húszmillió ember [...] foglalkozott kézművességgel egyéni szinten, és termelési értékük körülbelül 9,3 milliárd jüan volt [...], ami az ország bruttó össztermékének körülbelül 17,4%-át tette ki” (uo.: 74). A kézműves ágazatban az egyes termelők birtokolták a számszámokat és egyéb termelőeszközöket.

A kézműveseket arra ösztönözték, hogy csatlakozzanak „kis ellátási és értékesítési csoportokhoz”, majd „ellátási és értékesítési szövetkezetekhez”, végül pedig „termelői szövetkezetekhez”, amelyek mindegyike állami kereskedelmi létesítmények megrendeléseit teljesítette. Ezekben a szövetkezetekben a kézművesek eleinte még megtartották szerszámaik és termékeik felett a tulajdonjogot, majd közösen kezdtek el dolgozni, hogy olcsóbb nyersanyagokat szerezzenek be. Termékeiket közösen értékesítették, végül pedig összeadták a profitjukat és közösen kezelték a megtakarításokat és a jóléti alapokat. Ez az átalakulás az „új demokrácia” korszakától az első öt éves terv kezdetéig húzódott. A kézműves szövetkezetek tagsága az 1949-es nyolcvankilencezer főről 1952-re kétszázötvenezerre nőtt, 1955 végére pedig mintegy 2,2 millióra nőtt, de még mindig csak „az ország összes kézművesének 29%-át fedte le”. Végül 1956-ban országos kampány indult, hogy szisztematikusan nagyobb szövetkezetekbe szerveződjenek a kézművesek, ami miatt és az év végére az összes kézműves 29%-áról 92 %-ra ugrott a tagság létszáma (uo.).

AZ ELSŐ ÖTÉVES TERV EREDETE

Az államosítás harmadik és negyedik szakasza aláásta az áruk elosztásának korábbi módszereit: egyszerre semmisítette meg a modern kapitalista piacokat és a régió (jórészt vidéki) kézműveseinek és házaló kereskedőinek kereskedelmi hálózatait. A javak elosztását, a befektetések helyszínét és az emberek mozgását irányító értéktör-

vény²³ nélkül a Pártot és az új államot tekintették az egyetlen alternatív erőnek, amely képes lehet széleskörű koordinációra. Mivel a kapitalista átmenetet szándékosan lassították le, a Párt arra utasította a központi állam maradványát, hogy vegye át a termelés alapvető funkcióit, és indítsa el a nemzeti fejlődés új szakaszát az északkeleten kipróbált tervezési rendszert követve. Így kezdődött a Párt és az állam összeolvadása, és innen eredeztethető a szocialista korszak osztály-szerkezete.

Északkeleten kezdetben óvatossággal fogadták az átfogó gazdasági tervezés felé való elmozdulást. Noha korábban is volt lehetőség a tervezésre, a területi vezetés 1951-ig „lazán összehangolt szerződéses viszonyokra támaszkodott a gazdaság irányításában” (Lee 1987: 22). Kao Kang, a Párt helyi vezetőinek egyike aggodalmát fejezte ki a rendelkezésre álló szakértelem és statisztikai adatok hiánya iránt, valamint a nemzeti terv gondolatában eleve megjelenő abszolút korlátok miatt. Ragaszkodott álláspontjához, miszerint „nem vagyunk istenek, nem tudunk tökéletes tervet kidolgozni” (idézi Lee 1987: 22).

Ennek ellenére Kang erősen bízott az orosz rendszerben, és az átfogóbb gazdasági tervezési infrastruktúra kialakítását célzó törekvés élére állt. Arra utasította a Párt helyi egységét, hogy gyűjtsenek ipari statisztikákat, és úgy alakítsák át a felülről lefelé irányuló közigazgatási rendszert, hogy az magába foglalja „a gyakori konzultációkat és információcserét a hierarchia különböző szintjein” (uo.). Ez az erőfeszítés olyan terveket eredményezett, amelyeket központilag dolgoztak ki, ugyanakkor a vállalkozások tényleges kapacitásaihoz tudtak igazodni. A tervezési munkát racionalizálták egy szabványosított számviteli rendszerrel, amelyet az „Új Nyilvántartási Mozgalom” idején fejlesztettek ki, az adminisztrációt pedig a „felelősségi rendszer” és az „egyszemélyes menedzsment” bevezetésével egységesítették, ami egymásba fonódó hierarchiakat eredményezett, élén a gyárigazgatóval.

A közigazgatás különböző szintjei közötti egyeztetések ellenére az új rendszerek bevezetése nem bizonyult elegendőnek ahhoz, hogy megakadályozza az irracionalitást, amely abból fakadt, hogy a gyárakat hamis termelési eredmények közzétételére ösztönözték annak érde-

²³ Marx szerint az értéktörvény meghatározza, hogy az áruk csereértéke (piaci eladási ára) az előállításukhoz szükséges társadalmi munkamennyiséggel lesz egyenlő (Marx 1961 [1894]) – a szerk.

kében, hogy megfeleljenek a távolról elrendelt terveknek. A pazarlás és a hatékonyság hiánya mindennapossá vált. Az északkeleti területi vezetés már 1951-ben „a dolgozók mozgósításával kísérletezett, amely lehetővé tette a munkásoknak, hogy részt vegyenek az éves tervek kidolgozásában és végrehajtásuk ellenőrzésében” (uo.: 24). 1951 és 1953 között azonban még a munkások széleskörű részvétele mellett is magas volt a túlórák száma, ami miatt a munkások szenvedtek és a működés-képtelenségig hajtották a gépeket. Az alapvető problémákra, mint a felszerelések rossz minősége és a képzett személyzet hiánya, semmiképp nem jelentett megoldást a racionálisabb tervezési infrastruktúra, még az a fajta sem, amelyben megvalósult a nagyfokú, közvetlen munkásellenőrzés.

Ugyanebben az időszakban orosz technikusok segítségével új bérrendszert és műszaki oktatást dolgoztak ki, valamint a gépeket is modernizálták. Az iparszervezési módszerek, amelyeket északkeleten vezettek be kísérleti jelleggel, később „szovjet modell” néven váltak ismertté, versenyre kelve a kikötővárosokban elterjedt „sanghaji” vagy „kelet-kínai modellel”. De az, amit a kutatók gyakran szovjet modelleként írnak le, valójában két különböző irányvonalat takart az iparszervezés és vállalatirányítás terén. Az elsőre a háború utáni sztálinizmus módszerei voltak nagy hatással, köztük a tömeges mozgósítási kampányok, a „munkaversenyek és a szoros pártbizottsági felügyelet”. A második irányvonal inkább a Szovjetunió 1930-as évekbeli öt éves terveire jellemző szervezési módszer volt, amelyet az „egyszemélyes menedzsment” rendszere jelképezett, és amely „szigorú, hierarchikus és bürokratikus rendet vezetett be a vállalatokban, ami ellentétes volt a háború utáni sztálinizmus mozgósítási hullámaival” (Frazier 2002: 17). Az északkeleten felépített „szovjet modell” tehát maga is ellentmondásokkal volt átszőve, az egymástól eltérő irányzatokat pedig az orosz iparosítás különböző korszakaira való hivatkozásokkal próbálták igazolni.

A kísérlet nemcsak a nem kapitalista ipari fejlődés Szovjetunióból származó uralkodó elméletein alapult, hanem orosz technikusok ez-reinek közvetlen részvételével is építették fel. Csak az északkeleti „Liaoning tartomány maga az összes szovjet segélyprojekt több mint felének helyszíne volt [és] legalább tízezer, de akár húszezer szovjet szakértő és ipari tanácsadó is dolgozhatott Kínában az 1950-es években”.

Eközben „legalább nyolcvanezer kínai mérnököt, műszaki szakembert és kutatási asszisztenst képeztek ki a Szovjetunióban” (Andors 1977: 53). Ez a képzésben részt vevő technikusokat gyakorlatilag hatalmi pozícióba helyezte, és felvetette a kérdést, hogy a KKP-nak milyen szerep jut a munkahelyeken.

Kezdetben az egyes vállalatok pártbizottsága formálisan elkülönült a műszaki vezetéstől, és főként „a munka felügyelete és minőségének biztosítása” tartozott a hatáskörébe. Ez magában foglalta a mozgósítási kampányok vezetését, az irányelvek végrehajtásának felügyeletét, az irányítás akkoriban elterjedt, viszonylag demokratikus formáinak előmozdítását (általában „munkásgyűlések vagy gyárigazgatósági bizottság” formájában), valamint a képzések és előléptetések ellenőrzését is. A gyárigazgatók gyakran nem voltak a Párt tagjai, emiatt az „egyszemélyes menedzsment” soha nem valósult meg tiszta formájában, az igazgatók vezetői döntéseibe számtalan ponton belenyúlt a Párt.

Ez azt jelentette, hogy a Párt korabeli kézikönyveiben leírt „egyszemélyes menedzsment” helyett a legtöbb vállalat kettős hatalmi struktúrával rendelkezett. A hatalom megoszlott a Párt és a műszaki vezetés között, mindkettő szorosan kapcsolódott a munkás-önigazgatás széles körben elterjedt gyakorlatához, és mindkettő a felfelé irányuló mobilitás saját, új formájával kecsegtetett. Amikor 1953-ban az északeleti kísérletet kiterjesztették az egész országra, hamarosan maga az egyszemélyes menedzsment elmélete is vita tárgyává vált (Lee 1987). Az így kialakult ipari struktúra, bár különböző szovjet vonásokat is mutatott, gyorsan sajátos jelleget öltött.

A SZOVJET MODELL KITERJESZTÉSE

Sokan úgy látták, hogy a központosított gazdasági tervezés, a taylorista racionalizálás és a nehézipar támogatásának oroszok által szorgalmazott formája az egyetlen reális lehetőség arra, hogy az ország ne térjen vissza a kapitalista átalakulás útjára. Ugyan a kikötővárosok iparának „kelet-kínai modellje” az egyes vállalatok szintjén működőképes volt, de nem fejlesztett ki nagyobb léptékű, a piacokhoz hasonló – ám az értékfelhalmozás kapitalista logikájától mentes – koordinációs módszert. Az egyetlen, látszólag nem a kapitalizmus felé vezető kísérlet

északkeleten zajlott, annak ellenére, hogy általános gyanakvás övezte, mivel túlzottan ki volt szolgáltatva a szovjet elméleteknek, segélyeknek és technikai szakértelemnek.

1952-ben Kao Kangot, aki akkor már az Államtanács hatfős elnökségének tagja volt, az északkeleti regionális pártvezetésből az Állami Tervbizottság vezetőjévé léptették elő, ahol az első ötéves terv véglegesítésével bízták meg. A cél az ötéves terv során az északkeleti ipar vívmányainak egész országra való kiterjesztése volt, egyrészt a kikötővárosokon és Mandzsúrián kívüli új ipari központok alapításával, másrészt pedig a szétagolt, soknemzetiségű ország egységes és standardizált gazdasági egységgé való összekötésével.

Az új állam tervezési infrastruktúrája egymásba ágyazott minisztériumok és hivatalok bonyolult rétegeiből állt, amelyet az Államtanács vagy az állami tervbizottságok újra meg újra átalakuló változatai felügyeltek. Az ideális tervezési hierarchia a legjobb esetben is optimista volt – a valóságban a ranglétra felső fokain szinte állandóak voltak az adminisztratív változások az első ötéves terv során. Mindeközben az alacsonyabb rangú minisztériumok és hivatalok feladata az volt, hogy összefogják a számtalan különböző méretű és szerkezetű termelési egységet, amelyek mindegyike a munkaszervezés különböző módszereit alkalmazta. Ugyanakkor ezektől a hivataloktól várták el, hogy valamilyen módon számszerűsítsék és racionalizálják ennek a bonyolult ipari szövevénynek a termelési teljesítményét. Az időszak tevékenységében két csúcspont figyelhető meg, melyek során különösen gyorsak voltak az ilyen szervezeti változások: az egyik 1953-ban, a másik 1956-ban (Naughton 2007).

Minden nehézség ellenére vitathatatlan, hogy ezekben az években bizonyos régiókban a KKP-nak sikerült olyan szintre fejlesztenie a „szovjet modellt”, amire sem Mandzsúriában, sem a Szovjetunióban nem volt példa. Ez azonban nem jelenti azt, hogy az eredeti szovjet modell vagy az annak különböző változatai alapjául szolgáló elméletek pontosan leírták volna a kínai ipar működését. Ez igazából a témával foglalkozó szakirodalom legnagyobb hibája, akár dicsérő (Corrigan, Ramsay és Sawyer 1978; Bettelheim 1974a)²⁴, akár kritikus hangot üt

²⁴ A rendszer támogatóinak efféle hibái nem korlátozódnak az 1970-es évekre, egyes kommunistáknál napjainkban is előfordulnak. Ez megjelenik egy Alan Badiou-val

meg.²⁵ Az igazság az, hogy még a szovjet modell felemelkedésének idején is nagyon egyenlőtlen és ellentmondásos volt a különböző modellek gyakorlati alkalmazása.

Van valamennyi igazság abban a megállapításban, hogy az északeleti bázisú szovjet modell állandó versenyben állt a kikötővárosokban működő kelet-kínai modellel. Ezek idővel kölcsönösen átalakították egymást, és mindkettőt érték kihívások, ezen felül pedig újra meg újra forradalmasították őket az alulról jövő munkáslázadások, melyek az 1950-es évek közepén és az 1960-as évek végén értek a csúcra. De még ez a kétpólusú modell is túlságosan leegyszerűsítő, mert nem veszi figyelembe azokat az új kategóriákat, amelyek e két rendszer ütközéséből keletkeztek. Még a „modell” kifejezés is túl sok szándékosságot feltételez e rendszerek kialakításában, amelyek valójában a rendelkezésre álló alaptól megalkotott, véletlenszerű alkalmazkodási kísérletek voltak.

Mindazonáltal ez a felosztás használható értelmezési keretet ad, ha a két „modellt” két különböző ipari rendszer anyagi magjaként értelmezzük, melyeknek a gravitációs ereje különbözik, és amelyeket saját tehetetlenségük külön pályán mozgat, noha a testvérrendszer vonzása is befolyásolja útjukat. A rendszerek gravitációs középpontja saját városaikban és régióikban volt, de ezek csak azért tudtak bármilyen „vonzóerőt” kifejteni, mert Kína mezőgazdasági „óceánjának” területén működtek, ahonnan el tudták vonni a gabonatóbbletet. E rendszerek gravitációs vonzereje tehát nem pusztán metaforikus volt, hanem az ipari központok által vidékről importált gabona arányában a valóságban is megnyilvánult.

Északkeleten, a szovjet modell központjában a megörökölt japán építésű, nagy méretű nehézipari infrastruktúra azt igényelte, hogy magas szintű irányítást, szigorú munkamegosztást, kiterjedt adatgyűjtést és egységesített adminisztrációs formákat alkalmazzanak a szab-

nemrég készített interjúbán (2014), vagy Hongsheng Jiang „kulturális forradalomról” szóló munkájában is (2010).

²⁵ Két tipikus példa a közelmúltból Goldner (2012) és Chino (2013) írása. Goldner tanulmánya lényegében a maoista szövegek negatívja. Egyetért a kínai gazdaság alpműködésével kapcsolatos megállapításokkal, és állításai bizonyításához sokszor Mao-idézetekkel hozakodik elő, ám végül amellet érvel, hogy ez a fiktív rendszer nem volt kommunista. Chino írása alaposabb ennél, de végső soron ugyanazt a hibát követi el: összekeveri a „sanghaji tankönyv” tartalmát a kínai ipar tényleges működésével és a maoista politikai filozófiát a tényleges kínai politikával.

ványosított gyárakban és logisztikai hálózatokban. Az orosz technikusok beáramlása és a gyárak modernizálásának szovjet támogatása csak ráerősített ezekre a jellemzőkre, valamint a Párt is ide összpontosította figyelmét az 1950-es években.

Ezt megelőzően a nemzeti politikában inkább a kelet-kínai modell dominált, mivel a Párt nagy hangsúlyt fektetett arra, hogy nemzetközi befektetések segítségével újjáépítse a kikötővárosokat. Ez a modell az ipari vállalatok sokszínű hálózatát örökölte meg, amelyben számos nagyvállalat volt fellelhető a közepes és kisméretű műhelyek mellett egy olyan rendszerben, amelyet a piacok mellett a származás, a párt-foglaltság és a testvériség egyéb, amorfabb formái kötöttek össze és irányítottak. A császárkor és az azt követő hadúri korszak is erős lenyomatot hagyott ezen a modellen, ideértve az erős helyi elitek, az erőszakos utcai bandák, a titkos munkáscéhek, valamint a házaló árusok, a kézművesek, illetve más termelési és elosztási mikroegységek millióinak meglétét. Ez megkövetelte az árnyaltabb, a helyi sajátosságokra érzékenyebb irányítási formákat, a munkaerő-kereslet ingadozásának kezelésére való képességet, a régi hagyományok ápolását, a különböző méretű és stílusú egységek közötti koordinációra alkalmas szervek létrehozását, valamint azt az egyszerű készséget, hogy számontartsák, mit termeltek meg és mit nem.

Az első ötéves terv (1953–1957) idején a szovjet modell vált befolyásosabbá az „új demokrácia” korszakában uralkodó kelet-kínai modellel szemben. Tisztán gazdasági szempontból az eredmény az iparosítás valaha látott legmélyrehatóbb és legkiterjedtebb szakasza volt. A nemzeti jövedelem 1949 és 1954 között megduplázódott, 1958-ra pedig több mint háromszorosára nőtt (Cheng 1963).²⁶ Az ipari termelés 1952 és 1957 között bámulatos módon évente 17%-kal növekedett, miközben „a gazdaság lényegében minden ágazatát rehabilitálták, valamint az oktatásba és képzésekbe irányuló hatalmas beruházásokkal lefektették a fenntartható jövőbeli növekedés alapjait”. Ez lehetővé tette „a gyors társadalmi mobilitást: a földművesek beköltöztek a városokba, a fiatalok pedig főiskolára mentek”. Sokan évtizedekkel később

²⁶ Megjegyzendő, hogy a bevételek meghatározásánál tapasztalt eltérések az állami statisztikák és a független becslések közötti különbségekből fakadnak. Éppen ezért ebben a szövegben igyekszünk intervallumokat megadni, vagyis a legalacsonyabb és a legmagasabb becsléseket is feltüntetni, ahol ez lehetséges.

is nosztalgiával emlékeztek vissza erre az időszakra mint a városlakók egyfajta aranykorára, amelyet a béke, a fejlődés és a jólét jellemzett (Naughton 2007).

Az öt éves tervben nem az árak ösztönözték a befektetéseket, hanem a „mennyiségi” elvárások, melyeket maguk a terv készítői határoztak meg egy „anyagmérleg-tervezésnek” (material balance planning) nevezett folyamat során. Bár az árak, a nyereség, a bérek, a bankok és a pénz névlegesen még mindig léteztek, „a pénzügyi rendszer ’passzív’ volt”, azaz „a pénzügyi áramlásokat a tervhez igazították (amelyet fizikai mennyiségek alapján állítottak össze), ahelyett, hogy ezek függetlenül befolyásolták volna az erőforrások elosztását”. A régi pénzügyi rendszer összetevőit, mint például az árakat és a nyereséget, most „a teljesítmény ellenőrzésére és nyomon követésére használták, nem pedig a befektetési döntések irányítására”. Ideális formájában az anyagmérleg-tervezés lehetővé tenné a tervező számára, hogy „egy input-output táblázat segítségével kiszámolja az egész gazdaság egymással összefüggő szükségleteit” (uo.: 59–61).

A valóságban azonban a rendszer összetettsége és egyenlőtlenségei megakadályozták, hogy a tervezők valaha is megközelítsék ezt az ideált. A tervezők „felosztották a különböző érdekcsoportok között az erőforrásokat, összeállították saját kívánságlistájukat az előnyt élvező projektekről és az azokhoz szükséges erőforrásokról, majd a maradékot a számos kielégítetlen igényhez rendelték. A külföldi szektort végső megoldásként lehetett felhasználni a hiányosságok pótlására és a megtermelt felesleg értékesítésére” (uo.: 61).

A terv teljesen szándékosan összpontosított az iparra – a mezőgazdaság rovására. 1952 és 1958 között „a teljes befektetett tőke 51,1%-át költötték az iparra és csak 8,6%-át a mezőgazdaságra” (Cheng 1963: 115), miközben a „tőkeépítési befektetések”²⁷ teljes összege az 1950-es

²⁷ Ezt a kifejezést itt lazán értelmezzük, hogy összhangban maradjunk a forrásokkal. A tőke liberális közgazdászok által használt definíciója egy történelmietlen kategória, amely egyszerre jelöl bizonyos pénzmennyiségeket, valamint különböző dolgokba, például épületekbe, gépekbe, vagy akár termőföldbe fektetett pénzt. A fogalmat itt elsősorban az elsődleges források pontos követése miatt használjuk, ám hangsúlyoznunk kell, hogy a marxi értelemben vett „tőke” nem létezett a szocialista Kínában sem összefüggő társadalmi osztályként, sem az állami befektetési alapok és a fizikai infrastruktúra ösztömegeként. A tőke csak akkor jelent meg újra, amikor Kína kilépett a szocializmusból és betagozódott a világ gazdaságba.

1,13 milliárd jüanról 1958-ra 26,7 milliárdra nőtt. Ugyanebben az időszakban a fogyasztási cikkek nettó termelési értéke az iparhoz viszonyítva hasonló mértékben zsugorodott (Cheng 1963).

Ez az aránytalanság földrajzi jellegű is volt, mivel a terv céljai között szerepelt az is, hogy „az ipar súlypontját elmozdítsa a tengerparti területekről”. Ezt úgy kívánták elérni, hogy a terv előírása szerint a 156 tervezett nagy ipari projekt majdnem mindegyikét „a szárazföldi régiókban vagy északkeleten kellett megépíteni” (Naughton 2007: 66) és a 694 ipari vállalkozásból 472-nek – kicsinek és nagynak egyaránt – „a belső területeken kellett elhelyezkednie” (Meisner 1977:112). A világpiactól való elszakítottság és a maroknyi szocialista kereskedelmi partnerre – leginkább a Kína teljes nemzetközi kereskedelmének felét kitevő Szovjetunióra – való ráutaltság árnyékában a belső területek fejlesztése részben azt a célt szolgálta, hogy a „nyersanyagforrásokhoz, illetve a fogyasztás és az elosztás területeihez közel építsenek új ipari kapacitásokat” (Meisner 1977: 112).

Ezzel egyidőben a kézműves iparágak és a város-vidék közötti kapcsolatokat megalapozó piaci hálózatok felszámolása több dolgot is biztosított. Egyrészt azt, hogy Kína ipari tevékenységének nagy része mostanra a városokban zajlott, másrészt pedig azt, hogy a lakosságot vagy szorosabban a városi iparágakban koncentrálják, vagy szétszórják az ekkortájt létrehozott mezőgazdasági kollektívákban. De a legfontosabb, hogy a város és a vidék megosztottsága most már egyértelmű földrajzi különbséggé vált a gabonatermelő és a gabonafogyasztó régiók között, miközben a gabonafogyasztó területek voltak az iparosítás elsődleges célpontjai.

Az ipari fejlesztések nagy része látszólag mezőgazdasági termékek előállítására irányult. Az állam „olcsón vásárolt mezőgazdasági termékeket [...] vidékről [...] és magasan árazott ipari termékeket adott cserébe” (Selden 1993: 77). A mezőgazdaság modernizálása pont olyan fontos cél volt, mint az erős ipari bázis kiépítése. De miután a vidéket megfosztották független iparának nagy részétől és az ezzel járó kereskedelmi hálózatoktól (Selden 1993), az első ötéves terv nem tudott a vidéki szektornak olyan működőképes infrastruktúrát biztosítani, ami pótolhatta volna azt, ami elveszett.

Utak, vasúti hálózat, villamosenergia és kőolajtermékekhez való hozzáférés híján a kínai vidék nagy része óriási állami befektetéseket

igényelt volna, hogy a modern technológiák, mint például a traktorok és a villamosított élelmiszer-feldolgozó üzemek vagy műtrágyagyárak egyáltalán működőképesse váljanak. Ez azonban csapdahelyzet elé állította a központi tervezőket: ahhoz, hogy beruházhassanak az efféle infrastruktúrába, ki kellett építeni a városi ipart – viszont ahhoz, hogy a városi ipart ki lehessen építeni, a mezőgazdaságot kellett volna modernizálni, hogy élelmezni tudják a nagyrészt vidéki bevándorlókból álló, egyre növekvő ipari munkaerőt.

A központi tervezők nem a folyamat lassításával és a modernizáció apránkénti véghezvitelével akarták feloldani ezt az ellentmondást – ez a lehetőség politikailag kivitelezhetetlen lett volna, hiszen még mindig nagyon félték a világháború kiújulásának lehetőségétől. Ehelyett inkább fokozták a parasztság által megtermelt többlet elsajátítását, több kézművest kényszerítettek a mezőgazdaságba, és olyan „köztes” technológiákat vezettek be a mezőgazdasági termelésben, amelyek kevesebb infrastrukturális támogatást és technikai tudást igényeltek. Ez végső soron a vidékről városba irányuló migráció korlátozását is maga után vonta a népességmozgások szigorú adminisztratív ellenőrzésével.

SZINTEK

Ebben az időszakban az állami és ipari bürokrácia mérete tovább nőtt. Elszaporodtak a különböző munkakörök és megsokasodtak a szintek a bértáblákban, miközben a tényleges hierarchiák ritkán feleltek meg a hivatalos tervnek. A Párt és az új állam (kis mértékben még mindig elkülönülő) bürokráciája volt a leggyorsabban növekvő ágazat 1949 és 1957 között, hagyva még az ipar növekedését is. A nagy állami bürokrácia jellemző volt mind a japán ipari struktúrára, mind a KMT saját államilag irányított termelésére, de az új állam kiterjedése messze meghaladta mindkét elődjét. Míg a KMT bürokráciája 1948-ban érte el a csúcst 2 millió állami hivatalnokkal, addig az új államban a káderek száma az 1949-es hétszázhuszezerrel 1952-re 3,31 millióra ugrott. És ez még csak a kezdet volt: „kevesebb mint egy évtized alatt, 1949 és 1957 között a káderállomány mind abszolút létszámban, mind a lakosság százalékos arányában megtízszereződött – 8,09 millióra és a lakosság 0,13%-áról 1,2%-ára” (Wu 2014: 24).

Az államnak egyre költségesebbé vált újratermelni magát: „1955-re a kormányzati káderek a nemzeti költségvetés közel 10%-át emésztették fel, ami majdnem kétszerese a nemzeti vezetés által eredetileg tervezett 5%-os plafonnak” (uo.). Ez a közvetlen költség nagyrészt a káderek bérét jelentette. Ezek a bérek a ranglétra fokainak megfelelően egyrészt növekedtek, másrészt egyre inkább el is távolodtak egymástól (uo.). Az állami bürokráciához hasonlóan az ipari ágazatok is egyre költségesebbé és összetettebbé váltak, mivel a munkások bérezése egy sor reformon ment keresztül. A vidéki és városi jövedelmek között eleve meglévő különbség az állami befektetések nehéziparba áramlásával lényegében állami irányelvként rögzült. Ezzel egyidejűleg a városi béreket is különböző csoportokba sorolták, bár a ténylegesen kiutalt fizetések csak ritkán egyeztek meg a tervben előírt szintekkel. Míg a magas rangú káderek kapták egyértelműen a legmagasabb jövedelmeket, addig a technikusok és az értelmiségiek is jelentős kiváltságokat élveztek a többi városlakóhoz képest.²⁸

A városi munkások körében olyan bérhierarchiát próbáltak bevezetni, amely hangsúlyozta a központi állam befektetési stratégiájának prioritásait. A terv szerint a fizikai munkások közül a nehézipari dolgozók kapták volna a legmagasabb béreket. A legmagasabb pozíciójú munkások ebben a csoportban ugyanannyit kerestek volna, mint az egyetemi oktatók és a mérnökasszisztensek, és a bérük nem sokkal maradt volna el az olyan középkáderekétől, mint az irodai részlegvezetők. Ugyanakkor a legalacsonyabb beosztású nehézipari munkások az általános iskolai tanárok átlagfizetésénél is kevesebbet kerestek volna. Ez azt jelzi, hogy a Párt által megtervezett bérszintkülönbségeket nemcsak a városokon belül, a különböző iparágak között kívánták érvényesíteni, hanem a gyárakon belül is.

A városi munkások tényleges jövedelme 1952 és 1957 között körülbelül 42,8%-kal nőtt, de ez a növekedés nem egyenletesen oszlott meg a különböző foglalkozású munkások között. A gyártósoron dolgozók körében „a fizetésen felül fizetett egyéni bónuszok és jutalmak bonyolult sorát” vezették be. A „közös tulajdonú” vállalatoknál (avagy az újonnan államosított vállalatoknál, főként a kikötővárosokban) a bérek

²⁸ A munkások, technikusok és értelmiségiek bérezéséről részletesebben lásd Cheng (1963: 123–124). A káderek bérezésével kapcsolatban lásd (Wu 2014: 26–27, 1. táblázat).

csökkentek, mint például Sanghajban, ahol „az újonnan államosított textilgyárak dolgozóinak reáljövedelme 50–60%-kal csökkent”, és ezt a veszteséget csak részben kompenzálta a jóléti juttatások növekedése (Frazier 2002: 142).

Számos iparágban, amelyek rossz termelési statisztikákkal és kaotikus munkahelyi gyakorlatokkal küzdöttek, teljesítménybért is bevezettek: „1952-re az összes ipari munkás több mint egyharmada teljesítménybér-rendszerben dolgozott, 1956-ra pedig ez az arány 42%-ra emelkedett.” A gyárak kádereinek bértáblája mellett további fizetési szintek léteztek a „kiszolgáló személyzet” számára, nyolc szint a „műszaki személyzetnek”, öt a „technikusoknak”, négy a „műszaki asszisztenseknek” és rengeteg „bónusz a vezetőségnek és a műszaki személyzetnek az ipar minden részén, ha elérték vagy túlteljesítették a termelési célokat” (Andors 1993: 55–56).

Ezek a bérszintek, prémiumok és teljesítménybér-hierarchiák a kínai ipar racionalizálására tett kísérlet részei voltak, amelynek keretén belül új mintaüzemeket építettek a szovjet modellt követve, és a kikötővárosokban már létező gyakorlatokat erőltették rá olyan ipari egységekre, amelyeknek az északkeleti ipart kellett volna utánoznia. De a szovjet modell ezúttal sem valósult meg ideális formájában. Nem elég, hogy a gyárakban feszültség volt a kettős hierarchiában azok között, akik technikai, és azok között, akik politikai kiváltságokkal rendelkeztek: emellett adott volt az az abszurd helyzet is, hogy a kikötővárosok iparának szövevényes rendszerét egy olyan racionalizált modellbe akarták kényszeríteni, amelyet eredetileg a nehézipar igényeire terveztek.

Az 1950-es évek vége felé a kínai tervezők arra a felismerésre jutottak, hogy „a rendszer technikailag, gazdaságilag és politikailag sem illik a kínai viszonyokhoz”. A több tíz-, ha nem százezer kis kézműves, műhely és gyár nagy ipari vállalatokba olvasztása sok városban rémálomszerű logisztikai problémákat, messzire vezető „értékbecslési és kompenzációs vitákat”, valamint „a személyzeti és vezetői hatáskörrel kapcsolatos konfliktusokat” okozott. Ez utóbbi keretén belül a régi üzemek „vezetői, tulajdonosai és műszaki személyzete” azon versengtek, hogy ki „milyen felelősségi és hatáskörrel rendelkezik majd az új felállásban” (uo.: 56).

Ennél is fontosabb, hogy a képzettségen, iparágon és az államhoz fűződő viszonyon alapuló szövevényes bérhierarchia soha nem való-

sult meg. Bár a bérkategóriák tökéletes részletességgel voltak kidolgozva, soha nem illettek a bérek és juttatások tényleges, az adott időszakban tapasztalt trendjeihez. A központi állam által tudatosan előállított különbségek némelyike valóban elmélyült: ilyen volt például az állami tulajdonban lévő nehéziparban dolgozó munkások előnyben részesítése az alulfinanszírozott kollektív vállalatokkal szemben, amelyek több alkalmi és megbízási szerződéses munkást foglalkoztattak. Más hierarchiák azonban, mint például a bérek műszaki képzettség szerinti megszabása, soha nem valósultak meg a tervezett formában, annak ellenére, hogy a propaganda ennek ellenkezőjét hirdette. Testet öltöttek viszont kaotikus, új hierarchiák, az államhoz fűződő új viszonyok és a megélhetés új formái is, amelyek gyökereit egyszerre kell keresnünk a forradalom előtti kínai intézményekben és a szovjet mintákban.

Ezekben az új hierarchiákban bizonyos régiók előnyt élveztek másokkal szemben. A kikötővárosok egyszerre szenvedtek a forráshiánytól és egy olyan ipari struktúrától, amely alig hasonlított a központi tervezési irányelvek elképzeléseihez. Emiatt számos rövid távúnak szánt megoldás vált szükségessé, amelyek közül jó néhány akaratlanul is új, hosszú távon fennmaradó hatalmi berendezkedések és termelési módszerek alapjává vált. Az egyik legsürgetőbb probléma az inflációs kockázat volt. A bérek növekedésével a KKP egy új inflációs ciklus kialakulásától tartott, hasonlóan ahhoz, amely a japán és a KMT-rezsimet is megbénította. A gyors befektetések 1953-as első „csúcspontja” ténylegesen elkezdte újraindítani az inflációt (Naughton 2007) – válaszul a helyi önkormányzatokat arra ösztönözték, hogy pénz helyett alternatív módokon ellentételezzék a munkásokat. Ez azt eredményezte, hogy a vállalatvezetők felelevenítették azokat a gyakorlatokat, amelyekkel a korábbi iparosítók – a hadurak, a nacionalisták és a japánok – az inflációs káosz helyi megoldásait keresték a háborús időkben: a munkaerő reprodukcióját az üzemen belül biztosították, és közvetlenül, a piacot megkerülve gondoskodtak a dolgozók élelmezéséről, lakhatásáról és egészségügyi ellátásról.

ÉRTÉK NÉLKÜLI MUNKA

A KKP új jóléti intézményei tehát elsősorban nem a központi állam előírásainak köszönhetően születtek meg, gyökereit sokkal inkább a korábban kikísérletezett, rövid távú, helyi jellegű, sokszor független megoldásokban kell keresnünk: „a munkahelyi szintű jóléti intézmények egymástól függetlenül alakultak ki a kínai városokban az 1940-es évek hiperinflációja idején. Az infláció megfékezésére tett erőfeszítéseket megkönnyítette, hogy a gyárak folytatták a munkások élelmezését és más alapvető szükségleteik kielégítését” (Frazier 2002: 129). Ez volt a *tanvej*, vagyis a „munkaegységek” rendszerének kezdete, amely hamarosan a kínai ipar egészére kiterjedt. Ebben a rendszerben „az új államszervezet úgy gyakorolta a hatalmát, hogy behatolt a társadalom alapvető egységeibe, köztük a gyárakba és vállalatokba” (uo.: 128). Ezzel egyszerre csökkentette a munkaerő fluktuációját és szorította vissza az inflációt, a munkásokat pedig közvetlenül a központi állam vállalati szintű forráselosztásától tette függővé a bérek helyett.

A szocialista fejlesztő rendszer egyre inkább úgy kezelte a munkaerőt, mintha az a gyár része lenne, ez a kapcsolat pedig – munkások és állam – között a rendszer egyik legmeghatározóbb jellemzőjévé vált. A munkaerő reprodukciójához szükséges forrásokat nem építették be a bérekbe, ehelyett az úgynevezett „tőkeépítési befektetések” (*Capital Construction Investment, CCI*) alapjaiból vonták le, amelyeket eredetileg új gépek vásárlására és gyárkomplexumok építésére szántak. A CCI-alapok összes tőkéje „az 1952-es 2,9 milliárd jüanról 1957-re 10,5 milliárd jüanra emelkedett”, összhangban az ötéves tervvel, amely nagy hangsúlyt fektetett az ipari létesítmények bővítésére. Az 1950-es évek folyamán azonban ezeknek a befektetési alapoknak egyre nagyobb részét kezdték „nem termelő típusú CCI-re” fordítani, ami „olyan projekteket jelentett, mint például lakóegységek, kórházak és más olyan létesítmények építése, amelyek nem járultak hozzá közvetlenül a gazdasági termeléshez”. 1951 és 1954 között az ilyen nem termelő (pontosabban reprodukzív) projektek a teljes CCI több mint 50%-át emésztették fel.

Az első ötéves terv tehát megtévesztő volt – valóságban az új reprodukzív intézmények kialakítása ugyanolyan szerves részét képezte, mint a nehézipar fellendítése. Ezek az intézmények új kapcsolódási

pontokat teremtettek a munkások és az állam között, és a társadalom ellenőrzésének új módszereit tették lehetővé. A munkások reprodukcióját és ellenőrzését egy csomagban kezelték a gyárakba való befektetésekkel. Azaz a szociális juttatásokról való gondoskodás és ezek elosztása nem országos, megyei vagy helyi önkormányzati szinten történt – hanem az ipari vállalatok szintjén, akárcsak a gépekbe és berendezésekbe történő befektetések.

Ez a felállás arra kényszerítette az államot, hogy abszolút többletet vonjon ki az iparból, már csak azért is, hogy fenn tudja tartani ezen jóléti intézmények finanszírozását. De ez a rendszer azt is biztosította, hogy a többlet soha nem tudott értéktöbbletté²⁹ válni, mivel egyre kevésbé függött a bértől, és mivel gyakorlatilag nem létezett munkaerőpiac – mindez meggátolta, hogy a munkaerő áruvá váljon, hiába kezelték a tervező hatóságok a munkát ugyanúgy, mint bármelyik más árucikket.³⁰ Eközben az abszolút többlet az iparban valójában egy másik többletből elvont többlet volt: az ipari munkások terméke mindig csak másodlagos származékát jelentette a mezőgazdasági munkásoktól elszívott többletnek. A szocialista felhalmozási rendszer elsődleges motorjának mindig is a gabona számított, s annak acéllá történő alkímiai átalakulása a rendszer nettó gabonafogyasztói – az ipari munkások – által termelt többlet volt.

Az ipari munkaerőn és az egyes *tanvej*eken belül más, újszerű hierarchiák is kialakultak. A központi államhoz és az előnyben részesített nehézipari ágazathoz való közelség volt az egyik ilyen rangsorolási szempont. Az ipari foglalkoztatás periferiáján, a hatalmas városi kézműves szektorban dolgozóknak jutott „a legalacsonyabb fizetés, ezenfelül pedig csekély jóléti juttatásokat kaptak, ha kaptak egyáltalán” (Frazier 2002: 141). Végso soron mindezek a hierarchiák azt határozták meg, hogy ki miként részesül abból a gabonátöbbletből, amit a parasztságtól és a nem emberi környezettől (például az erdőirtások során és az új telepések által) sajátítottak el.

²⁹ Az értéktöbblet az az értékmennyiség, melyet a bér munkás saját munkaerejének értékén felül termel, tehát az általa megtermelt áru piaci értéke és az ezért kapott munkabér közti különbözet. Az értéktöbblet tehát kizsákmányolás útján jön létre, és a tőkés sajátítja ki profit formájában (Marx 1961 [1867]) – *a szerk.*

³⁰ Az sem elhanyagolható tény, hogy sem a befektetések, sem az ipar módszerei vagy termékei nem épültek be a tőkefelhalmozás globális körforgásába.

Ezzel szemben a központi tervezők által megálmodott rangsor, amely a műszaki képzettségen alapult volna, valójában soha nem alakult ki. Az 1950-es években a Sanghajhoz hasonló ipari központokban „alig volt különbség a szakképzett és a képzetlen munkások bérezése között” (uo.: 144). Az állam nem tudta megszabni a munkások bérét, még az állami tulajdonú vállalatoknál sem, pusztán a feladat nagysága miatt. Az államosítás során „a KKP tisztviselői országszerte több mint hétmillió ipari munkás bérezése felett vették át az irányítást” (uo.: 145), arra kényszerítve az államot, hogy megengedje az egyes minisztériumoknak a saját bérszintjeik meghatározását, a vállalatoknak pedig ezeknek a bevezetését.

De a bevezetett bérek ritkán feleltek meg a minisztériumok által meghatározott szinteknek. A tervező hatóságok meghatározták a vállalatok bérekre fordítandó összerkeretét, a vállalatok dolgozói pedig gyakran jelentősen befolyásolhatták ennek az összegnek az elosztását. Ez a szovjet modell háború utáni jellegzetességeit tükrözte, hiszen a béreket nem az üzemek igazgatói határozták meg az „egyszemélyes menedzsment” rendszerének megfelelően. Ehelyett a béreket tömeges mozgósításra épülő bérkiigazítási „kampányokkal” állapították meg, amelyek során „a munkások nyíltan megvitatták egymás között, hogy ki érdemel béremelést és ki nem”. Az esetek túlnyomó többségében a gyűlések eredményeképp „a béremelést inkább a viszonylag idős, nagyobb családot eltartó munkásoknak szavazták meg”, ezzel létrehozva egy „informális szenioritáson alapuló bérrendszert”, ami az egész szocialista korszakban fennmaradt. Sőt, minderre ráerősített az a kulturális elismerés, amely a forradalom előtti munkaszervezési rezsimekben szenvedő idősebb munkásokat övezte, akik úgy tekintettek a fiatalabb munkásokra, mint akiket elkényeztetett a szocializmus viszonylagos jóléte (uo.).

Az idősebb és a fiatal munkások növekvő gyáron belüli megosztottsága mellett újra felbukkant a családi hálózat mint a munka és a többlet elosztásának kitüntetett módja. A munkaerőpiac összeomlásával és a munkások *tanvej*, majd később a *hukou* rendszeren keresztül történő lekötésével a vállalatoknak a központi ipari minisztériumokhoz kellett fordulniuk, ha bővíteni akarták a munkaerő-állományt. A munkások fluktuációjának problémáját hatékonyan megoldotta, hogy korlátozták a dolgozók lehetőségét a különböző városok közötti ván-

dorlásra, valamint hogy a nyugdíjjogosultságot az egy adott vállalatnál ledolgozott évekhez kötötték – ez utóbbi megint csak a szenioritás hierarchiáját erősítette meg. A tény, hogy nehéz volt új munkásokat felvenni, arra ösztönözte a vállalkozásokat, hogy még a gazdasági visszaesések idején is túlhalmozzák a munkaerőt. Ugyanakkor lehetetlen volt szabadon embereket alkalmazni a „társadalomból” – vagyis a munkanélküli városlakók és vidéki vendégmunkások közül –, ami földrajzilag erősen korlátozta az elérhető dolgozók halmazát.³¹

Erre a problémára a legegyszerűbb megoldás a „csere” (*tingti*) gyakorlata volt, amelyet a vállalatok országszerte alkalmaztak helyi megoldásként, és amely során a vállalat az alkalmazottak rokonait és gyermekeit vette fel ugyanabba a munkaegységbe. A munkaerő-felvételekre vonatkozó korlátozásokkal „a kínai kormány akaratlanul is elősegítette az üzemi egységeken belüli állások öröklődésének erősen helyi jellegű gyakorlatát” (uo.: 157). Ezáltal a KKP a családi egységet ismét a társadalmi kiváltságok kiemelten fontos forrásává tette, hozzákapcsolva a *tanvej*hez és ezáltal magához az államhoz is. Azok a családok, amelyek a vállalatnál rossz pozícióban voltak vagy kevés befolyással bírtak, nem rendelkeztek jó alkupozícióval, ezért tagjaikat a munkaerő-elosztás országos követelményei miatt távoli (gyakran északnyugati) városokba deportálták. Ez olyan pénzügyi és érzelmi feszültséget okozott ezekben a családokban, amely tovább akadályozta, hogy feljebb lépjenek az újraelosztási hierarchiában.

Még az 1950-es években kialakított vállalatközi koordináció sem az ötéves tervben meghatározott módon alakult ki. Az ipari minisztériumoknak az északkeleti területeken kívül mindenhol nagy hatalmat kellett átruházniuk a helyi tisztviselőkre. Sanghajban és Kuangcsouban ez azt eredményezte, hogy az Ipari Munkaosztályok (*Kungje Kungco Pu*) jelentősége az eredetileg rájuk bízott feladatokhoz képest jócskán felértékelődött. Noha elsőre a városi pártbizottság irányítása alatt álló, jelentéktelen intézménynek tűntek, ezek az osztályok „kulcsfontosságú közvetítő szerepet játszottak a központi politikai és közigazgatási irányelvek tényleges gyakorlatba való átültetésében az ipari üzemekben [...], végül pedig a városokon belül át is vették egyes gyárak felügyele-

³¹ Sok más hivatalos előíráshoz hasonlóan ez is hamarosan összeomlott a „nagy ugrás” idején, ami után ezt is csak a migrációs és a regisztrációs státusz szigorú adminisztratív ellenőrzésén keresztül érvényesítették.

tének nagy részét” – annak ellenére, hogy a tervező hatóságok által elképzelt zökkenőmentes hierarchiában nem kaptak ilyen szerepet (uo.: 164–165). Az 1950-es évek végén ez a decentralizáció szélsőséges formában folytatódott.

A VIDÉKI MUNKA KOLLEKTIVIZÁLÁSA

A városokban végbemenő változásokat a vidék monumentális átalakítása alapozta meg. A korai államosítással és az első öt éves tervvel egy időben a vidéki termelést négy lépésben kollektivizálták az 1950-es évek folyamán. Az első két szakaszban a „szövetkezetek”, míg az utolsó két fázisban a kollektívák kialakítása zajlott. A földreform idején hat vagy több háztartást összefogva kölcsönös segítségnyújtási csoportokat alakítottak, melyek célja az volt, hogy az egyes családi gazdaságokban segítsék a termelést. Annak ellenére, hogy ezt a folyamatot a Párt irányította, valójában ez jórészt helyi és önkéntes válasz volt arra a kihívásra, hogy hogyan osszák el a háztartások között a földesuraktól elvett mezőgazdasági eszközöket és igavonó állatokat. Ezek a kölcsönös segítségnyújtási csoportok időszakosan működtek, általában a vetés és a betakarítás idején álltak fel, „gazdaságilag fenntarthatóvá” téve a kisbirtokos gazdaságokat a szűkös erőforrások megosztásán keresztül (Unger 2002: 8). Emellett ellátási és értékesítési szövetkezetek is alapításra kerültek, ezúttal a Párt közreműködésével, amely így versenyre kelhetett a helyi kereskedőkkel a többlettermelés feletti ellenőrzésért. A kölcsönös segítségnyújtási csoportok gabonáért cserébe például olyan eszközöket és nyersanyagokat kaphattak ezektől a szövetkezetektől, mint a műtrágya. Az ellátási és értékesítési szövetkezetek viszont nyomást gyakoroltak a parasztszaládókra és ösztönözték őket, hogy kollektivizálódjanak (Barnett 1953). 1953 őszén, ahogy a magánkereskedőket kiszorították a mezőgazdasági piacról, az ellátási és értékesítési szövetkezeteket beépítették az egyesített felvásárlási és értékesítési rendszerbe.

A kollektivizálás második szakaszában, 1954-ben és 1955-ben a legtöbb kölcsönös segítségnyújtási csoportot átalakították „alacsonyabb szintű mezőgazdasági termelőszövetkezetté”, amelyek körülbelül húsz háztartásból álló egységek voltak. A Párton belül kialakult

egy nézőpont, amely szerint magasabb szinten szervezett együttműködésre van szükség a kihasználatlan vidéki munkaerő megszervezéséhez, különösen a mezőgazdasági holtszezonban. Azon a véleményen voltak, hogy ha a folyamat túl lassú, új egyenlőtlenségek kerülnek majd felszínre, hiszen néhány háztartás és kölcsönös segítségnyújtási csoport mások kárára szerzett erőforrásokat, és az 1950-es évek közepére már megjelentek az egyenlőtlenségekről szóló beszámolók is (uo.: 196–197). Ezek a vélemények a további kollektivizálás fő hajtóerejévé váltak a Párton belül, a központban és vidéken is a „nagy ugrás” idején.

Noha a Párt irányította a szövetkezeteket, azokat nem egyszerűen csak ráerőltették a parasztságra. Hiteleket és műszaki támogatást ajánlottak, így ösztönözve a csatlakozást (uo.), és valójában nem találjuk erősebb ellenállás nyomát ebben a szakaszban. A földek és a termelőeszközök továbbra is a parasztok tulajdonában maradtak, mindezeket közösen használták, de technikailag még mindig a háztartások birtokolták őket. A terményt a befektetett munkával és a termőfölddel arányosan osztották el. A visszaosztott termés mennyiségét bonyolult, helyenként eltérő módszerekkel számolták ki, noha a Párt azokat a módszereket részesítette előnyben, amelyek nagyobb hangsúlyt fektettek a munkára a földtulajdonnal szemben (uo.: 197).

Az egyéni munkavégzést „munkapontokban” tartották számon. A munkapontrendszer egészen az 1970-es évek végén zajló dekollektivizálásig használták. A különböző munkákhoz eltérő számú pontokat rendeltek: általában körülbelül tíz pont járt egy férfi, nyolc pont pedig egy nő egész napos munkájáért. A szövetkezetekben az év végén a parasztok összes munkapontját becserélték gabonára, más termékekre és készpénzre. A munkapontok „értékét” úgy „kapták meg, hogy a kollektíva teljes nettó termését (a közös alap és a többlet levonása után) elosztották az összes tag összes munkapontjával” (Huang 1990: 200). Sejthető, hogy a visszaosztás bonyolultságának problémája hozzájárult a szövetkezetek megszűnéséhez.

Míg 1954-ben még csak a vidéki háztartások 2%-a volt szövetkezeti tag, 1956 végére már 98%-uk csatlakozott ezekhez a termelési egységekhez – ebben az évben hirtelen felgyorsult a vidéki élet újraszervezése (Naughton 2007). A mezőgazdasági többlet termelése azonban a vártnál lassabban növekedett, emiatt pedig nézeteltérések jelentek meg a Pártban a vidéki átalakulás sebességét illetően. Mao és mások

is gyorsabb változást akartak, annak ellenére, hogy hiányzott az ipari bázis, amely lehetővé tette volna a mezőgazdaság gépesítését. A mezőgazdasági termelés lassú növekedésére a gyors iparosítás akadályaként tekintettek. A KKP Központi Bizottságának nagy része aggódott, hogy a szövetkezetek túl gyors terjeszkedése zűrzavaros lenne és a vidéki tömegek támogatásának elvesztésével járna. Ez az aggodalom átmenetileg lelassította a folyamatot 1955 első felében, mielőtt ugyan-ezen év nyarán Maónak sikerült elérnie, hogy mégis gyorsabban haladjanak. Noha mindkét oldal a növekvő osztályegyenlőtlenségek problémáját hozta fel saját álláspontja alátámasztására, mindkét fél fokozottan aggódott a vidéki termelékenység és a többlet állami kontrollja miatt. A kérdés az volt, hogyan lehet leginkább biztosítani a mezőgazdaság termelékenységének növekedését.

1956 és 1957 között, a kollektivizálás harmadik szakaszában ezeket az „alacsonyabb szintű termelőket” tömörítő szövetkezeteket kollektíváká alakították át, amelyeket „magasabb szintű mezőgazdasági termelőszövetkezeteknek” neveztek. Ezekben az egységekben az egyes háztartások a földjük, az állatállományuk és a mezőgazdasági eszközeik tulajdonjogát 40-200 háztartást összefogó kollektíváknak adták át (Unger 2002).³² Ebben a szakaszban nagyobb volt az ellenállás – bár mértéke máig vitatott –, és a Párt is jobban erőltette a folyamatot. Az állatokat, az eszközöket és a földet kollektivizálták, a hozamot pedig kizárólag az egyéni munkavégzés alapján osztották el. Válaszul – az ellenállás racionális formájaként – sok paraszt inkább elfogyasztotta állatait. Mivel a kollektívák mérete megnőtt, az államnak kevesebb mezőgazdasági egységből kellett többletet kivonnia a városok élelmezése érdekében, ami nagyban megkönnyítette a dolgot.

A „nagy ugrás” 1958-ban a minden eddiginél nagyobb, kommunáknak nevezett kollektívák megjelenésével indult – ez volt a kollektivizálás negyedik, utolsó szakasza. A vidéki kommunák egy kereskedővárosból és a környező falvakból álltak, tagjaik száma több tízezer volt. A kommunák nem szerepeltek a kezdeti tervekben, egyes régiókban a helyi körülmények hívták életre ezt a formát, mivel a hatalmas infrastrukturális beruházásokhoz – mint az öntözőrendszerek és

³² Peter Nolan (1988) szerint átlagban 160 háztartás tartozott egy-egy ilyen kollektívához.

víztározók kiépítése – rengeteg munkaerőre volt szükség. A folyamat mozgatórugói az alacsonyabb rangú káderek voltak. A parasztokat gyakran nagyon messzire költöztették szülőfalujuktól, hogy aztán hónapokig távol maradjanak. Ezt a jelenséget csak helyi szintű megjelenése után ismerte el az állam a „nagy ugrás” elemeként, a hivatalos elismerés viszont a kommunák elterjedéséhez vezetett országszerte a vidéki területeken. A kommunákat a „szocializmusból kommunizmusba való gyors átmenet” részeként kezdték leírni mind belföldön, mind nemzetközi szinten (az oroszokkal folytatott egyre szorosabb verseny részeként). 1958 augusztusában – miután a kommunák megjelentek vidéken – a Központi Bizottság elfogadott egy határozatot a népi kommunákról, amelyben kijelentették: „A kommunizmus megvalósítása nincs messze országunkban. Aktívan ki kell használnunk a népi kommuna-modellt és fel kell fedoznünk azokat a konkrét eszközöket, amelyekkel megvalósítható a kommunista átalakulás” (Xin 2011: 132).

Az 1950-es években – különösképp a „nagy ugrás” idején – a kommunizmus vidéki megvalósítása a vidék iparosítását is jelentette. Az időszak egyik fő jelmondata a „két lábon járás” volt, ami arra utalt, hogy a nagy léptékű, tőkeigényes városi ipart a nagy munka- és kis tőkeigényű, elsősorban vidéken, a mezőgazdasági szektorban termelő iparágakkal párhuzamosan kell fejleszteni (Riskin 1987: 116). Míg a vidéki kézművesipar hagyományos rendszere „szerves kapcsolatot hozott létre a mezőgazdasági áruk termelése és feldolgozása között” – amelyek nagy részét a városi piacon értékesítették. Ezt a „szerves kapcsolatot” szakította meg az állami felvásárlási rendszer (Naughton 2007: 272). Amint elkezdődött a kollektivizálás, a kézműves ágazatokra szakosodott háztartások bevételei megcsappantak (uo.). De a kollektívák és különösen a kommunák mégis fenntartották, sőt tovább is terjesztették a vidéki iparosítást a „nagy ugrás” idején. A mezőgazdaság technológiai modernizálását nem a városi ipar termékeinek importjával kívánták véghez vinni, hanem az alacsony technológiai színvonalú helyi termeléssel, így biztosítva az önellátást. A vidéknek saját munkaerejét kellett mozgósítania önmaga fejlődésének érdekében, miközben megtermelt többletnek nagy részét elszívta az állam a városi ipar fejlesztéséhez.

Ez azt is jelentette, hogy a vidéki (főleg férfi) munkaerőt átirányították a nem mezőgazdasági termelésbe, kiszorítva számos, a vidéki

háztartásokban még működő hagyományos kézműves iparágat. A „nagy ugrás” elején kevesebb mint egy év leforgása alatt 7,5 millió új gyárat hoztak létre (Riskin 1987), 1957-1958 telén pedig legalább 100 millió paraszt dolgozott az öntözési és víztározási projekteken (uo.). Ahogy az közismert, háztáji vas- és acélgyárak lepték el a vidéki Kínát, válaszul a felhívásra, hogy az ipari termelésnek meg kell haladnia a mezőgazdasági termelést. Ezt a felhívást nemcsak országos, hanem helyi szinteken is célul tűzték ki. A munkaerő átcsoportosítása ráadásul nem korlátozódott a mezőgazdasági holtidőszakra. A „nagy ugrás” alatt a mezőgazdasági munka aránya visszaszorult a teljes vidéki foglalkoztatottságon belül, és ez a változás hamarosan visszaköszönt a termelésben is. Bár az első becslések szerint a mezőgazdasági terméshozam 1958-ban kétszer annyi volt, mint az azt megelőző évben, ezek a becslések hamisnak bizonyultak, és 1959 nyarára már felülvizsgálták és egyharmaddal csökkentették az eredményeket. A munkások átcsoportosítása a mezőgazdaságból maga után vonta a betakarítás elhanyagolását, aminek következtében a termésy tönkrement.

Az elosztási rendszert (*fenpej csetu*) újfent megváltoztatták, ezúttal oly módon, hogy a magángazdaság maradványait is ellehetetlenítették. A paraszti háztartások egészen a „nagy ugrásig” (és még a kollektivizálás első három szakaszában is) megtartották magántelkeiket, amelyek az összes megművelhető földterület 10%-át tették ki. Ezeket a „nagy ugrás” alatt felszámolták, bár az 1960-as évek megszorításai során hamar újra megjelentek. Annak ellenére, hogy csak néhány évre tűntek el, megszüntetésük döntő jelentőséggel bírt, mivel a magántelkek jelentették az utolsó biztonsági tartalékot az éhínség ellen. Hasonlóképp eltűntek a gabona és más mezőgazdasági áruk utolsó magánpiacai. A munkáért járó juttatásokat (*kungcece*) felváltotta az „ingyenes ellátás” rendszere, amelyben az alapvető szükségleteket minden tagnak biztosították jónéhány kommunában, igaz, nem mindegyikben (Xin 2011: 130). Annak ellenére, hogy ez szembement a Központi Bizottság előírásaival, számos kommunában alulról szerveződő közösségi étkezdék jelentek meg (Xin 2011). A Párt igazodott a helyzethez, így Mao 1958 augusztusában kijelentette, hogy „amikor az emberek nyilvános közétkezdékben ingyen ehetnek, az maga a kommunizmus” (idézi Xin 2011: 132). Mao támogatását élvezve az ingyenes étkeztetés gyakorlata kommunáról kommunára terjedt. De a kialakuló rendszer egyenlőtlen

eloszlású volt, és instabillá vált. A kommunák figyelmen kívül hagyták a központi előírásokat, és a legkülönbébb dolgok ingyenes elosztását szervezték meg a gabonától kezdve az étkezésen át, egészen az alapvető szükségletekig (Xin 2011). A szegényebb kommunák kevert elosztási rendszert vezettek be, amelyben bizonyos javakhoz csak munkáért cserébe lehetett hozzáférni, másokhoz viszont anélkül is. A legtöbb helyen valamilyen mértékben továbbra is lehetett munkapontokat használni a fizetéshez.

A nemek szerinti munkamegosztás a patriarchális családi gazdaságokhoz hasonlóan a kommunákban is központi szerepet játszott a vidéki munka irányítása során. Ahogy a férfiakat mellékállásokba irányították, a nők egyre inkább átvették a földművelést, amelyért általában kevesebb munkapontot kaptak, mint a mezőgazdasági munkát végző férfiak (Hershatter 2011: 153). Ezzel egy időben a nők reprodukzív munkáját soha nem fizették meg teljesen. A magasabb szintű mezőgazdasági termelőszövetkezetekben a nők nappal a földön dolgoztak munkapontokért, éjszakánként pedig otthon ruhákat készítettek a családnak, amiért cserébe nem kaptak további munkapontokat. A nők által végzett kézműves munka, amely korábban pénzt hozott a házhoz, láthatatlanabb volt, mint valaha (uo.). A „nagy ugrás” idején a nők által végzett reprodukzív munkát bizonyos mértékig társadalmiasították, főként a kollektív közétkezdék formájában, de az állam nem különített el forrásokat ezekre a változásokra, és a kommunákat sem kötelezte erre, így a nők továbbra is többet dolgoztak, jórészt fizetetlenül (uo.; lásd még Riskin 1987). Ez a fizetetlen munka alapvető fontosságú volt az állami felhalmozási stratégiában (Hershatter 2011: 265).

A termelési verseny gyakorlata a közösségi étkezdékhez hasonlóan kommunáról kommunára terjedt. Amikor a „parancsuralmi politikát” és a tervgazdálkodást fokozatosan decentralizált célkitűzésekre cserélték, akkor a valóságosnál magasabb termelési eredmények bejelentése vált a politikai elkötelezettség fokmérőjévé, ami tovább ösztönözte a termelési eredmények meghamisítását. De amint a kommunák befűjték a termelési adatokat, az állam is növelte az elszívott többletet, és tovább fokozta a vidéki munkaerő városokba telepítésének az ütemét. 1957-hez képest az állami gabonabeszerezések 1958-ban 22%-kal, 1959-ben 40%-kal, 1960-ban pedig további 6%-kal növekedtek (Riskin

1987). Mivel a vidéki munkaerőt átirányították az acélgyártásba és más nem mezőgazdasági projektekbe, a mezőgazdaság nem tudta kielégíteni a fokozódó keresletet.

A közösségi étkezdek és a kommunák nagysága szinte teljesen ellehetetlenítette, hogy a parasztok átlássák a munkájuk és megélhetésük közötti viszonyt. Az elszámolási és munkapontrendszerek lényegében megszűntek. Ahogy a termés hozam csökkent 1959-ben, az étel kezdett elfogyni a közétkezdékben, és a parasztok inkább otthon maradtak, hogy energiát takarítsanak meg (Unger 2002). A munka közösségi ellenőrzése széthullott. A legtöbb ingyenes közétkeзде csupán három hónapig működött, és 1958 őszén már a kommunák kádereinek sem folyósították a fizetést (Xin 2011). 1959-ben a fennmaradó közétkeздеben már csak a munkáért járó ebédjegyekkel lehetett ételhez jutni (uo.). 1959 tavaszára a Központi Bizottság megpróbálta visszaterelni a kommunákat az elvégzett munkáért járó juttatások rendszerébe: „A munka szerinti újraelosztás elve azt jelenti, hogy a fizetést az elvégzett munka alapján számolják ki. Minél többet dolgozik valaki, annál többet keres.” A nyáron betakarított termést 60-70%-ban az elvégzett munka alapján kellett kiosztani (idézi Xin 2011: 137).

Már elkezdték visszavonni a rendelkezéseket, amikor 1959 tavaszán kitört az éhínség. Az ingyenes ellátási rendszert 1960-ban szüntették meg újra, ezúttal véglegesen. Júniusban a kommunák újraelosztási rendszerének szabályozása kimondta, hogy a „termelési egységekben lelkiismeretesen be kell vezetni a munka szerinti újraelosztás rendszerét, amelyben több munkáért több fizetés jár, hogy elkerülhető legyen a kommunatagoknak járó újraelosztás jelenlegi egalitarizmusa” (idézi Xin 2011: 140). A gabonatermelés visszaesett: 1962-ben a termés mindössze 79%-át tette ki az 1957. évének, a többi mezőgazdasági termék termelése pedig még drámaibb mértékben csökkent (Nolan 1988). A vidéki területeken tízmilliók haltak meg ezekben az években.³³ Ahogy azt a Chuang kollektíva [e lapszámba le nem fordított – a szerk.] *Gleaning the Welfare Fields* című tanulmánya tárgyalja, a túlélés és az ellenállás kéz a kézben jártak a „nagy ugrás” és a vidéki intézményrendszer széthullása idején (Thaxton 2011). A káderek elvesztették hatalmukat

³³ A halálesetek pontos száma ismeretlen és lényegtelen is ezen tanulmány általános érvelése szempontjából. Megjegyzendő, hogy a természeti katasztrófák is szerepet játszottak ebben az időszakban.

a vidéki lakosság felett, amely saját kezébe vette az irányítást, és lopott a közösségi üzletekből, ételt guberált, megette a növények zöld hajtásait, még mielőtt beértek a gabonaszemek, valamint elmenekült a vidéki területekről. Az ellenállást erőszakkal és az élelmiszer-fejadagok megvonásával büntették, amely valószínűleg halálos ítéletet jelentett ebben az időszakban. Az állami intézmények és a Párt hatalmának újjáépítése nagyon nehéz feladatnak bizonyult vidéken az éhínség után.

A VIDÉK-VÁROS KAPCSOLAT

A vidéki társadalom és termelés 1950-es évekbeli átalakításával az volt a Párt célja, hogy gazdaságilag megalapozza Kína ipari fejlődését. Ehhez új vidék-város kapcsolat kialakítására volt szükség. Az új kapcsolat intézményrendszerét az 1950-es évek közepe-vége felé a vidéki többlettermelés kinyerésére hozták létre, amit elsődlegesen a gabonapiac felügyeletével értek el. Ahogy a városok népessége gyarapodott – mind a természetes népességnövekedés, mind az 1950-es évek elején engedélyezett szabad migráció miatt –, az alapvető élelmiszerek ára megnőtt. Ebben az időszakban ezek a termékek még főként a magánkereskedők hatáskörébe tartoztak. A kereslet növekedése a parasztok bevételeinek megugrásához vezetett – amely növekedés 1954-ig tartott (Nolan 1988). Ez a viszonylagos jólétet jelezte, viszont korlátokat is okozott a nemzeti fejlődésben. Noha 1952-ben az állam rendelkezett a piacépes gabona-többlet 72%-ával, a következő évben csak 52%-ot sikerült felvásárolnia, mert a kereskedők ellettek a piacot (Selden 1988). Mivel a városok többet fizettek a gabonáért, az állam lehetőségei az ipari termelés kiterjesztésére korlátozottak voltak.

A vidéki többletre a gabonakereskedők is igényt tartottak profit formájában – rögtön sorban következve a vidéki nemesség mögött –, amely igényt az állam értelemszerűen meg akarta szüntetni. A konkurens kereslet felszámolására 1953 őszén bevezették az „egységes felvásárlási és értékesítési rendszert” (*tungkou tunghsziao*), amely az új társadalmi rendszer létfontosságú építőeleme volt, és forrásteremtő mechanizmusként lehetővé tette az első (valamint az összes következő) ötéves terv megvalósítását. Ebben az 1980-as évekig fennmaradó rendszerben csak az állam volt jogosult a gabonakereskedésre, még-

pedig rögzített árakon és kvóták alapján. Ez azt jelentette, hogy az állam tetszés szerint határozhatta meg az „árakat”, ezzel kontroll alatt tartva a vidéki fogyasztást, és elvonva a vidéken termelt többletet (Sicular 1988; Tiejun 1999; Unger 2002). Nyilvánvaló, hogy az „árak” itt elvesztették a piacgazdaságban betöltött funkciójukat, pusztán mennyiségeket jelöltek. 1952 és 1983 között a mezőgazdaságban az értékesítések 92-95%-át az állami felvásárlások és a kivetett adók tették ki (Nolan 1988). Noha a vidékről adók formájában elszívott gabona mennyisége nem változott az 1950-es években, a mezőgazdasági termékek árának csökkentése a városok termékeihez viszonyítva egyre fontosabb rejtett adóvá vált (Selden 1988). A vidéki termékek városi magánkereskedelme idővel jórészt megszűnt.

Az új nemzetgazdaság másik kulcsfontosságú intézménye az 1950-es években kifejlesztett *hukou*-, avagy háztartás-regisztrációs rendszer volt. Az állam aggodalma az élelmiszerekkel kapcsolatban – mind az export, mind a városi lakosság élelmezése miatt – a fent említett gabonaértékesítési rendszer mellett a *hukout*-is átalakította. Ez a rendszer egy viszonylag kicsi, a lehetséges ellenségek számon tartására használt eszközből széleskörű intézménnyé vált, amely a kínaiakat gabonatermelőkre (a mezőgazdasági *hukou* birtokosaira) és gabonafogyasztókra (a nem mezőgazdasági *hukou* birtokosaira) osztotta. Az 1950-es években bevándorlók kezelhetetlen áradata öntötte el a városokat: először az új ipari létesítményekben kerestek munkát, majd a vidéki éhínség elől menekültek. Ez adta meg a kezdő lökést ahhoz, hogy a *hukou*-nyilvántartást felhasználva röghöz kössék az embereket szülőfalvaikban. Ezt úgy érték el, hogy a jóléti juttatásokat a regisztrációs státusztól tették függővé, ezzel hatékonyan megakadályozva a vidékről elvándorlók városi munkavállalását. A városi *tanvej*-rendszeren keresztül a városi *hukou*-birtokosoknak államilag támogatott áron biztosítottak gabonát. Ezzel szemben a vidéki *hukou*-tulajdonosoktól a gabona termelését várták el és állami fejadagok helyett egy darab földre, vagy közvetlenül a szövetkezeti, majd a kollektív mezőgazdasági termelés egy részére voltak jogosultak (Brown 2012). A „nagy ugrást” kísérő migrációs válság során elsődlegesen a *hukou*-rendszerrel lassították a migráció és az urbanizáció ütemét azáltal, hogy lehetővé tették az új bevándorlók tömeges deportálását, így széles szakadékot hoztak létre a vidéki és városi övezetek között. A KKP felhalmozási stratégiáját

a szocialista időszakban az egységesített felvásárlási és értékesítési rendszer, a *hukou* és a vidéki kollektivizálás alkotta alapvető intézményrendszer tette lehetővé. A létrejövő töredezett és instabil rendszert csak az állam folyamatos terjeszkedése fogta össze.

AZ ELSŐ SZTRÁJKHULLÁM

Míg vidéken csak a „nagy ugrás” alatt kezdődtek az első nagyobb zavargások, a városokban már 1956-ban felerősödtek a konfliktusok, amelyek 1957-ben a kínai történelem egyik legnagyobb sztrájkhullámában csúcsosodtak ki. A felkelések földrajzilag a tengerparti és folyami kikötővárosokban összpontosultak, ahol a termelési hálózatok már hosszú ideje kialakultak, az állam iparosítási és államosítási kampányait megelőzve. Ezeken a helyeken volt a legerősebb a kínai munkásmozgalom.

Az új hatalmi rendszerben sok kikötőváros lejjebb csúszott a politikai és gazdasági hierarchiában. A Sanghajhoz és Kuangcsouhoz hasonló városok ugyan meghatározóak voltak a népesség és a termelés tekintetében, de az első ötéves terv során viszonylag kevés forráshoz jutottak. Ezekben a városokban az államosítás kevesebb befektetést igényelt, mint az új ipari övezetekben, ehelyett a hatóságokat arra utasították, hogy a kisvállalatokat nagyobb, „közös tulajdonú” állami iparkomplexumokba tömörítsék. A partmenti városok meglévő ipari összetétele, amely a textiliparhoz és a tartós fogyasztási cikkek előállításához hasonló könnyűiparon alapult, tovább rontotta pozíciójukat az ötéves tervben, amely alapvetően a nehézipart helyezte előtérbe.

Az ilyen közös tulajdonú vállalatoknál dolgozó munkások nem elég, hogy nem részesültek az állami tulajdonú nehéziparban dolgozó társaik kiváltságaiból, hanem azt is megtapasztalták, hogy az elmúlt évtizedben a gyártulajdonosoktól kiharcolt juttatásoktól is fokozatosan megfosztják őket. A „közös tulajdon” időszakában egyre kevesebb lehetőségük nyílt részt venni a vállalatirányításban, és végignézték a vállalatokon belül a magántulajdonosok ellensúlyaként kiépített demokratikus intézmények felszámolását. A munkások saját intézményeinek megszüntetését még felháborítóbbá tette, hogy sok tulajdonost a vezetőség többi tagjával együtt hatalmi pozíciókba helyeztek

át az új ipari rendszerben. Talán még fontosabb, hogy egekbe szökött a menedzserek, felügyelők és más adminisztratív dolgozók száma, akik „Sanghaj közös tulajdonú vállalatainál az összes dolgozó több mint egyharmadát” tették ki (Sheehan 1998: 54). Az adminisztratív személyzet létszámának megnövelését a konszolidáció léptéke és a kikötővárosok meglévő ipari infrastruktúrájának kaotikussága tette szükségessé. Ennek ellenére a gyakorlat a legtöbb egyszerű munkás szemszögéből teljesen haszontalannak tűnt, ami további nyugtalanságot szült.

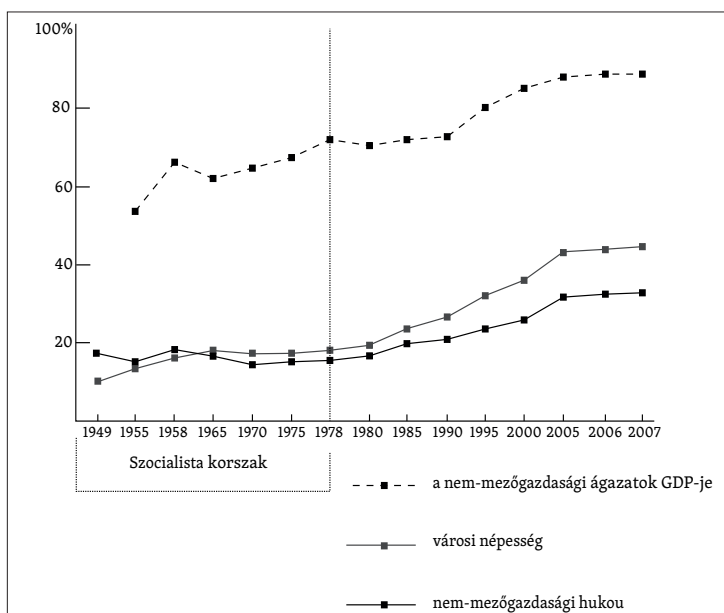
Amikor 1956 elején befejeződött a megmaradt magánvállalatok államosítása, az új közös tulajdonú vállalatoknál sok munkás tapasztalt bércsökkenést, amelyet csak részben kárpótoltak az új jóléti juttatások és a teljesítménybér-rendszer. Ezzel egyidejűleg hirtelen növelni akarták a termelést, mivel közeledett az első ötéves terv határideje. Ez „végtelen túlórákat és extra műszakokat” hozott, amelyek nagy részét nem fizették ki, mivel „a felsőbb szervek ugyan jóváhagyták az igényelt túlórákat és extra műszakokat, de aztán nem voltak hajlandók több pénzt adni a bérekre, így a vállalatoknak meg kellett nyirbálniuk a dolgozók juttatásait és más kifizetéseit, hogy pótolják az összeget” (uo.: 56).

Ráadásul a tervben szereplő célok teljesítésének sürgetése az utolsó pillanatban arra kényszerítette az államot, hogy enyhítsen a munkaerő-felvételi korlátozásokon. Ez vezetett először a „munkaerő-toborzás feletti ellenőrzés elvesztéséhez” (*csaokung szekung*) 1956-tól kezdődően, amikor „a Munkaügyi Minisztérium decentralizálta a munkaerő-felvételt, lehetővé téve a vállalatok számára, hogy az ipari minisztériumok helyett a helyi munkaügyi hivatalokon keresztül keressenek új alkalmazottakat”. Ez ahhoz vezetett, hogy a vállalatoknak megint lehetőségük nyílt arra, hogy az új munkásokat egyenesen „a társadalomból” vegyék fel, így „a munkások létszáma majdnem megduplázódott az országos tervben előírtakhoz képest” (Frazier 2002: 156). Az urbanizáció új hulláma újabb vidéki migránsokat vonzott a városokba, elindította a nők nagyobb mértékű integrációját az ipari munkaerőbe és tovább terhelte a költséges városi infrastruktúrát.

Mindezt kontextusba helyezve: az 1956-ban az állami szektorban alkalmazásba vett ötmillió munkás „fele városokba települt vidéki lakos volt” (Naughton 2007: 67). Ez az urbanizációs hullám 1957-ben,

a sztrájkok elfojtásával párhuzamosan rövid időre lelassult, hogy aztán a „nagy ugrás” alatt ismét robbanásszerűen felgyorsuljon. Bár az ország városi lakossága az 1950-es évek elején fokozatosan nőtt, 1955 és 1958 között a városlakók aránya a teljes népesség 13,5%-áról 16,2%-ra ugrott, mivel a parasztokat vonzotta a városok jóléte és kiváltságai. Arányuk 1960-ra 20%-ra emelkedett, ahogy a parasztok menekültek a vidéki éhínség elől. A népességmozgás újkeletű korlátozásai miatt ez a növekedés a szocialista időszak hátralévő részében lényegében stagnált, majd a reformkorszakban ismét növekedésnek indult (Chan 2010).

1. ábra

Forrás: Chan 2013. The Chinese Hukou System at 50.
Eurasian Geography and Economics, 50 (2), 197–221.

1956 végén és 1957 elején, érzékelve a társadalmi elégedetlenséget és megrettenve a szovjetek által támogatott kelet-európai rendszerek elleni lázadásoktól, a KKP egy széleskörű „(mérsékelt) liberalizációs és demokratizálási politika elindítása mellett döntött, amely több teret

engedett a Párt kritikájának” (Sheehan 1988: 48). Ez a „száz virág” kampány néven lett ismert. A korszak jellemző illusztrációin Mao a Párt kritikájára szólít fel, a diákok és az értelmiségiek pedig eleget tesznek a felhívásnak. Amikor a kampány irányíthatatlanná vált és elkezdtek záporozni a kemény kritikák, valamint az 1956-os magyar helyzettel párhuzamot vonó összehasonlítások a Párt felé, akkor 1957 végén a mozgalom megfékezésére és a túl szókimondó kritikusok megbüntetésére elindítottak egy jobboldallelőnes kampányt. Az elemzésekben gyakran felmerül a kérdés, hogy a „száz virág” mozgalom vajon csak egy trükk volt-e, hogy a pártvezetés napvilágra csálja potenciális ellenségeit.³⁴ De akár trükk, akár valódi reformkísérlet volt, a legtöbb beszámoló egységesen felülről irányított kezdeményezésnek tartja a mozgalmat, amelyben elsősorban diákok és értelmiségiek vettek részt.

Valójában a „száz virág” kampány az első ötéves terv során kialakult szélsőséges társadalmi konfliktusokra adott válasz volt. Csupán reagált a kínai társadalom pattanásig feszült dinamikáira, melyeket a diákok és értelmiségiek – a régi társadalom maradványaiként könnyen elutasítható alakok – panaszaiként tüntetett fel. A városi munkások körében tapasztalható elégedetlenség közvetlen elismerése valójában azt a kérdést vetette volna fel, hogy a Párt elvesztette-e a munkásosztálytól kapott felhatalmazását. Ez azzal is járt, hogy utólag a tüntető munkásokat „kiírták a ‘száz virág’ történetéből és csak a Párt védelmezőiként jelentek meg a jobboldal-ellenes kampány során” (Sheehan 1988: 49). A valóságban azonban egészen más történt.

A „száz virág” évének sztrájkjai 1956-ban indultak el kisebb számban, majd 1957-ben robbanásszerűen terjedtek el az egész országban. Nagyságuk a korábbi felkelésekkel összehasonlítva válik megfoghatóvá. Mivel ennek a sztrájkhullámnak és a korábbiaknak is Sanghaj volt az epicentruma, így ez a város lesz az összehasonlítás alapja:

„Sanghajban 1919-ben mindössze 56 sztrájk zajlott, ebből 33 kapcsolódott a május 4-ei diáktüntetésekhez. 1925-ben 175 volt, ebből száz

³⁴ Ez a narratíva a KKP hatalomgyakorlásának meglehetősen gyakori, bár kissé konspiratív ábrázolása, melyet más történelmi időszakokra – például a jenani korrekciós mozgalomra – is gyakran kiterjesztenek. Lásd Hua (2000) – a szöveg angol nyelvű recenziójáért pedig lásd Chang (2008).

a május 30-ai megmozdulásokhoz volt köthető. A köztársasági időszak során 1946-ban tört ki a legtöbb sztrájk, összesen 280 alkalommal” (Perry 1994).

Azonban csak 1957 tavaszán

„587 sanghaji vállalatnál kezdődtek nagyobb munkabeszüntetések (*naosi*) [...], közel harmincezer munkás részvételével. Ezek közül több mint 200 esetben üzemi szintű munkabeszüntetés történt, míg mintegy 100 további esetben a termelés szervezett lelassítása zajlott. Ezenkívül több mint 700 vállalatnál az elégedetlenség kevésbé súlyos kifejezéseit (*maojen*) tapasztalták” (uo.).

A munkások a magyar forradalomhoz hasonlították a felkelést, azt skandálták, hogy „Teremtsünk újabb magyar incidenst!”, és azzal fenyegetőztek, hogy a problémáikat „a kerülettől a városon át a pártközpontig és a Kommunista Internacionáléig” viszik (uo.). Amikor a követeléseiket nem teljesítették elég gyorsan, a munkások a szerveződés új infrastruktúráját hozták létre, amely kezdett túlmutatni az egyes munkaegységek határain, és amely kifejezetten azokat a szerveződési formákat utánozta, amelyeket maguk a kommunisták használtak az elhúzódo forradalmi háború elején:

„a munkások röplapokat terjesztettek, hogy nyilvánosságra hozzák követeléseiket, emellett pedig autonóm szakszervezeteket alakítottak (ezeket gyakran *pingnan hujnak*, azaz a sérelmek orvoslására létrehozott társaságoknak nevezték). A Tilancsiao kerületben több mint tízezer munkás csatlakozott a három helyi munkás által szervezett ’demokratikus párthoz’ (*mincsu tangpaj*). Néhány tüntető titkos jelzavakat használt és saját hivatali jelvényt dolgozott ki. Számos esetben ’egyesített parancsnokságokat’ hoztak létre a harc katonai irányítására” (uo.).

Mindezek ellenére a sztrájkolók összetételében soha nem íródott felül a megosztottság, amelyet éppen a sztrájkhullámhoz hozzájáruló ipari szerkezetátalakítás okozott: „a munkások egyes csoportjai, így például a korábbi magánvállalatok alkalmazottai, a tanoncok és a fiatalabb

munkások sokkal nagyobb arányban vettek részt a zavargásokban”. Mindez annak ellenére történt, hogy „a tiltakozásokra okot adó sérelmek nagy része 1956-57-re minden vállalatra jellemző lett” (Sheehan 1998: 48–49). A vállalatokon belül „általában a munkások kevesebb mint fele csatlakozott, és a fiatalabb munkások aránytalanul aktív szerepet játszottak” (Perry 1994: 13). Itt a „mélyebb törésvonalak” a „társadalmi-gazdasági és területi kategóriák – állandó alkalmazottak és alkalmi munkások, idős és fiatal munkások, helyiek és idegenek, városiak és vidékiek – között húzódtak” (uo.: 14).

Egyes esetekben a vállalaton belüli megosztottság szélsőséges formát öltött, és a sztrájkokat maguk az előnyösebb pozíciójú munkások verték le, anélkül, hogy a központi kormányzat utasítást adott volna erre. A Sanghaji Műtrágyavállalatnál 1957 májusában egy vita során negyvenegy alkalmi munkás – akiknek tartós státuszt ígértek, de aztán hirtelen elbocsátották őket – megtámadta a szakszervezeti tisztviselőket, követelve, hogy vegyék fel őket állandó pozícióba. Miután a szakszervezeti igazgatót és az igazgatóhelyettest majdnem agyonverték, a szakszervezet, az ifjúsági liga tagjai és az állandó dolgozók megfogadták, hogy maguk oldják meg a konfliktust. Az állandó munkások „még fegyvereket is gyűjtöttek, hogy felkészüljenek az alkalmi munkások megölésére”. Mielőtt azonban erre sor kerülhetett volna, a városi hatóságok közbeléptek és letartóztatták az alkalmi munkások vezetőit (uo.: 13).

A munkáslázadás veszélyeire tekintettel a Párt egyfelől az ipari munkaerő kiváltságosabb tagjai – a nehéziparban dolgozó, városi hátterű, idősebb, állandó munkások – mögé állt be, másfelől pedig megkezdte az ipari és politikai irányítási rendszerek reformját. A Párt felsőbb szintjein már 1956 őszén felismerték a még gyerekcipőben járó sztrájkhullám mögötti mélyebb problémákat, amelyeket a nemzeti iparpolitika idézett elő. Az 1956-os kelet-európai események tovább erősítették ezeket a félelmeket. A VIII. pártkongresszuson [1958-ban – a szerk.] az 1930-as évek öt éves tervei során alkalmazott, az „egyszerűes menedzsment” által jellemzett szovjet modellt elvetették egy alternatív szovjet modell javára, amely a tömeges mozgósításon és a munkások részvételén alapult. Ez a módszer a pártbizottságok közvetlen felügyeletét és irányítását részesítette előnyben a gyárigazgatók és mérnökök technokrata vezetése helyett.

Az így elindított mozgósítási kampányok egyrészt élvezték a felső vezetés támogatását, másrészt a Szovjetunióval való történelmi párhuzamoknak köszönhetően a szocialista mitológiába is beépültek. Ennek ellenére ezek a kampányok valójában gyakorlatias megoldásává váltak az üzemi és városi szintű konfliktusoknak, melyek helyi sajátosságait is figyelembe vették. Ezáltal sok esetben végül több engedményt adtak a munkásoknak, mint amennyi a központi hatóságok szerint elfogadható lett volna. Sok gyárban munkásgyűléseket alapítottak, „amelyek tagjai olyan közvetlenül megválasztott képviselők voltak, akiket bármikor visszahívhattak a munkások”. Ezt a szervezeti formát a Szakszervezetek Összkínai Szövetségének (ACFTU)³⁵ akkori elnöke, Laj Zso-jü javasolta, aki szerint „a szocialista vállalatokat a vezetés demokratikussága különbözteti meg a kapitalista vállalatoktól” (Sheehan 1998: 71).

A reformok helyi jellege miatt a végrehajtásuk nem volt egységes. Azok a munkások, akik részt vettek a változások megalkotásában, készségesen elfogadták a hivatalos elismerést, míg a kevésbé aktív vállalatoknál dolgozók bizalmatlanul reagáltak a fejleményekre. Egyes munkások megtagadták, hogy képviselőket válasszanak a gyakran csak nagy vonalakban meghatározott hatáskörű gyűlésekre (uo.). Mivel az állam felsőbb szintjein kidolgozott termelési tervek érinthetetlenek maradtak, nem volt egyértelmű, hogy ez az adminisztratív átalakítás – még ha át is ruházta volna az üzemi szintű döntéseket a munkásokra – hogyan oldaná meg a vállalatokra nehezedő alapvető problémákat. Úgy tűnik, hogy a Párt akkori tisztviselői közül sokan – különösen az ACFTU vezetősége – tényleg a munkások oldalára álltak a vitás kérdésekben, de az is egyértelmű volt, hogy a „bürokratizmus” és a káderek kiváltságai elleni küzdelem a legjobb esetben is csak minimálisan javított a rosszabb helyzetű munkások életminőségén. Nem sokat tettek tehát az olyan kézzelfogható nehézségek megszüntetése ellen, mint a közös tulajdonú vállalatok alulfinanszírozottsága, az alkalmi foglalkoztatás vagy a termelés növeléséhez szükséges túlórák elburjánzása.

A reformok nemcsak a munkások alapvető követeléseinek nem tudtak eleget tenni, de nem voltak képesek megakadályozni a sztrájktevékenység gyors terjedését sem, amelynek mértéke jócskán felülmúlta

³⁵ All-China Federation of Trade Unions (ACFTU) – a szerk.

a Párt várakozásait. Ez azt eredményezte, hogy a Párt a sztrájkok vezetőivel szemben erőszakosabban lépett fel, lecserélte az ACFTU vezetőségét, és üzemi szinten bevezetett engedmények egész hullámát indította el, amelyek megalapozták az ipari átszervezés következő, a „nagy ugrás” idején zajló szakaszát.

A megtorlás során a munkások sokkal többet szenvedtek, mint a diákok vagy az értelmiségiek. Bár a sztrájkok leverése egybeesett a jobboldallelles kampánnyal, a munkások nem kapták meg a „jobb-oldaliak” politikai státuszát. Ehelyett „kártékony elemeknek” állították be őket, ami inkább egyszerű bűnözésre utalt, mint elvhű politikai ellenzékiiségre. Ez nem csupán szemantikai különbség volt: „a munkásokat és néhány szakszervezeti tisztségviselőt ténylegesen bebörtönözték és munkatáborokba küldték a „száz virág” mozgalom lezárultával, néhányukat pedig kivégezték” (uo.: 78). Amikor az ACFTU magas rangú tisztségviselői, mint Laj Zso-jü, Li Hsziu-zsen és Kao Jüan a munkások mögé álltak, sőt odáig mentek, hogy a független szakszervezetek mellett is kiálltak, becsmélés, elbocsátás és az ACFTU általános belső tisztogatása lett a végeredmény.

A munkások között a jobboldallelles kampány befejezése után sem szűnt meg a nyugtalanság, ami a „nagy ugrás” során további engedményekhez és jelentős bürokráciaellenes reformokhoz vezetett. Az 1956–57-es sztrájkhullám azonban kiterjedése ellenére sem állt össze valódi általános sztrájkká. Az 1950-es évek közepén zajló munkásfelkelések egyik sajátos jellemzője, hogy „nem volt egyetlen központi politikai sérelem [...], amely körül mozgósíthatták volna a közvéleményt” (Perry 1994: 24). Ennek eredményeként megmaradt a lázadás megosztottsága, mivel a megmozdulások nagyrészt helyi szintű munkahelyi problémákra korlátozódtak. A sztrájkoló munkások között nem alakult ki érdemi új szerveződés, és nem voltak képesek a KKP meglévő szerveinek alapos reformjára sem.

Nem helytálló tehát a sztrájkhullám kudarcát egyszerűen csak az állam elnyomó intézkedéseinek tulajdonítani. A legtöbb esetben az államnak egyszerűen nem is kellett beavatkoznia. A munkások megosztottsága – különösen a rangidősség, valamint a rendes és az alkalmi státusz közötti különbségek mentén – gyakran elegendő volt ahhoz, hogy a sztrájkolók követeléseit ne kapjanak szélesebb körű támogatást. A sztrájkoló munkások gyakran kisebbségben voltak a saját vállalatuk-

nál, és követeléseik ellen nem egyszer a többi munkás is erőszakosan lépett fel, mint például a Sanghaji Műtrágyavállalat esetében.

A Párt hamarosan kihasználta ezt, és a sztrájkolókat „kártékony elemekként” állította be, mint akik nem proletárcsaládból származnak, és akik át akarják verni a többi munkást, antikommunista összeesküvésbe rángatva bele őket. A túlzó propaganda helyett egyszerűen az volt az igazság, hogy az ország ipari munkásságának jelentős része kellőképp elégedett volt a pozíciójával ahhoz, hogy óvakodjon annak elvesztésétől. Ez különösen az idősebb munkásokra volt jellemző, akik nemcsak magasabb béreket és több béren kívüli juttatást kaptak, hanem emlékeztek a forradalom előtti siralmas munkakörülményekre is.

A megosztottság, amely megakadályozta a sztrájk általánossá válását, a földrajzi különbségekből is következett. Az olyan városokban, mint Sanghaj, egyedülállóan magas volt az előnytelen helyzetű „közös tulajdonú” vállalatok aránya, míg az újonnan iparosodó területeken és az északkeleti városokban az állami tulajdonú nehézipari vállalatokból volt több, emiatt ezek az 1950-es évek folyamán nagyobb arányban részesültek a nettó többletből. Annak ellenére tehát, hogy a sanghaji munkások bérei és béren kívüli juttatásai érezhetően csökkentek, az országos tendenciák vagy vegyesek, vagy ezzel ellentétesek voltak. Ugyan országos szinten „az egy főre jutó gabonatermelés és élelmiszer-ellátottság 1955 és 1956 között érte el a csúcspontját”, az ebben az időszakban előállított élelmiszer aránytalanul nagy részét a városi ipari központok kapták, nem pedig a parasztok, akik megtermelték azt. Ez az arány 1957-ben némileg csökkent, de a legtöbb városi központban csak a „nagy ugrás” katasztrofális politikája után esett vissza ténylegesen az életszínvonal (Selden 1988).

A „NAGY UGRÁS” VÁROSI GYÖKEREI

A „nagy ugrás” iparpolitikája a kialakulóban lévő gazdasági válságra adott esetleges válaszként értelmezhető. Annak ellenére, hogy sikerült megállítani a kapitalista átmenetet, a szocialista fejlesztő rendszer első szakaszaiban végül kénytelenek voltak mechanikusan lemásolni a lecserélni kívánt dinamikákat. A közel fél évszázada tartó, újra meg újra kiújuló háború véget ért, és javult az átlagemberek

életminősége, de a városi munkásoknak tett engedmények korlátozták a gabonafogyasztó ipari munkások által kitermelt többlet mennyiségét, ezzel pedig akadályozták az ipar bővítését és modernizációját. Ezzel párhuzamosan az 1950-es években az államigazgatási és műszaki alkalmazottak létszáma megugrott, jócskán átlépve a tervezett költségvetési keretet, ami tovább korlátozta a befektetésekre fordítható többletet.

Mindez olyan helyzetet teremtett, amelyben ugyan viszonylagos jólét uralkodott, de fennállt annak a veszélye, hogy a kvázi-tributárius termelési mód feltalálása vagy egyszerűen csak a hadúri rendszerbe való visszasüllyedés a szélsőséges egyenlőtlenségek új, nem kapitalista formáit fogják létrehozni. Ezzel egy időben megjelent annak a kockázata is, hogy a növekedés és a demográfiai átmenet 1950-es években megfigyelhető, kapitalista dinamikákat utánzó mintázatai végső soron ahhoz vezetnek majd, hogy a kapitalista átalakulás az állam fennhatósága alatt teljesedik ki. Az 1950-es évek végére ez a második kockázat vált hangsúlyossá. 1956 őszén, az ötéves terv második „csúcspontjával” párhuzamosan, nem sokkal azután, hogy a Szovjetunió belső hatalmi átrendeződése előidézte a kínai-szovjet kapcsolatok megromlását, a VIII. pártkongresszus (az első teljes kongresszus 1949 óta) első ülésén „a mértékletes gazdálkodás programját rajzolták fel”. „Olyan gazdasági rendszert képzeltek el, amelyben a piaci mechanizmusoknak jelentős, bár másodlagos szerepük van, és amely fontolóra vette még a magántulajdon különböző formáinak felélesztését és az ezekkel való együttélést is.” A kongresszus szellemisége „később visszaköszönt számos 1978-ban megjelent programban” (Naughton 2007: 68), amelyek végül újraindították a kapitalista átmenet folyamatát Kínában.

1957-re a túlzott mértékű befektetések miatt az ipar fejlődése lelassult. Az állandó áruhiány már 1953 óta szükségessé tette a „szigorú jegyrendszer bevezetését az alapvető fogyasztási cikkek esetében”, a befektetések második csúcspontjának inflációs nyomása (a munkások elégedetlensége mellett) pedig 1957-ben a tervezési célok mérsékléséhez vezetett. Az év „a városi kerületekben és vidéken is a munkanélküliség növekedését hozta”, amely különösen súlyos volt az újonnan városokba települt munkások körében, akiket nem vettek fel állandó státuszba a gyárakban. Emellett példa nélküli születésszabályozási politikát vezettek be, valamint ismét szigorították a migrációra vonat-

kozó tilalmakat (Cheng 1963: 137–138). Mind a VIII. pártkongresszus első ülésén javasolt liberális, piacorientált gazdasági reformok, mind pedig az ezt követő „nagy ugrás” programjai a gazdasági fejlődés lelassulására adott eltérő válaszokként értelmezhetők tehát.

Eleinte úgy tűnt, hogy a „nagy ugrás” nem más, mint az első ötéves terv két csúcspontja során már megkísérelt „nagy iparosítási hullám” egy újabb, felgyorsított változata. Bár az előző évek válságai során számos alapelemét megfogalmazták már, és országszerte végre is hajtották ezeket, a „nagy ugrást” a VIII. pártkongresszus második ülésén (1958 májusában) tették hivatalossá, ahol az első ülészakon meghatározott – nagyrészt megvalósítatlan – liberális irányelvek közül jónéhányat azonnali hatállyal visszavontak.

Az 1950-es évek elejének sikerei miatt a Párt magabiztos volt a beruházások nyereségességével kapcsolatban, még az ipari fejlődés megtorpanása ellenére is. A második ötéves terv a nehézipari fejlesztések újabb hullámára összpontosított, középpontban az acélgyártással. Vagyis az iparosítás mérséklése és a piacosítás helyett még magasabb sebességre kapcsolva akartak áttörni a fejlődést hátráltató problémákon. Az első ötéves terv iparprogramjához hasonlóan a „nagy ugrás” „jelentősen felgyorsította az erőforrások átcsoportosítását a mezőgazdaságból az iparba” (Naughton 2007: 69), valamint gondoskodott az állami foglalkoztatás példátlan mértékű bővüléséről: „1958 folyamán közel 30 millió új munkást vontak be az állami szektorba” (uo.: 70). Az új, államilag foglalkoztatott munkások közül sokan a városokba települő vidéki migránsok voltak, mivel a nemrégiben szigorított migrációs szabályozások nagy részét figyelmen kívül hagyták.

A VIII. pártkongresszus első és második ülése között bekövetkezett politikai fordulatot a szakirodalom vagy egyszerű szeszélyként, vagy az egymással versengő pártvezetés körében felülkerekedő ideológiai fanatizmus eredményeként írja le (tipikus példaként lásd Naughton 2007; Meisner 1977). A valóságban ezek a politikai változások szervesen következtek a szocialista fejlesztő rendszer képlekeny természetéből. Mivel a kapitalista átmenet gyakorlatilag leállt, illetve mivel Kína kikerült a globális áruforgalom körforgásából, nem álltak rendelkezésre olyan kiszámítható és világos ösztönzők vagy társadalmi szokások, amelyek a felhalmozást, az ipari szerveződést vagy a fejlődés és a befektetések új ciklusait irányították volna. Ez azt eredményezte, hogy

a gazdaságirányítás ide-oda kapkodott az ország örökölt ipari és mezőgazdasági struktúráiban rejlő eltérő lehetőségek között, mindezt pedig tovább bonyolították az ország földrajzi és népsűrűségi adottságai. Ebben az időszakban egyetlen országos politikai intézkedést sem valósítottak meg az elvárt formában, és egyet sem fejeztek be a tervek szerint. Minden egyes politikai intézkedés az oda-vissza hatás láncolatát hozta létre: a termelés földrajzának megváltoztatásával, új válságok generálásával és a válságokra adható válaszok előkészítésével átírta a rendszerben rejlő lehetőségeket.

Ennek eredményeként a szocialista fejlesztő rendszerben egyetlen termelési mód sem vált teljesen koherenssé – és éppen emiatt az állam, amely egyre inkább összeolvadt a Párttal (és végül a hadsereggel), mechanikus szerepet játszott a termelés, az elosztás és a növekedés megszervezésében. Ez egyes esetekben a kapitalista átmenet során tapasztalt minták utánzását jelentette, más esetekben bevett gyakorlatok, technikusok és egész gyárak importálását a Szovjetunióból, megint más esetekben pedig a munkaszervezés, az infrastruktúrafejlesztés és a kulturális mozgósítás olyan formáinak másolását vagy újrafeltalálását, amelyek nagyon hasonlítottak a régió történelmi gyakorlataira.

Ugyanakkor amiatt, hogy a felhalmozás ezen módjait gépiesen alkalmazták, az állam hajlamos volt rugalmatlan bürokráciává merevedni, amint bármely irányelv vagy módszer túl sokáig maradt érvényben. Az új gyakorlatokat nem ideológiai elköteleződésből vagy a frakcióharcok során használt semleges eszközként vezették be, hanem inkább a milliányi feltorlódott, helyi szintű válságra adott rögtönzött válaszok keverékeként értelmezhetjük ezeket. A szocialista korszakban minden egyes politikai változás egyben a megmerevedett állami mechanizmusok újraolajozását is jelentette – megváltoztatásukon és újrafeltalálásukon keresztül. Szélsőséges esetekben ezeket a váltásokat nagyszabású tisztogatások és a személyzet lecserélése kísérte.

Bár a „nagy ugrás” az 1950-es évek elejéhez hasonló egyszerű iparosítási törekvés látszatát keltette, valójában jelentős és maradandó változásokat okozott Kína alapvető ipari szerkezetében. Az 1956–57-es zavargásokra reagálva a Párt új politikát fogadott el, melynek értelmében „keményen bántak azokkal, akiket a leginkább felelősnek tartottak, akiknek a szavai és tettei messze túlmentek a megengedett határokon

– a többieknek pedig bizonyos engedményeket adtak” (Sheehan 1998: 80). Ezek az engedmények elsősorban a „bürokratizmus” elleni támadások formájában valósultak meg, olyan nyilvános panaszkezelési gyűléseken, ahol a munkások hangot adhattak a technikusokkal, a Párt tisztségviselőivel és a menedzserekkel szembeni kritikájuknak. Ezek további előnye volt, hogy elterelte a figyelmet az új rendszer növekvő strukturális egyenlőtlenségeiről, mivel szinte kizárólag „a hozzáállás és a munkastílus kérdéseire” összpontosított, miközben a munkások nagyobb fokú részvételét biztosította a vállalatirányításban (uo.: 81). Ezzel egyidejűleg a reformok új életet leheltek az állami és párthierarchiába, mivel lebontották és újraszervezték az első öt éves terv során létrehozott, megkövesedett struktúrákat.

Bár az állam leghangosabb kritikussait elhallgattatták a jobboldal-ellenes kampányban, 1957-ben a diákok és a munkások egyre erőteljesebb intézményfoglalásai, sztrájkjai és a káderek ellen irányuló közvetlen támadásai számos vezetőt meggyőztek arról, hogy mind helyi, mind országos szinten mélyreható reformokra van szükség a Párton belül. A jobboldal-ellenes mozgalom ezért egy reformkampányt is magában foglalt, amely elsősorban a vállalati szintű kádereket és technikusokat célozta meg, és amely kifejezetten széles körben elterjedt a kikötővárosokban, ahol a legnagyobb munkásfelkelések zajlottak. A tömeggyűlések a gyárakon belül lehetővé tették a munkások számára, hogy hangot adjanak sérelmeiknek, és hogy a feletteseik ellen forduljanak, akik közül sokakat később lefokoztak vagy vidékre deportáltak. A sanghaji gépiparban a kampány során „összesen nyolcszáz tíz főt küldtek vidékre”, „akiknek túlnyomó többsége káder és technikus volt” (Frazier 2002: 200). Sokakat egy-két év múlva visszavettek a munkakörükbe, mivel a „nagy ugrás” termelési igényeinek kielégítéséhez szükség volt a tudásukra. Ám e szereplők a visszatérésük után gyakran tapasztalták, hogy ténylegesen lefokozták őket, mivel a „kettős részvétel” politikája megkövetelte, hogy a munkások a vezetésben, a káderek pedig a fizikai munkában egyaránt vegyenek részt.

Az állami szektor terjeszkedése a feladatok újraszervezése ellenére is megkövetelte a pártkáderek számának további növelését, amely az 1956-os 7,5 millióról 1959-re 9,7 millióra ugrott (Wu 2014). Jelentős változás volt, hogy a „nagy ugrás” alatt a Párt a munkahelyeken intézményesítette a hatalom átruházását a pártbizottságokra, amelyek

gyakran tömeges mozgósítási kampányok útján működtek – ezek a kampányok meghaladták a korábbi korszak kampányainak léptékét. Egyszerű munkahelyi megbeszélések vagy a gyárigazgató felülről lefelé irányuló irányítása helyett a „nagy ugrás” során a munkaszervezés módszerei teljes mozgósítást jelentettek. A káderek és a technikusok részt vettek a fizikai munkában, míg valamilyen szinten a vállalat összes tagja részt vett az irányításban. A bónuszokat, a teljesítménybér-rendszert és a többi anyagi ösztönzőt megszüntették, noha a „munkásokat folyamatos túlórákra kényszerítették a hét minden napján, egy örült kísérletként arra, hogy mindent egyszerre csináljanak” (Naughton 2007: 70).

A legfontosabb változás, amit a „nagy ugrás” hozott el, az a tervezés decentralizálása volt: a hatásköre átkerült a tartományi, helyi és vállalati szintű hatóságokhoz. Ez együtt járt azzal, hogy kizárólag nagyszabású nehézipari projektek helyett rekordszámban alapítottak változatos méretű és elhelyezkedésű új vállalkozásokat. A VIII. pártkongresszus második ülésén a „szocialista építkezés általános irányvonala” néven olyan politikai irányelveket fogadtak el, amelyek kifejezetten támogatták „a helyi, kis méretű és tradicionális termelési módszereket alkalmazó vállalatok fejlesztését” (Cheng 1963: 138–139). Ez jelentős irányváltást jelentett a központi irányított, tőkeigényes tervektől a decentralizált tervezés és a munkaigényes termelés modellje felé. Emellett ismét elmozdította az ipar súlypontját: egyrészt az ipari beruházások visszakerültek a vidéki területekre, másrészt a kikötővárosok kissé kedvezőbb helyzetben találták magukat, mivel hozzáfértek a nagy létszámú, alulfoglalkoztatott városi munkaerőhöz, valamint tudtak építeni a decentralizált termelési hálózatok gazdag hagyományaira.

A NAGY DECENTRALIZÁCIÓS HULLÁM

Bizonyos értelemben ezek az új politikák a valóságban már egy ideje létező gyakorlatok intézményesítését jelentették. A központi tervezési minisztériumok rendezett struktúrája mindig is inkább mítosz volt, mint valóság, a „nagy ugrás” pedig ebből a gyengeségből igyekezett előnyt kovácsolni. Az olyan intézmények, mint például a Sanghaji

Városi Pártbizottság Ipari Munka Osztálya, amelyek a fejlesztési rendszer előre nem látott bonyodalmaival foglalkozó ideiglenes helyi szervezetként jöttek létre, hivatalosan is felhatalmazást kaptak olyan feladatok végrehajtására, amelyeket már korábban is végeztek. Ezzel egy időben a központi tervezési célok már nem voltak érinthetetlenek, mivel a helyi hatóságoknak megengedték, hogy saját termelési célokat határozzanak meg – sőt, valójában támogatták, hogy versenyszerűen spekuláljanak ezekkel. A vállalatokat „továbbra is arra kötelezték, hogy a központi kormányzatnak utalják nyereségük nagy részét”, de a tartományi szintű hatóságok „megtarthatták a vállalati nyereség 20%-át” (Frazier 2002: 201), ami helyi szinten versenykényiszeret teremtetett a lehető legmagasabb termelési eredmények elérésére és a valódi eredményeknél magasabb számok bejelentésére.

Az átszervezés mértéke megdöbbentő volt. „A központi irányítás alatt álló vállalatok száma 1957-ben országszerte még kilencezer-háromszáz volt, azonban ez a szám 1958 végére ezerkétszázra csökkent” (uo.). A központi irányítás alatt maradt vállalatok többségét kulcsfontosságúnak tekintették a nemzetbiztonság szempontjából, ilyenek voltak például „a nehézipar és a gépgyártás, valamint a nagy méretű bányák, vegyi üzemek, erőművek, olajfinomítók és hadiipari vállalatok”. A korábban a „Könnyűipari és Élelmiszeripari Minisztériumok hatáskörébe tartozó termelés nagy részét át kellett adni a helyi önkormányzatoknak”, így a kikötővárosok a könnyűipar magas koncentrációjával sokkal nagyobb felhatalmazást kaptak helyi szinten a termelés irányítására, mint az északkeleti [Mandzsúria – a szerk.] területek, amelyek nagyrészt központi fennhatóság alatt maradtak (uo.: 203).

Ez a decentralizáció azonban a versengésből fakadó káosz új formáit is előidézte, mivel a helyi hierarchiák különböző szintjei versenyre keltek egymással a városokra és tartományokra átruházott új hatalom megszerzéséért. Néhány városban, például Kuangcsouban és Sanghajban a városi pártbizottságok gyakorlatilag átvették a közvetlen irányítást a városok nehéziparának nagy része felett, annak ellenére, hogy a Párt utasításai szerint ezeket az iparágakat a központi tervezési hatóságoknak kellett volna irányítania. Eközben a decentralizált vállalatok (amelyek Sanghajban a foglalkoztatás 85%-áért feleltek) ténylegesen „a városi pártbizottságok közvetlen ellenőrzése” alá kerültek, ami azt jelentette, hogy „a helyi párttisztviselőkkel való

kapcsolataikat kihasználva a vállalati pártbizottságok ellenőrzésük alá vonták a termelési feladatokat”. A politika célja az volt, hogy a városi élet legalapvetőbb elemeinek szintjén is „garantálják a Párt abszolút vezető szerepét az ipari termelésben” (uo.: 203–204). A decentralizáció tehát valójában a Párt és az állam erősebb összeolvadását jelentette, mivel a mindennapi termelés feladatai, valamint a termelési célok meghatározása és a végső termelési mutatók jelentése a technikusok és a vezetők helyett a pártbizottságokra hárult.

A tervezés decentralizációja együtt járt a munkaerő-elosztás feladatának decentralizációjával is, amely az ipari munkások létszámának soha nem látott emelkedését vonta maga után. A vállalatoknak nemcsak megengedték, de egyenesen javasolták, hogy munkásokat toborozzanak „a társadalomból”, mivel újraszervezték a munkaigényes termelési hálózatokat. Erre azért volt szükség, hogy megkíséreljék az „utópisztikus termelési célok elérését, amelyeket olyan helyi tisztviselők határoztak meg, akik alig ismerték az ipart, és még kevesebb tudással rendelkeztek a makroökonómiai adminisztráció területén” (uo.: 205). 1957 és 1959 között a városi népesség 19%-kal nőtt, amely növekedés 1960-ban érte el a csúcspontját, amikor a teljes népesség 20%-át alkották a városban élők. Később ez a tendencia a „nagy ugrást” követő megszorítások idején megfordult, és a városlakók aránya csak az 1980-as években ért el újra ilyen magas szintet (Chan 2009).

1958 végétől 1959 elejéig, néhány hónap leforgása alatt nagyjából hárommillió paraszt települt a városokba, ez tette ki a városi népesség-növekedés nagy részét ebben az időszakban. Ezzel együtt „az ipari munkaerő-állomány növekedését csak 1958-ban húszmillió új munkásra becsülték”. Kik alkották ezt a különbözetet? Ennek a tizenhétmillió új, nem paraszti háttérű ipari munkásnak a jelentős része korábban vidéken tartózkodott, kiszolgálva a vidéki ipar bővülését. De a már meglévő városi népesség körében is jelentősen nőtt a foglalkoztatás aránya, mivel a vállalatok a „sikátorok munkásaiból” (*lilung kung*) is toboroztak: ezek a munkások részfoglalkoztatottak olyan csoportját alkották, amelyhez elsősorban a város sikátoraiban és mellékutcaiban élő, alkalmi jelleggel munkát vállaló nők tartoztak (Frazier 2002: 206).

A „nagy ugrás” teljes körű mozgósításának részét képezte a „városi kommunák” megalakulása (az államosítás látszólag végső szakasza), amelyben magát a házimunkát is társadalmiasították annak érdekében,

hogy még több női munkaerőt szabadítsanak fel a termelés számára. A korábban a háztartásokon belül végzett tevékenységekből új iparágakat hoztak létre, a városi lakosságot pedig a háztartások méretét meghaladó sejtekbe, kommunákba szervezték – ahogy azt a vidéki kollektivizálás során is tették. A városi kommunák kézműves termékeit és szolgáltatásait közvetlenül az egyre önállóbb vállalati jóléti struktúrákba csatornázták, anélkül, hogy elszámoltak volna velük a tervezési irányelvekben, és gyakran anélkül, hogy ár vagy munkabér formájában jelentősebb pénzforgalom kapcsolódott volna hozzájuk. Ahogyan az a korábbi expanzív befektetési ciklusokban is történt, az inflációt ezúttal is az ár nélküli fogyasztási cikkekhez való hozzáférés kiszélesítésével fékeztek meg, amelyeket a kommunák biztosítottak a munkások számára.

A kampány léptékét jól érzékelteti, hogy a „városi kommunák” jelentősen kiterjesztették a *tanvejre* jellemző jóléti ellátást, illetve az 1960 elején készült (feltehetően túlzó) statisztikák szerint a „nagy ugrás” alatt különböző városokban „ötvenháromezer közétkezdét [...] hoztak létre, ahol mintegy 5,2 millió ember jutott ételhez”. Ez a szám 1960-ban a városi lakosság majdnem 40%-át jelentette. Az idézett adat szinte biztosan túlzó, de még ennek a fele vagy harmada is számottevő lett volna. Eközben „körülbelül ötvenezer óvoda mintegy 1,46 millió gyermeknek nyújtott ellátást”, ezenfelül pedig „1960 március elején ötvenötezer szolgáltatóközpont működött, amelyek körülbelül négyszázötvenezer embernek nyújtottak segítséget”. Ezek a szolgáltatóközpontok „mosodai, szabó-, javító, fodrász-, fürdető, takarítási és egészségmegőrző szolgáltatásokat nyújtottak”. Csungkingban például „minden utcában és mellékutcában szolgáltatóállomásokat alakítottak ki”. Ennek eredményeként „1960 márciusára a városi kommunákból több mint 3,4 millió munkás dolgozott az állami vállalatoknak, ezek 80%-a nő volt” (Cheng 1963: 80).

Mivel a hatóságok nem akarták, hogy újra kiéleződjenek a konfliktusok az alkalmi és az állandó státuszú, a fiatal és az idős, illetve az újonnan betelepülő és a már régóta a városban élő munkások között, eltörölték a bónuszokat és a teljesítménybér-rendszert. Gondoskodtak róla, hogy a magasabb rangú felügyelők és káderek is részt vegyenek a fizikai munkában, valamint hogy a munkások részt vegyenek a vezetésben. Eközben a vidékről betelepülőknél és a többi új városi

munkásnak (különösen a nőknek) rendszeres foglalkoztatást biztosítottak, teljes (vagy közel teljes) hozzáféréssel a *tanvej* juttatásaihoz. Ez a fent említett szolgáltatások biztosításán túl azt is jelentette, hogy rengeteg időt és erőforrást fordítottak az új lakások, egészségügyi és oktatási létesítmények építésére. Az erőforrások ilyen nagymértékű igénybevétele tovább ösztönözte a vállalkozásokat a teljes mozgósításra, mivel a munkások átlátták a közvetlen kapcsolatot a különböző béren kívüli juttatások elérhetősége és a vállalatuk más gyárakhoz viszonyított teljesítménye között.

A spekulációs válság, amely a „nagy ugrás” decentralizált tervezési apparátusának irányíthatatlanná válását eredményezte, nem csak a naiv helyi hivatalnokok miatt alakult ki. A más vállalatokkal szembeni verseny maximalizálása azt a célt szolgálta, hogy a többlet nagyobb százalékát tartsák meg az önálló vállalati egységek számára. A munkások megértették, hogy a megmaradt többlet jelentős része jóléti kiadások formájában visszatér hozzájuk, ez pedig alulról felfelé irányuló nyomást alakított ki. A tervezési spekuláció által keletkezett válság sok tekintetben organikusan, az ipari struktúra legalsó egységeiből indult, és az első öt éves terv idején kialakított alapvető városi kiváltságok hierarchiájának megalapozása során fejlődött ki.

Ennek szélsőséges példáját láthatjuk Kuangcsou több gyáranak gyakorlatában, amelyek „a ’nem menedzsmen’ (*vuzsen kuanli*) anarchista irányelvét” alkalmazták. Ez azzal járt, hogy a vállalatok „a ’nyolc én’ (*pa ce*) elv szerint működtek, amelynek értelmében a munkások maguk alakították ki a terveket, a termelési kvótákat, a technológiát, a tervrajzokat, a műveleteket, a félig feldolgozott termékek bevitelét, a minőségellenőrzést és a könyvelést”. A gyakorlat olyan szélsőségessé vált, hogy a bankok „készpénzt adtak minden munkásnak, aki vásárlási megbízással érkezett. Azok a dolgozók, akik ismerték a vállalat bankszámlaszámát, pénzt vehettek ki, hogy bármit megvegyenek, amire szükség volt a gyárban” (Frazier 2002: 207). Mégis, még a vállalati szintű irányítás majdnem teljes eltörlése és a termelési kvóták kollektív megállapítása ellenére is minden adat arra utal, hogy ezek a kvázi-szindikalista gyárak ugyanúgy megszenveték a termelési spekulációt, mint azok a gyárak, amelyekben megmaradtak a hagyományosabb irányítási struktúrák. A termelési válság végső hatása nem mérséklődött Kuangcsouban sem.

A „nagy ugrás” nagyrészt sikeres kísérlet volt az 1957-et követő években a munkástüntetések visszaszorítására. A program új, erős ösztönzőket kínált a munkásoknak a juttatások kiterjesztése és a részvételi vállalatirányítás révén, miközben a teljes mozgósításnak egy olyan formáját szorgalmazta, amely végeredményben fegyelmező jellegű volt. Eközben a korszak politikai irányelvei sikeresen megújították a megkövesedett állami és párthierarchiákat a decentralizáció és a hatalom átrendeződése révén. A „nagy ugrás” éveit alatt kialakult legszembevetőbb politikai irányzatok a sztálinizmus jellegzetesen kínai evolúciójának tekinthetők. Ez volt az az időszak, amikor a szovjet modell és a kelet-kínai modell ugyanakkora lendülettel találkozott össze, és a két középpont ütközésekor mindkettő felaprózódott.

De mindez nem jelentette azt, hogy ezek a rövid életű kísérletek közelebb vitték volna az országot a kommunizmushoz, ahogyan azt a korszak propagandája állította. Inkább a szocialista fejlesztő rendszer alapvetően instabil természetét tükrözték, amelynek része volt a hagyományos termelési gyakorlatok újbóli feltalálása is. A „nagy ugrás” kísérletet tett a vidéki termelési hálózatok újjáélesztésére, amelyek már nem a vidéki piac, hanem az új állam fennhatósága alatt álltak, és az állami fejlesztési céloknak voltak alárendelve. A városokban az állam ismét a múltban megszokott formát öltötte: a hierarchia közepén felduzzadt, mivel a többlet elszívásának feladata a központi ügynökségek helyett a tartományi hatóságokra hárult, míg a helyi hatóságokra egyre nagyobb részt bízta a saját megélhetésük biztosításából, mindaddig, amíg a termelt többlet előírt hányadát átadták a központi államnak.

Hasonlóképpen a városi iparban és a vidéki infrastruktúra-fejlesztési projekteken megfigyelhető teljes mozgósítás jó néhány vonása hasonlított a császárkor tributárius termelési rendszerének közmunkaprojektjeiben és a japán iparosítási rendszerben alkalmazott napszámos munkára. Ez a hasonlóság azt mutatja, hogy a szocialista fejlesztő rendszer ugyanúgy támaszkodott a kínai történelem tapasztalataira, mint a külföldi – akár szovjet, akár kapitalista – gyakorlatokra.

A korszak alapvető dinamikáit nem lehet megérteni e dimenziók bármelyikére redukálva. Az 1950-es és 1970-es évek közötti Kína nem volt sem az orosz szocializmus utánpótlása, sem „államkapitalista”. Nem volt jelen a régió fejlesztő államaihoz hasonló, a kormány által elősegí-

tett protokapitalista eredeti felhalmozási folyamat, sem pedig valamilyen ősi „keleti despotizmus” folytatása. Nem volt ez olyan időszak sem, amelyben a kapitalizmus felé vezető, lappangó tendenciák birkóztak volna a kommunizmus felé irányuló, formálódó tendenciákkal a „két irányvonal harca” során, amelynek lezárásához „permanens forradalomra” lett volna szükség, mint ahogy azt a Párt egyes frakciói állították. A fejlődés egyenetlen, állandó változásban lévő rendszere volt ez, amelyet egymással ellentmondó elemekből tákoltak össze. Maga a fejlesztési kényszer volt az egyetlen igazi kapocs, amely a gabonafelesleg vidékről városba szívásán alapult.

MEGSZILÁRDULÁS

ÖSSZEOMLÁS ÉS MILITARIZÁCIÓ

Bár a „nagy ugrás” intézkedései a szocialista fejlesztő rendszer megmentésére születtek, végül épp aláásták az alapjait azzal, hogy megzavarták a gabonatermelést és a többlet vidékről a városokba történő exportját. Azáltal, hogy sok munkást vontak ki a mezőgazdaságból, miközben több gabonát igényeltek a növekvő számban lévő ipari munkások fogyasztásának fedezésére, a teljes gabonatermelés messze elmaradt a szükségletektől. A kollektivizált mezőgazdaság ugyan képes volt többletet termelni, de nem hozott magával olyan termelékenységű forradalmat, amely a demográfiai átmenetet lehetővé tette volna. Az egy mezőgazdasági munkásra jutó gabonatermelés mértéke nem emelkedett jelentősen, különösen az európai nemzetek kapitalista átmenetét elindító mezőgazdasági forradalmakhoz viszonyítva. Mindez éhínséget és pusztító gazdasági összeomlást eredményezett. A gabonatermelés zuhanásával egy időben az állam a megtermelt gabona egyre nagyobb hányadát hajtotta be, hogy azt a városi központokba (és egy kisebb részét a koreai háború alatt adott segélyek törlesztésére a Szovjetunióba) exportálja, ennek következtében a parasztok egyre nagyobb számban menekültek el vidékről. A „nagy ugrás” későbbi szakaszában az urbanizáció ugrásszerű növekedését elsősorban ezek a folyamatok lökték be, mintsem az ipari munka vonzereje. A befektetések 1960 és 1962 között nagyjából ugyanolyan ütemben zuhantak, mint ahogy 1958-ban és 1959-ben növekedtek (Naughton 2007). A kisebb gyárakat ismét bezárták és az új vidéki kézműves ágazat teljesen összeomlott.

Ez jelentette a fejlesztő rendszer első, valóban rendszerszintű válságát, és az 1957-es sztrájkhullámban megjelenő feszültségek ekkor szélesedtek a kommunista projekt országos összeomlásává. Az éhínség miatt a KKP és politikája kezdte elveszíteni támogatottságát, amelyet korábban nagyrészt a parasztság körében szerzett. Mivel azonban a Párt magába olvasztotta a kommunista mozgalom sokszínű áramlatainak nagy részét, a KKP meg tudta őrizni stratégiai hegemóniáját, valamint független ellenzék nem tudott kialakulni. A többségi támogatás elvesztésével a kommunista projektet gyökerestül tépték fel, hogy életben tartsák a fejlesztő rendszert. Ellenzéki potenciál a Párton belül jelent meg, mely a különböző frakciók közötti konfliktusokban formálódott meg, majd tisztogatásokhoz vezetett. Mivel a kommunista projekt felbomlásának első mozzanata az volt, hogy a mozgalom beolvadt a KKP testébe, a fejlődés nevében ezt a párton belüli tisztogatásoknak kellett követnie. A világ egykoron legnagyobb és legélénkebb kommunista mozgalmának kiszáradt maradványa az 1970-es évekre annyira összezsugorodott, hogy alig jelentett többet egy folytonos iparosítási kampánynál.

1961-ben szükségintézkedések léptek életbe, és a termelést „kisebb számú, viszonylag hatékony üzemekben” összpontosították, miközben „a gazdaság irányítását újból centralizálták, hogy megpróbálják helyreállítani a rendet”. Az alapvető szükségleti cikkekhez számos helyen csak jegyrendszerben lehetett hozzájutni, mivel a meglévő mezőgazdasági termékeket visszacsatornázták a mezőgazdaságba. Az éhínség súlyosbodásának megakadályozásához – a szocialista korszakban először – a nemzetközi gabonapiacokon vásároltak élelmiszert. Eközben korlátozott piacokat nyitottak újra abban a reményben, hogy azok majd növelik a vidéki jövedelmet és javítják a városok élelmiszerellátását. Összességében „a fogyasztási cikkek behozatala és a piaci liberalizáció fokozatosan egy új, magasabb szinten stabilizálta az árakat” (uo.: 73).

Miközben a fogyasztási cikkek ára emelkedett, a megszorító politikák „az állami vállalatoknak nyújtott költségvetési források drasztikus csökkentésével” jártak: „az Államtanács arra utasította a vállalatvezetőket, hogy csökkentsék a jóléti intézkedéseket” és „tartsák kordában a béreket”. Ugyanakkor az 1961-ben elfogadott „hetven törvénycikk” nyolc órára korlátozta a munkanapot, hangsúlyozta

„a betegséggel, szüléssel és ünnepnapokkal kapcsolatos szabadságolási szabályok” fontosságát, és „visszaállította a teljesítménybér-rendszert és a normán felüli teljesítésért járó bónuszokat” (Frazier 2002: 215). Bár a teljesítménybér- és a prémiumrendszerek nem voltak mindig népszerűek, eltörlésük a „nagy ugrás” idején azt is jelentette, hogy „az ilyen rendszerekben fizetett dolgozók jövedelme 10-30%-kal csökkent”, a béren kívüli juttatások növekedése ellenére (uo.: 214). E jövedelmek visszaállítása, valamint a fizetetlen túlórák megszüntetése jelentős engedményeket jelentett a munkások számára a válság kellős közepén. Az éhínség veszélye mellett az ilyen engedmények fontosak voltak abban, hogy az 1960-as évek elejének nagy részében sikeresen elnyomják a tömeges zavargásokat.

Ebben az időszakban azonban a társadalom felügyeletének egy másik, szélesebb körben alkalmazott eszköze is kialakult. Mivel nem tudtak megbirkózni a vidékről elmenekülő parasztok sokaságával – ők azokon a tömegeken felül érkeztek, akik már korábban a városokba települtek az iparosítási hullám során –, a „hetven törvénycikk” szigorúan korlátozta a munkaerő-felvételt. „Megtiltották a munkások – beleértve a technikusok – engedély nélküli áthelyezését és a vidéki toborzás gyakorlatát”, helyreállítva a sejtekből álló *tanvej* vállalati struktúra stabilitását (uo.: 215). Ezzel egyidejűleg az ipari munkaerő létszámát jelentősen csökkentették. Mindössze két és fél év alatt, „1961 és 1963 közepe között, az állami tisztviselőknél sikerült 19,4 millióval csökkenteniük az ipari munkások 50,4 millióra becsült számát”, ami nagyjából 40%-os visszaesést jelentett (uo.: 217–218). Ez a leépítés nagyrészt abból állt, hogy „mintegy húszmillió munkást visszaküldtek vidékre” (Naughton 2007: 72).

A városi népesség ilyen mértékű csökkenése soha nem lett volna lehetséges a háztartások nyilvántartásának kiterjedt rendszere – a *hukou*-rendszer – nélkül, amelyet az 1950-es évek során apránként építettek ki.³⁶ A nyilvántartási rendszert „először 1951-ben állították fel a városi lakosság lakóhelyének nyilvántartására és a megmaradt kormányellenes elemek felkutatására” a „demokratikus reformmozgalom” alatt. 1955-ben az addig kizárólag városi rendszert „a vidéki és a városi

³⁶ Noha látszólag az orosz propiska (belső útlevél) rendszer mintájára készült, a *hukou*-nak kínai előzményei is voltak az 1949 előtti regisztrációs rendszerek különböző változataiban, amelyeket adóbehajtásra és katonák behívására használtak.

lakosságra egyaránt kiterjedő rendszerré” bővítették. Az ugyanebben az évben kezdődő migrációs hullámban – annak ellenére, hogy egy olyan időszakban zajlott, amikor a kínai állampolgárok jogilag teljes migrációs szabadságot élveztek – az állam megpróbálta nyomon követni és ellenőrizni a népességáramlást „1955 és 1957 között [...] úti okmányok ellenőrzésével és más adminisztratív intézkedések bevezetésével a főbb közlekedési csomópontokon” (Chan 2009: 200). 1958-ra a mozgás-szabadság jogi kereteit gyakorlatilag felszámolták azzal, hogy, egy szélesebb körű *hukou*-szabályozást fogadtak el. A *hukou*-rendszernek ez a változata a munkások felügyeletének szerves részévé vált a kapitalizmusra való áttérés során, és a mai napig az osztályviszonyok központi jellemzője maradt Kínában.³⁷

A *hukou* eleinte csupán formalizálta az állami beruházási stratégiák által már megszilárdított város-vidék megosztottságot. 1958 után azonban az emberek városi vagy vidéki besorolása nemcsak azt határozta meg, hogy ők maguk hol lakhatnak, hanem azt is, hogy a leszármazottaik hol telepedhetnek le – az újszülöttek ugyanis a státuszt anyai ágon örökölték meg. Ezt a besorolást csak ritkán lehetett jobbra változtatni, azaz vidékről városba költözni (ezt a folyamatot *nungcsuanfej*nek nevezik): „a *nungcsuanfej* éves kvótáját a központi kormány a lakosság 0,15 és 0,2%-ában határozta meg”, bár a gyakorlatban a helyi korrupció miatt „a tényleges arány ennél magasabb volt” (Chan 2009: 201).

A *hukou* azontúl, hogy röghöz kötötte a népességet, válságos időszakokban a városi népesség széles rétegeinek lefelé irányuló mobilitásához járult hozzá. Bár az 1950-es években munkaerő-elosztás vagy politikai átnevelés címén szórványosan előfordultak áttelepítések, nagyszabású deportálásra csak a korábbi KMT-katonák kitelepítése hasonlított. Őket a határ menti területekre, például Hszincsiangba küldték, hogy új építkezéseken dolgozzanak – ez lényegében a hagyományos *tuntien* rendszer folytatásaként katonai telepek létrehozását jelentette a határvidéken.³⁸ A válság idején azonban a *hukou*-rendszert arra használták, hogy húszmillió embert toloncoljanak vissza a városokból a hivatalosan regisztrált lakóhelyükre, vidékre. Hamarosan

³⁷ Ehhez lásd még a *No Way Forward, No Way Back* című tanulmányt a Chuang folyóirat első számából. Interneten: <https://chuangcn.org/journal/one/no-way-forward-no-way-back/>

³⁸ A Hszincsiangi *pingtuan* áttekintéséért lásd Wind (2014).

a „nagy ugrás” csúcspontján toborzott „sikátori munkások” nagy részét is deportálták és több tízezer, a termeléssel lépést tartani képtelen öreg munkást kényszerítettek „korengedményes nyugdíjba”.

Csak egy példát említve: a „nagy ugrást” követő megszorítások során mintegy 83 540 idős sanghaji dolgozót – többségükben nőket – nyugdíjaztak a szolgálati idővel járó előjogaik ellenére. Ők ezzel elvesztették juttatásaikat és városi besorolásukat is. A többség némi jövedelemhez jutott azáltal, hogy áthelyezték őket a „kiskereskedelmi szektorba”, de ez aligha jelentett különösebb vigaszt. Jelentések szerint a deportált munkások 1962-ben tömegesen tértek vissza sanghaji textilgyáraikba, hogy megtámadják a kádereket és a menedzsereket, kirabolják az otthonaikat élelemért, és kifosszák a rizskereskedéseket (Frazier 2002). Alig egy évtized múlva a visszatérő és zavargásokban részt vevő parasztok jelentős támogatói bázist biztosítottak a „kulturális forradalom” „ultrabaloldali” frakciói számára.

A *tanvej* vagy a vidéki kollektívatagság és a *tangan* (a felszabadulás előtti osztályhelyzetet – amely immár örökölhető tulajdonsággá vált –, valamint a különböző teljesítményre és a „hozzáállásra” vonatkozó feljegyzéseket tartalmazó politikai nyilvántartás) mellett a *hukou* a társadalmi felügyelet kassztszerű rendszerének egyik központi elemévé vált, és alapvető szerepet játszott Kína osztályszerkezetének kialakításában a kapitalizmusra való áttérés során. A munkamegosztásnak ez a kassztszerű rendszere az 1960-as évek folyamán vált hivatalossá, mivel innentől a *hukout* nem csak politikai vagy gazdasági válságok idején használták deportáláshoz. Ehelyett inkább azt szolgálta, hogy még jobban szétválassa a városi ipari munkaerő kiváltságainak rendszerét. A megosztás módja pedig egyre jobban hasonlított a faji alapú apartheid máshol alkalmazott rendszereire, de az etnikai hovatartozás helyét a vidéki és a városi besorolás vette át.

Mivel a jóléti kiadások túl sokba kerültek, és az alapvető nyersanyagok előállítási költségei magasabb szinten stabilizálódtak, a gyárak, amelyek arra kényszerültek, hogy nyugdíjazzák vagy deportálják a nemrégiben bővített munkaerő nagy részét, most a termelékenység stagnálásának kockázatával szembesültek. A munkanapot lerövidítették, és csökkentették a béren kívüli juttatásokat. Az eredmény „az ödéma és más betegségek elterjedése volt a városi munkások körében”,

amit az alultápláltság és a túlhajszoltság okozott (uo.). A vállalkozásokat most arra ösztönözték, hogy önállóan oldják meg problémáikat, ahelyett, hogy a központi államhoz fordulnának. A part menti városokban egyes gyárak kereskedelmi halászatba kezdtek, hogy a kifogott halakat az üzemi étkezdéikben szolgálják fel, a felesleget pedig az újranyitott helyi piacokon értékesítsék (uo.).

Mindez egy olyan típusú munkaerőforrásra növelte az igényt, amely kevésbé terheli a városi infrastruktúrát. Liu Sao-csi – akire akkoriban még Mao utódjaként tekintettek – irányítása alatt a gyárak vezetőit és a helyi tisztviselőket arra ösztönözték, hogy a válságot olyan alkalmi munkások toborzásával oldják meg, akiket „a mezőgazdasági idényben vissza lehet küldeni vidékre”. „Az utasításnak megfelelően felvett, „dolgozó és gazdálkodó” (*jikung jinung*) néven ismert munkások nem voltak jogosultak a teljes munkaidőben dolgozó társaiknak járó bérekre és juttatásokra” (uo.: 217). Ezek a munkások tehát „olcsóbbak” voltak abban az értelemben, hogy nem kellett őket beépíteni a *tanvejbe* és mivel vidéki *hukou*-besorolással rendelkeztek, bármikor vissza-küldhették őket vidékre.

A „munkás-paraszt” munkaerőt leginkább a nagyvállalatoknak bedolgozó kis- és középvállalatok használták, a vidéki toborzást pedig gyakran kombinálták a munkaszervezés más ideiglenes megoldásaival, például a tanoncok, diákmunkások és „sikátori” munkások alkalmazásával. Bár ezek a munkások nagyjából ugyanazt a munkát végezték, mint a nagy állami vállalatoknál foglalkoztatottak, mégsem részesültek az 1962 és 1965 között újra bővített jóléti juttatásokból. Ennél is lényegesebb, hogy „az alkalmi szerződéssel rendelkező munkások nem voltak jogosultak arra, hogy magukkal vigyék a városokba a hozzátartozóikat, ezáltal csökkentve a lakásokra, óvodákra stb. nehezedő nyomást” – ez persze elriasztotta őket a hosszú távú városi letelepedéstől (Sheehan 1998: 98). Az 1960-as évek folyamán tehát a munkaerőnek éppen az a szegmense bővült drámai mértékben, amely az 1956–1957-es zavargások nagy részét szította.

A „nagy ugrást” gyakran úgy ábrázolják, mint a fanatikus buzgóságból fakadó káosz rövid időszakát, majd az azt követő szakaszt az 1950-es évek politikájához hasonló, racionálisabb irányvonalként jellemzik. A teljes mozgósítás véget ért, helyreálltak a termelés anyagi ösztönzői, a technikusok és a káderek száma ismét növekedésnek

indult, a központi állam pedig újra kézbe vette a tervezési hatásköröket – hogy aztán a „kulturális forradalom” [1966 és 1976 között – a szerk.] fanatizmusa hatályon kívül helyezze, az azt követő konszolidáció pedig újra bevezesse ezeket az intézkedéseket. Ez a ciklikusság ugyanakkor önmagában hajlamos eltakarni a „nagy ugrás” alatt elindított mélyebb változásokat, amelyek alapvetően meghatározták a szocialista korszak jellegét a következő két évtizedben. Az egyik változás a *hukou* bevezetése és ezen keresztül a munkás-paraszt rendszer meghonosítása volt, a másik pedig a tervezési hatáskörök és a városi termelési hálózatok tartós decentralizációja volt.

A centralizáció új hullámáról szóló propaganda ellenére a tervezési hatáskörök soha nem kerültek vissza az ipari minisztériumokhoz, ahova az első ötéves terv során tartoztak – elméletileg legalábbis. Ehelyett csupán átcsoportosítás történt a decentralizáción belül, mivel „a ’hetven törvénycikk’ és a Központi Bizottság egyéb, az 1960-as évek elején hozott intézkedései újból átszervezték a tartományi bizottságok hatásköreit, amelyeket a „nagy ugrás” alatt a városokra, megyékre, kerületekre stb. ruháztak át”. Ahelyett tehát, hogy újra létrehozták volna a korai szovjet modellben megálmodott, felülről lefelé működő központi államot, az 1960-as években inkább egy olyan államszerkezet szilárdult meg, amely a középső szinteken volt a legszélesebb, és amelyben „a tartományi pártbizottságok nagyobb hatalommal rendelkeztek, mint a központi kormány minisztériumai” (Frazier 2002: 216). Ez megint a régió hagyományos kormányzati formáinak újrateremtését jelentette, azzal a különbséggel, hogy most mindez a társadalmi ellenőrzés példátlanul kiterjedt rendszerével párosult, amely egészen a társadalom legalsó rétegeiig hatolt.

Nem történt újabb kísérlet arra sem, hogy a „nagy ugrás” éveitől újból felbukkant kis- és középvállalkozásokat nagy állami tulajdonú *tanvej*-konglomerátumokba tömörítve „modernizálják”. A rugalmasabb termelési hálózatok lettek az olcsó „munkás-paraszt” munkaerő fő foglalkoztatói, miközben beszállítókként olcsó nyersanyaggal látták el a nagy állami vállalatokat. Ily módon számos város újra feltalálhatta a hagyományos termelési rendszereket más körülmények között. A jóléti juttatásoktól nagyrészt elzárt, decentralizált műhelyek hálózata a nagyüzemek magjai köré csoportosult, ahol a kiváltságosabb, állandó tartózkodási engedéllyel rendelkező munkások dolgoztak. Ezeket

a nagyüzemeket soha nem építették be a felülről irányított jóléti struktúrákba, ehelyett megtartották és kiterjesztették az 1950-es években kialakított függetlenségüket.

Nemzeti szinten egy új, egyenlőtlen helyzet alakult ki, mivel a befektetéseket ismét csak bizonyos térségekbe irányították, más területek rovására, 1964-re a körülmények annyiban javultak, hogy elindítottak egy új beruházási hullámot. A nemzetközi viszonyok azonban jelentősen megváltoztak az 1950-es évek első iparosítási kampánya óta. Az Egyesült Államok, amely még mindig több tízezer katonát állomásoztatott Koreában, egyre erőszakosabban folytatta a szocialista országok elleni proxyháborúit³⁹, sikertelen inváziót indított Kuba ellen és fokozta katonai tevékenységét Vietnámban. Eközben a kínai-szovjet kapcsolatok teljesen megszakadtak. Kína nemcsak elsődleges kereskedelmi partnerét és nemzetközi segélyforrását veszítette el, de 1969-re a határ menti összetűzések még a háború küszöbére is sodorták a két országot. Az 1960-as évek folyamán Kína egyre inkább elszigetelődött. Legfontosabb kereskedelmi partnere elvesztésével a kínai import és export összértéke 1970-re a GDP mindössze 5%-ára csökkent (Naughton 2007: 379).

Az iparosítás ebben az időszakban a katonai logikát követte. 1964-ben egy új, „harmadik frontnak” nevezett iparosítási hullám indult el, amelyben Kína szárazföldi területeire irányították a befektetéseket. A „harmadik front” egy földrajzi-katonai koncepció volt, amely a potenciális ellenségek számára – az Egyesült Államok számára, amely a tenger felől és a Szovjetunió számára, amely pedig az északi határ mentén támadhatott – a legkevésbé megközelíthető harci frontot jelölte ki. A cél az volt, hogy „egy olyan ipari bázist hozzanak létre, amely stratégiai függetlenséget biztosítana Kínának” azáltal, hogy a gyárakat „távol eső és hegyvidéki” belső régiókba telepíti Jünнан, Kuicsou, Szecsuan (a terv „első fázisa” során), valamint Hunan, Hupej, Senhszi, („második fázis”) és Csinghaj, Kanszu és Ninghszia („északnyugati” fázis) tartományokban (uo.: 73–74).

1963 és 1966 között a „harmadik front” befektetési hullámának mértéke túllépte az első öt éves tervét [1953–1957 – a szerk.], bár az

³⁹ A proxyháború olyan fegyveres konfliktus, amelyben a résztvevő (helyi) államok gyakran a konfliktusban közvetlenül részt nem vevő felek (nagyhatalmak) ösztönzésére vagy nevében cselekszenek. További leírásért lásd Geraint (2014) – a szerk.

1958-ban zajló befektetési robbanást nem haladta meg. A „harmadik front” akkor tetőzött, amikor 1966-ban a befektetések elérték a GDP 30%-át, mielőtt bezuhantak a „kulturális forradalom” idején (uo.). Ezek a számok még jelentőségteljesebbek, ha figyelembe vesszük, hogy az iparosítás ezen hullámát az 1950-es évek szovjet segélyei és műszaki támogatása nélkül kellett végrehajtani – ez egy olyan időszak kezdetét jelezte, amelyben az önellátás vált a kínai szocializmus egyik legfontosabb jelszavává.

Az 1960-as és 1970-es években az önellátás és a militarizáció logikája átítatta a kínai társadalom legalapvetőbb egységeit is. Annak ellenére, hogy a „hetven törvénycikk” látszólag a régi „szovjet modell” politikájához való visszatérést szorgalmazta, valójában ebben az időszakban váltak hivatalossá mérsékelt formában az első „ötéves terv” végén előtérbe kerülő és a „nagy ugrás” alatt szélsőségesse váló pártközpontú iparszervezési elvek. A „hetven törvénycikkben” „kifejezetten támogatták a VIII. pártkongresszus azon alapelvét, miszerint 'a gyárigazgató a pártbizottság vezetése alatt áll'”, és bár „megkísérelték a vállalati munkásgyűlések és a vállalati szakszervezetek bizonyos feladatainak és hatásköreinek újbóli létrehozását és újradefiniálását, [...] a vállalati pártbizottságok továbbra is szorosan felügyelték mindkét intézményt” (Frazier 2002: 216).

Annak ellenére, hogy ebben az időszakban nőtt a műszaki és adminisztratív személyzet létszáma, a hatalmat nem adták vissza a mérnököknek vagy a menedzsereknek, és a műszaki képességeken alapuló hierarchia sem a terveknek megfelelően alakult ki. Ehelyett alapszínten a kiváltságok továbbra is a szolgálati idő, a foglalkoztatási státusz és a kiemelt iparágakhoz való közelség szerint oszlottak meg, míg a politikai hatalom és a napi szintű vezetői funkciók egyre inkább a párttagozatokban összpontosultak. A rendszer katonai logikájából fakadt, hogy csak a megfelelő politikai meggyőződéssel rendelkező embereket tartották alkalmasnak a jelentős iparágak irányítására. Ez arra ösztönözte a politikai hatalmi struktúrában lévőket, hogy műszaki ismereteket szerezzenek, a műszaki ismeretekkel rendelkezőket pedig arra, hogy bizonyítsák politikai elköteleződésüket – így olyan tisztviselők születtek, akik egyszerre voltak „vörösek és szakértők”.

A „szocialista oktatási mozgalom” (1963–1966) alatt először nyilvánosságra hozott, majd az 1970-es évek elején kiterjesztett politika

a termelés közvetlen militarizálását eredményezte. 1969 után a Népfelszabadító hadsereg adminisztratív pozíciókat foglalt el, valamint a műszaki és a politikai hatalom összeolvadása is végbement, miközben a Párt gyakorlatilag az állam szinonimájává vált. A káderek száma 1965-ben 11,6 millióra ugrott, 1969-ben, a „rövid kulturális forradalom”⁴⁰ csúcspontján kissé csökkent, majd 1973-ban meredeken tizenhétmillióra emelkedett. Bár az 1970-es évek hátralévő részére vonatkozóan nem állnak rendelkezésre megbízható adatok, 1980-ra a számuk elérte a tizennolcmillió csúcst (Wu 2014).

A korrupció rohamosan nőtt, ahogy a káderek élelmiszerjegyeket halmoztak fel, valamint elsikkasztották a vállalati pénzeket, hogy „pazar bankettek” tartsanak, mellékállásban pedig nyereséges vállalkozásokat vezettek. A magánvállalkozás még a munkások körében is újjáéledt, akik gyakran kisvállalkozásokat vezettek a munkahelyi kötelességeik mellett (Frazier 2002: 255). Ez a helyzet – Párt és állam összeolvadása, a bürokrácia megkövesedése és a fekete piacok növekedése – vezetett végül a vörös kapitalista osztály⁴¹ kialakulásához, valamint a szocialista fejlesztő rendszer bukásához, amely a hazai piaci reformok és a globális kapitalizmus termelési hálózataiba való mind szorosabb integráció javára vált.

MEGSZORÍTÁSOK VIDÉKEN

A „nagy ugrás” vidéki intézkedéseit az 1960-as évek elején vonták vissza. Világossá vált, hogy a hiány problémája nem oldódott meg, és hogy a mezőgazdasági termelést előtérbe kell helyezni: a vidéki ipart felszámolták, a javadalmazási és elosztási rendszereket pedig rendszeresen megújították a termelés növelésének érdekében. Ez a termeléssel és a munkaerő-gazdálkodással kapcsolatos döntések jogköreinek átszervezését jelentette: a hatalmas kommunák helyett kisebb intézmények váltak az elszámolás alapegységeivé. A legnagyobb

⁴⁰ A „kulturális forradalom” vizsgálatában kétféle megközelítés terjedt el. Az egyik a „rövid kulturális forradalomra” összpontosít, amely a tömeges mozgósítás 1966–1969 közötti időszakát öleli fel, míg a másik a „hosszú kulturális forradalomra”, amely lefedi az 1966–1976 közötti teljes évtizedet.

⁴¹ A folyamat részletes leírásáért lásd Andreas (2009).

kommunák közül néhányat összezsugorítottak, a legfontosabb változás mégis magukon a kommunákon belül történt, amelyekben az 1962-ben bevezetett „háromszintű tulajdonosi rendszer” néven ismert struktúrát alakítottak ki (Xin 2011: 143; Riskin 1987: 129).

A kommunán belüli falvakat 10–50 háztartásból álló termelési csoportokra (*sengcsan tuj*) osztották, és ezek hatáskörébe került a föld-del és a termeléssel kapcsolatos döntéshozatal, és a tagok maguk választhatták meg a vezetőiket. Ez lett az alapvető elszámolási egység vidéken, az a szint, ahol a termelés nettó eredményét elosztották a tagok munkapontjaival, hogy meghatározzák a fizetéseket (Unger 2002). A másik két szint, a kommuna és a középszintű termelési brigád (*sengcsan tatuj*) különböző intézményi funkciókat látott el, mint például a helyi közigazgatás, az iskoláztatás, a kórházak fenntartása, a nagy-szabású infrastrukturális projektek kivitelezése és hasonlók. A termelés és a jövedelemelosztás ellenőrzése és könyvelése azonban sokkal kisebb termelési csoportok szintjén valósult meg. A termelési csoportoknak engedélyezték, hogy visszautasítsák a munkát a kommunák és a brigádok szintjén (Riskin 1987). Bár gyakran a hatalom „átruházásaként” tekintenek rá, ez a megközelítés nem igazán ragadja meg a bekövetkezett változások lényegét. A valóságban a munka és a termelés feletti kommunális ellenőrzés széthullott a „nagy ugrás” alatt, és a vidéki kollektívák rendszerét szinte teljesen az alapoktól kellett újjáépíteni. Ez vált az 1963-as „szocialista oktatási mozgalom” egyik fő céljává (Nolan 1988: 50).

A „nagy ugrás” katasztrófájából való kilábalás érdekében a vidéki kollektívák kénytelenek voltak a mezőgazdaságra összpontosítani és felhagyni a legtöbb mellék- és kézműves tevékenységgel. A helyreállítás döntő eleme volt egy 1960-as irányelv, amely előírta, hogy a vidéki munkaerő legalább 90%-ának a mezőgazdasági termelésben kell dolgoznia (Riskin 1987). 1960 közepére a kommunák és brigádok által az iparban foglalkoztatott munkások aránya a teljes vidéki munkaerő 7%-ára csökkent (uo.). A pártközpont ezt az arányt még mindig túl magasnak tartotta „és arra törekedett, hogy a vidéki ipar egészét számolják fel és küldjék vissza a munkásokat a mezőgazdaságba”. A vidék ilyen mértékű agrárosítása megszüntette a vidéki gazdaság évezredes múltú kettősségét [kézművesipar és mezőgazdasági termelés egyszerre – *a szerk.*], és tovább mélyítette a vidék-

város szakadékot (Eyferth 2009; Naughton 2007). Fontos kiemelni, hogy a vidéki termelés átalakításának ez az esetleges és szakaszos kísérlete egy autonóm vidéki struktúrát hozott létre, amely helyi szinten nagyrészt önálló és önellátó volt, nemzeti szintre bekapcsolódott, mivel az állam számára a gabonatermelés egyetlen motorjaként működött.

Az újjáépítés egyik kulcsmozzanata az volt, hogy visszatértek a javak elvégzett munka szerinti elosztásához. A „nagy ugrást” követően azonban a bérezési rendszer folyamatos kiigazításokon esett át, egészen az 1980-as évek eleji dekollektivizálásig. Annak ellenére, hogy részben az elosztási és bérezési rendszereket okolták a mezőgazdaság termelékenységének gyengüléséért a „nagy ugrás” alatt, nehéz volt másik, működőképes megoldást találni (Xin 2011). A kifizetések továbbra is elsősorban természetben történtek. A szegényebb vidéki területeken „a készpénz gyakorlatilag eltűnt, ami az embereket arra kényszerítette, hogy szinte teljes egészében a kollektív termelésből származó természetbeni bevételekből éljenek” (Selden 1988: 161; Nolan 1988: 57). 1978-ban a készpénzben fizetett bérek a háztartások bevételeinek kevesebb mint egyharmadát tették ki – abban az évben átlagosan mintegy 15 amerikai dollárt (Naughton 2007: 236).

A fő kihívás az volt, hogyan lehet megtalálni a módját annak, hogy egyszerre ösztönözzék a mezőgazdasági munkát, fokozzák a gazdasági teljesítményt és javítsák a minőséget, és mindemellett elkerüljék az egyenlőtlenségek növekedését, ami a kollektíva-rendszer összeomlásához vezetne. „Lehetetlennek bizonyult kidolgozni olyan fizetési rendszereket, amelyek ugyanolyan szorgalmas és tevékeny munkára ösztönözték az embereket a közösség érdekében, mint amilyen a saját családjukért dolgozó parasztokat jellemezte” (Nolan 1988: 52). A kollektivizálás előtt a házimunka fegyelmezése természetesen egy patriarchális rendszerben történt az össztermés növelése érdekében, még ha ez egy egyre kevésbé hatékony munkaerő bevonásával is járt – más szóval a kollektivizálás előtti rendszer sem volt természetesebb, mint a kollektíva-rendszer. A kollektívák javadalmazási rendszerei idővel fejlődtek és gyakran igen összetettek voltak. Egy 1970-es évekbeli brigádban például a munkapont-normatívák listája több mint 200 különböző feladatot tartalmazott,

amelyek más-más elszámolást igényeltek. Különösen a minőségi követelményeket volt nehéz meghatározni és érvényesíteni (uo.). Emellett rengeteg regionális különbség volt megfigyelhető a kommunák között.⁴²

1961-ben az állam meghirdette a háztartási szerződések rendszerét, amely szerint minden évben különböző közösségi földterületeket adtak át a háztartásoknak, meghatározott kvótákat kötve hozzájuk. A kvótában meghatározott terménymennyiséget az államnak adták át munkapontokért, amelyeket aztán a kollektívával természetbeni fizetésekre és némi készpénzre lehetett cserélni. Kezdetben a háztartások megtarthattak mindent, amit a kvótán felül termeltek. Ez valószínűleg szükséges kompromisszum volt az állam részéről, amely nyilvánvalóan nehezen tudta újjáépíteni a vidéki többlet kinyerésének rendszerét. A többlet feletti nagyobb ellenőrzés megszerzése érdekében az állam az első év után elkezdte előírni a kvótán felüli gabona leadását is, de azt a kvóta szerinti gabonánál több munkapontra cserélték (Unger 2002).

A háztartási szerződések rendszere növekvő egyenlőtlenségeket teremtett, ami aláásta annak népszerűségét, ezért 1963-ban új, feladat-alapú díjazási rendszerrel próbálkoztak. A különböző feladatokhoz különböző számú munkapontot rendeltek a feladat becsült nehézségtől függően. A rendszer adminisztrációja és felügyelete bonyolult volt és továbbra is egyenlőtlenségeket teremtett – különösen férfiak és nők között, valamint gyakoriak voltak a viták a dolgozók és a nyilvántartást vezetőik között. A rendszer az embereket a munkájuk mennyiségéért, nem pedig a minőségéért fizette és ez alacsonyabb hozamokat eredményezett, különösen a háztartási szerződések rendszeréhez képest (uo.).

Egy közismert esetben 1966 körül (és különböző időpontokban máshol is) bevezették az új „Tacsaj-rendszert”. Ez egy olyan kölcsönös értékelési rendszert jelentett, amelyben a dolgozók közösen értékelték az egyes csapattagok munkáját és munkához való hozzáállását, és ezek alapján osztották ki a munkapontokat. Kezdetben a rendszer jól működött, és a termelés ennek megfelelően emelkedett is. A munkához való hozzáállás szubjektív megítélése azonban idővel konfliktusokat

⁴² Jonathan Unger a Kuangtung tartománybeli Csen faluból származó adatok alapján felvázolt egy általános fejlődési pályát az 1960-as évek elejétől az 1970-es évek végéig, amelyre ezt a bevezedést alapozzuk (Unger 2002). Lásd még Riskin (1987: 129–130).

okozott a falusi dolgozók között, és a rendszerben inkább csak az elévzett munkát értékelték. Sokan azonban továbbra is szubjektív értékítéletnek vették a rendszert. A sérelmek sokasodásával egyre kevesebb értékelő gyűlést tartottak. Végül a vezetők teljesen lemondtak az értékelésekről és ugyanazokat a pontokat osztották ki, amelyeket a tagok az előző alkalommal is kaptak, így állandó rendszert alakítottak ki, amely ismét visszafogta a munkások motivációját (Unger 2002; Naughton 2007).

Ahogy a Tacsaj-rendszer az 1970-es évek elején (amikor a mezőgazdaság egész Kínában válságban volt) szétesett, sok csapat visszatért a feladatalapú díjazási rendszerhez, és végül a feladatok egyre kisebb és kisebb csoportok között oszlottak meg. Az 1970-es évek végére a termelést kis, háztartásokból álló csoportokra, sőt végül önálló háztartásokra bízta. A kifizetéseket a kvóta és a kvóta feletti arányok szerint munkapontokban állapították meg (Unger 2002). Ez a történet éles ellentétben áll azzal az általános vélekedéssel, hogy az 1970-es évek végén hirtelen váltás következett be a vidéki termelés és a bérrendszer megszervezésében. Valójában a rendszer labilis volt és folyamatosan változott 1949-től egészen az 1980-as évek elejéig, amikor végre egy stabilabb rendszer alakult ki.

Az 1960-as évek elején újra megjelenő magánpiacokon keresztül a parasztok bevételhez jutottak. Az ilyen piacok és az ezeket ellátó magántelkek azonban kicsik maradtak, az összes művelhető földterület 5–7%-át tették ki. A parasztok mégis több energiát fektettek a magántelkek művelésébe, mint a kollektív földekbe, ami folyamatos problémát jelentett a kádereknek (Nolan 1988; Riskin 1987). Ezt a folyamatot tovább súlyosbította, hogy a parasztok elvesztették a kollektíva-rendszerbe és a vidéki pártvezetésbe vetett hitüket. A kollektívák bérrendszerének folyamatos változása a vidéki termelési és elosztási rendszer összeomlásának tünete volt, amely mindig is a mezőgazdasági többlet kitermelésére és a nemzeti felhalmozásra összpontosított a helyi szükségletek helyett. A kollektívák időszakában a paraszti jövedelmek csak elenyésző mértékben növekedtek (Nolan 1988).

A kollektíva-rendszerben ráadásul a hatalom sejtes szerkezetet vett fel, és egyre inkább szegmentálttá és behatárolttá vált a bürokrácia különböző szintjein. A vidéki társadalmi és gazdasági élet önállósodott (Shue 1988: 132–147). Ezen a sejtes rendszeren belül a munka-

pontok csak a munka természetbeni értékét mutatták az elszámolási egységen (időszaktól függően a kommunán vagy a termelési csoporton) belül. Az államnak eladott terméktöbbletet az állami kifizetésekkel együtt elosztották az év összes munkapontjával, az egyéneket pedig a munkapontjaik szerint fizették ki. A munkapontok azonban nem adtak módot arra, hogy a különböző egységekben végzett munkát összehasonlítsák, vagy egymáshoz viszonyítva értékeljék – csak az egységeken belüli különbségek elszámolását tették lehetővé. A munkapont-rendszerben nem lehetett összehasonlítani a munka termékeinek „értékét”, mivel a munkapontok nem bírnak általános információ-értékkel a rendszerben, így a munka soha nem öltött absztrakt jelleget a piaci cserén keresztül. A munkapontok tehát nem fejezték ki a társadalmilag szükséges munkaidőt olyan viszonyként, amely uralhatta volna a társadalmi termelést. Tehát a kínai vidéken nem létezett az értéktörvény.

A szocialista korszakban a vidék és a város viszonya egyre inkább széttagolódott, az egyes vidéki egységek is egyre inkább eltávolodtak egymástól. Az 1950-es évek előtt a vidék-város kontinuumot alkotó kereskedelmi kapcsolatok hálózata szétesett, amikor az állam az összes kereskedelmi tevékenységet az ellenőrzése alá vonta. Annak ellenére, hogy a Párt a vidék-város szférák különbségének eltörlését hirdette, a vidék-város közötti és a vidéken belüli egyenlőtlenségek megnöttek 1955-től kezdődően kollektívák időszakára alatt (Selden 1988).

VIDÉKI TERMELÉS ÉS KOLLEKTIVIZÁLÁS

Ellentétben a „nagy ugrás” kommunáinak merevebb szerkezetével, az 1962 utáni háromszintű kommunák jóval rugalmasabb rendszerben szervezték meg a vidéki termelést és a társadalmi reprodukciót, ezenfelül elősegítették a gabonátöbblet kinyerését. A mezőgazdasági termelés lassan ismét növekedni kezdett és az 1970-es években valamennyire újraindult a vidéki iparosítás is. A kollektíva-rendszer közös felelősségvállaláshoz vezetett a kollektívákon belül, csökkentve az egyes gazdálkodókat fenyegető, mezőgazdaságra jellemző kockázatokot. Eközben a vidéki életszínvonal az egészség és az oktatás tekintetében is emelkedett (Nolan 1988). Az alapvető orvosi ellátás eljutott

vidékre, és bár nem volt megfelelően finanszírozva, hozzájárult a gyermekhalandóság látványos csökkenéséhez és a várható élettartam emelkedéséhez (Hershatter 2011; Nolan 1988). A vidéki iskolák beiskolázási aránya az 1960-as évektől az 1970-es évekig megduplázódott (uo.). Emellett a vidéki kommunák hatékonyan halmoztak fel közös jóléti alapokat, amelyek a hátrányos helyzetű családok számára túlélési alapot biztosítottak a hétköznapiakban (Naughton 2007).

Annak ellenére, hogy gyakran Kína szocialista jellegének bizonyítékaként tekintenek rá, a vidéki kollektivizálást elsősorban olyan állami intézkedésként kell értelmezni, amelynek célja a szocialista fejlesztő rendszer alapját képező vidék-város megosztottság biztosítása volt. Elsődleges szerepe az volt, hogy elősegítse a gabonatöbblet kinyerését, majd hogy az állam ezt könnyen elsajátíthassa. A vidéki munka kollektív szervezése a császári időszak „involúciós növekedésétől”⁴³ való elszakadás helyett inkább „a régi családi gazdaság egyszerű kibővítése volt bizonyos szempontból” (Huang 1990: 199). A patriarchális családi gazdasághoz hasonlóan a kollektívákból nem lehetett elbocsátani a munkaerőt. Hasonlóképpen, a vezetőknek (akár családfőről, akár tervezőről beszélünk) csak „a termény abszolút mennyisége számított, mivel ehhez kötötték az állami adó- és kötelező felvásárlási kvótákat. Minél többet termeltek, annál nagyobb volt az állam részesedése” (Huang 1990: 200).

A mezőgazdasági munkaerő gyarapodása és a mezőgazdasági területek enyhe csökkenése mellett az egy mezőgazdasági munkásra jutó termőföld a szocialista korszak során csökkent, az 1957-es 0,58 hektárról 1975-re 0,34 hektárra (Nolan 1988). A terméshozam növekedése nagyrészt a munkaerő-ráfordítás jelentős növekedésének volt köszönhető, nem pedig arról van szó, hogy a termelékenység növekedett volna. A munkában való részvétel aránya nőtt vidéken és a városokban egyaránt: több ember dolgozott és többet dolgoztak (Selden 1988). Az 1920-as években a parasztok átlagosan 160 napot dolgoztak

⁴³ Az „involúció” fogalmát Clifford Geertz amerikai antropológus vezette be 1963-ban publikált *Agricultural Involution: The processes of Ecological change in Indonesia* című könyvében. Geertz munkásságában az involúció (a forradalom vagy revolúció ellentétéként) egy olyan folyamatra utal, amelyben az adott társadalmi rendszer jelentős technológiai vagy politikai innováció nélkül igyekszik fokozni a mezőgazdasági terméshozamot, például a munkaintenzitás növelésével – a ford.

egy évben, míg az 1970-es évek végére ez az átlag évi 200–275 napra emelkedett (Naughton 2007).

A vidéki „munkaerő-felesleg” mozgósításának nagy részét olcsó mezőgazdasági infrastruktúra kiépítésére használták fel, ami valódi sikereket eredményezett: például az öntözött földterület az 1952-es húszmillió hektárról 1957-ben huszonhétmillióra, 1975-ben pedig negyvenhárom millióra (Nolan 1988: 56) növekedett. E projektek megtérülése gyakran nem volt jelentős, de az állam elsősorban a termelés abszolút mennyiségének növelésével foglalkozott, és kevésbé a munkások termelékenységével. A mezőgazdasági munkaerő az 1957-es 193 millióról 1975-re 295 millióra nőtt (Nolan 1988), de mivel a népesség – és így a munkaerő-kínálat is – nőtt, továbbra is arra törekedtek, hogy a vidéki munkaerő-felesleg lehető legnagyobb részét mozgósítsák, függetlenül annak termelékenységétől.

Az új termesztési módok szintén hozzájárultak az intenzívebb gazdálkodáshoz a földeken (Naughton 2007). A gabonatermelés növekedése a sokféleség rovására történt más növényekkel szemben. Az olajos magvak egy főre jutó termelése például az 1950-es évektől az 1970-es évekig csökkent, ami szigorú fejadagokhoz, illetve „egyhangú és szegényes étrendhez” vezetett (uo.: 254). Az állam egy olyan megközelítést támogatott, amely a „gabonát kulcsfontosságú elemnek tekintette” – ez azt jelentette, hogy a gabonatermesztést helyezték előtérbe más növényekkel szemben. Ezt gabonatermesztési kvótákkal kényszerítették ki, így a kommunák és később a termelési csoportok alig vagy egyáltalán nem rendelkeztek önállósággal a termelés sokszínűsítése terén. A földterület és a munkaerő túlnyomó többségét a gabonatermesztésre kellett fordítani, hogy teljesíteni tudják a kvótákat. A gabonára helyezett hangsúlyt tovább erősítette a nagyobb mértékű regionális önellátás politikája, még azokon a területeken is, amelyek nem voltak alkalmasak a gabonatermesztésre, ami egyenlőtlenségek növekedéséhez vezetett (uo.).

A szocialista időszak alatt a KKP stratégiájának nem az volt az elsődleges célja, hogy szakítson a császári korszak involúciós gazdálkodási rendszerével. Ehelyett a fő célkitűzés az volt, hogy minél nagyobb abszolút többletet termeljenek ki az ipar fejlesztése érdekében. Ez idővel a mezőgazdasági modernizációba történő újbóli befektetésekhez és a városi foglalkoztatás növeléséhez vezethetett

volna, transzformatív fejlődést eredményezve. Ez is része volt a hosszú távú tervnek, bár a vidéki munkaerő termelékenységé valószínűleg csak az 1970-es évek közepén-végén kezdett emelkedni. Az egy főre jutó gabonatermelés csak az 1970-es évek végén érte el újra a „nagy ugrás” előtti csúcst és az 1980-as években emelkedett tovább meredeken (uo.; Nolan 1988).

Az 1970-es „új ugrás” során ismét megjelent a vidéki iparosítás, most „kommunális és brigádvállalatok” néven, amelyeknek „a mezőgazdaságot kellett volna szolgálniuk” (Naughton 2007: 273). Az 1970-es években ezeknek az iparágaknak elsősorban az lett volna a feladata, hogy termelőeszközökkel lássák el a mezőgazdaságot, ahelyett, hogy feldolgozzák a városi piacra szánt mezőgazdasági terményeket (uo.). Tőkeigényes iparágként ezek a kollektív vállalatok nem foglalkoztatnak jelentős számú vidéki munkaerőt – a vidéki népesség 90%-a a mezőgazdaságban maradt (uo.) –, de az 1980-as és 1990-es években fontos alapját képezték a szélesebb körű vidéki iparosítási folyamatnak, amely szerves alkotóeleme volt a kapitalista átmenetnek. A folyamat során megnőtt a munkapontok „értéke” a kollektívák szintjén, tehát nagyobb mennyiségű árut lehetett kapni értük (uo.).

A nemzetgazdaságot, amely az állam által csak a legfelső szinten volt integrált, elsősorban a vidéki erőforrások elszívása és a városi iparfejlesztés határozta meg. A vidéki lakosok nagyrészt vesztesei voltak ennek a viszonyrendszernek. A kollektívák időszakában az állam a fogyasztás korlátozására és az abszolút többlet kinyerésének fokozására összpontosított, aminek köszönhetően a felhalmozási ráta az egekbe szökött. A nettó vidéki felhalmozás az 1950-es évek közepén kétszeresére nőtt. A teljes felhalmozási ráta az 1955-ös 22,9%-ról 1956-ra 26,1%-ra emelkedett, 1959-re (a „nagy ugrás” idején) pedig elérte a 44% körüli csúcst (Selden 1988; Riskin 1987). Míg az ezt követő megszorítások során a ráta visszaesett a 15%-os mélypontra, az 1960-as és 1970-es években ismét emelkedett és 35% körül mozgott (Naughton 2007).

AZ IDEOLÓGIA SZEREPE

A „nagy ugrás” vége és a reformkorszak beköszönte közötti két évtizedet [1960–1978 – *a szerk.*] gyakran úgy ábrázolják, mint a Párt különböző frakciói által képviselt „két irányvonal” közötti osztálytársadalmi küzdelmet.⁴⁴ Ezzel szemben a valóság az, hogy ezek a frakcióharcok maguk is nagyrészt a szocialista korszak során kialakult különböző gazdasági és társadalmi válságok kísérőjelenségei voltak. Az elképzelés, miszerint a korszak politikája és szakpolitikái a „két irányvonal harcának” eredményeként jöttek létre, nagyrészt olyan illúzió, amelyre ráerősítettek az ekkoriban és a későbbiekben elindított állami propagandakampányok. Ezt a hamis elképzelést továbbá az is táplálta, hogy az 1960-as és 1970-es években a korszak erősen elfogult írásait exportálták különböző nyugati politikai és akadémiai csoportoknak, amelyek emiatt ekkoriban a „maoizmusra” különálló politikai áramlatként hivatkoztak.

Ennek a problémának a prototípusa a „sanghaji tankönyv” esete. A könyv eredetileg *A politikai gazdaságtan alapjai* címmel jelent meg Sanghajban 1974-ben, a „hosszú kulturális forradalom” alatt, az állami befolyás csúcspontján: az írást az akkori pártideológia összefoglalójának szánták. A látszólag a „szocialista politikai gazdaságtan” Kínában kidolgozott és alkalmazott válfaját leíró tankönyvet amerikai maoisták fordították le és adták ki kísérő szövegekkel együtt, *Maoist Economics and the Revolutionary Road to Socialism: The Shanghai Textbook* címmel (1994). A tankönyvet – más állami propagandagyűjteményekkel és a külföldiek mintagyárakban tett látogatásairól szóló beszámolókkal együtt⁴⁵ – a rendszer támogatói és ellenzői egyaránt hivatkozási pontnak tekintették.⁴⁶

⁴⁴ Lásd Sheehan (1998), ahol összefoglalja a „két irányvonal” elméletét, amely eltérésekkel ugyan, de Meisnernél, Andorsnál, Naughtonnál, Andreasnál és Lee-nél is megjelenik.

⁴⁵ A mintagyárak bejárásának tipikus példájáért lásd Bettelheim (1974b).

⁴⁶ A rendszer támogatóinak egy példájáért lásd Raymond Lotta utószavát a „sanghaji tankönyv” eredeti angol nyelvű kiadásában. Az ellentábor illusztrációjaként lásd Chino (2013).

A probléma mindezzel politikai meggyőződéstől függetlenül az, hogy a könyvben szereplő adatok teljesen valótlanok. Attól eltekintve, hogy a szöveg elméleti kerete is szegényes, a fő probléma nem más, minthogy a könyvben leírthoz hasonló rendszer soha nem létezett Kínában. Ehhez hasonlóan a mintagyárak bejárása során megfigyelt gyakorlatok is gyakran csak ezekre a gyárakra korlátozódtak. Bár néhány vonás közös volt a valóság és e Patyomkin-falvak között, alapvető tulajdonságaikat tekintve nagyban különböztek egymástól. A Tankönyv inkább egyfajta vallási szöveggént értelmezhető, mintsem a szocialista korszak gazdaságának leírásaként. A mintaüzemek bejárása zarándoklattá vált, ami megerősítette az ilyen szövegek szentségét a nyugati radikálisok szemében. Azok a kutatók, akik tanulmányaikat politikai nyilatkozatok vizsgálatára alapozták, egyfajta jóslással foglalkoztak: apró részletekre bontották a magas rangú vezetők beszédeit és úgy rendezték újra azokat, hogy az saját narratívájukat támassza alá.

A „két irányvonal harca” tehát nem volt meghatározó jellemzője a szocialista korszak egyik szakaszának sem. Ehelyett az állam a munkaszervezés, az ipari koordináció és a társadalmi ellenőrzés legkülönbözőbb formáit házasította össze, melyek közül némelyiket Oroszországtól, másokat kapitalista nemzetektől tanult el és alakított át. Eközben pedig felelevenített olyan régebbi gyakorlatokat is, melyeket a japánoktól, a nacionalistáktól, valamint a Csing- és a Ming-dinasztiáktól örökölt meg. Ezzel egy időben egészen új gyakorlatokat is feltaláltak, amelyek teljesen egyediek voltak, bár néhányat később máshol is használatba vettek. A végeredmény egy földrajzilag egyenlőtlen rendszer lett, amelyet egyszerre több irányba húztak, és amelyet csak a KKP által ellenőrzött és végül a KKP-val összeolvadó, fejlesztő rendszerként funkcionáló állam tevékenysége kényszeríthetett bármiféle egységbe. Az állam nem volt egyenlő a Párt élén álló vezetőkkel. Maga is egyfajta strukturált káosz volt, amely az újraelosztás és a felügyelet bonyolult hálózataira épült, valamint azokra a hűséges támogatóira támaszkodott, akiknek az életét a forradalom és az azt követő politikai intézkedések jobbá tették.

A fentiek miatt a kínai kísérletről bármikor joggal lehetett állítani, hogy éppen úton van a kapitalista átalakulás felé, hogy az orosz rendszert másolja, hogy követi a japánokat a terjeszkedő,

nacionalista militarizmus útján, hogy feleleveníti a császárkori Kína hidraulikus rendszereire⁴⁷ jellemző ősrégi kormányzati formákat, vagy hogy valamiféle új, kiterjedt totalitárius rendszert talál fel, amely soha nem látott mértékben hatol be az emberek mindennapi életébe. Ám ezen megállapítások egyike sem ad teljes képet a korszak hosszú távú tendenciáiról, sőt végső soron az összes ilyen megállapítás elfedi ezeket.

A fejlesztő rendszer alapján egyre gyakoribbá váló válságok miatt a szakpolitikák érvényesítésének képessége is gyengült, így a pártállamnak időről időre tömeges mozgósítással kellett újraélesztenie saját hatalmát. A viszonylag önellátó termelési egységeket csak a központi állam egyre áthatóbb jelenléte tudta összetartani. Az állami befolyás kiterjedése végső soron a katonaság szerepének növekedésével járt: a Népi Felszabadító Hadsereg több minisztérium közvetlen irányítását is átvette a megerősödőben lévő ellenzéki mozgalmak 1969-es leverése után. A pártállam egyre áthatóbbá válásával egyetemben felgyorsult saját megkövesedése is: ennek jele volt a növekvő korrupció, a bürokratizálódás és a középső szintek hatalmának felduzzadása a központi irányítás rovására.

A fejlesztő rendszer alapvetően instabil volt. Bár képes volt a gabonatöbblet abszolút kinyerésére, a mezőgazdasági termelés forradalma, amelyet a korai kommunista vezetők álmodtak meg, soha nem valósult meg. Az állam végül alig volt képes többre, mint szelektív újraelosztásra, az erőforrások elvont „mennyeiségeinek” (egyre korlátozottabb és decentralizáltabb) elosztására, valamint a büntetés különböző, kvázi katonai jellegű és csak mértékében eltérő formáinak kiosztására. A termelés és a társadalmi élet mindennapi irányításának többi részét egyre inkább az önellátó gazdasági egységekre bízták, amelyek látszólag a hatalmas központi államapparátus részei voltak, de a valóságban jelentős mértékű autonómiát biztosítottak számukra.

⁴⁷ Egyes társadalmi berendezkedésekben a központi kormányzat hatalmának egyik forrása a víz és a vízszabályozás felett gyakorolt monopólium – ezeket hívják hidraulikus birodalmaknak. A Kínában is használt árasztásos mezőgazdasághoz bonyolult öntözési rendszerekre volt szükség, amelyek kialakítására és fenntartására csak a központi kormányzat volt képes. – *a szerk.*

Mindez azt jelentette, hogy a fejlesztő rendszer projektje mindig attól függött, hogy képes-e sikeresen megtartani a lakosság jelentős rétegeinek támogatását. Ezt a támogatást egyrészt azáltal nyerték el, hogy teljesítették az emberek megélhetésének javítására tett ígéreteket, és az új előnyöket tudatosan egyenlőtlenül osztották el a lakosság között. Másrészt ugyanilyen fontos volt egy széleskörű mítoszrendszer létrehozása, amely az államhoz hasonló funkciót töltött be – különböző kényszerítő és elosztó intézkedésekkel segített összefogni a fejlesztő rendszer projektjét. Mindezt azzal a különbséggel, hogy ez a mítosz a szociális és érzelmi kötelékek összetett hálózatán keresztül működött. A szocialista korszak kultúrája vagy mítosza visszatükröződött mindenben, kezdve a *tanvej* vagy a vidéki kollektívák szintjén zajló alapvető társadalmi interakcióktól, az állam mellett vagy annak ellenében szerveződő tüntetések kulturális standardjain át (mint a tacepaók⁴⁸ használata), egészen a felülről irányított tömegkampányokig, mint Liu Sao-csi⁴⁹, majd később Mao Ce-tung személyi kultusza.

Bár a KKP döntései nagymértékben befolyásolták, ez a mítoszrendszer nem kizárólag a konspiráló vezetők terméke volt: gyakran maga a Párt is a népi hagyományokat formálta új célokra. A legfontosabb szereplő továbbra is az esetlegesség volt, és csak ezután az emberek. A hatalmi struktúra különböző szintjein elhelyezkedő hétköznapi emberek továbbra is alakították, módosították, támogatták és elleneztek a különböző kulturális áramlatokat. Még a szocialista korszak mítoszának látszólag szélsőséges megnyilvánulásai, mint például a személyi kultusz, sem értelmezhetők egyszerűen a tömeghisztéria kitöréseiként. Az uralkodó ideológia, bár végső soron hozzájárult a szocialista fejlesztő rendszer fennmaradásához, ezt csak azáltal tudta elérni, hogy megszerezte a lakosság nagy tömegeinek együttműködését oly módon, hogy bizonyos szellemi, érzelmi és szociális szükségleteket szolgált ki – különösen akkor, amikor az állam elosztó mechanizmusa az anyagi szükségleteket nem volt képes kiszolgálni.

⁴⁸ Nagy méretű írásjelekkel teleírt politikai plakátok – *a szerk.*

⁴⁹ A KKP által a helyi népi hagyományok felhasználásáról és a forradalom történelmével kapcsolatos későbbi kulturális csatározásokról – beleértve Liu Sao-Csi személyi kultuszának felépítését – részletesen lásd Perry (2012).

Az államhoz hasonlóan ez az uralkodó ideológia is egyre inkább megkövesedett az idő múlásával, és egyre kevésbé volt képes reagálni az emberek igényeire és hozzájárulásaira. Ez a korszak kultúráját is korlátozóbbá tette, mivel lezárták a szocialista élet kifejezésének lehetőségeit, valamint a szocialista jövőről alkotott elképzelések határait is. Az állam egyre áthatóbbá és militarizáltabbá vált, ezt pedig lekövette az uralkodó mitológia is. Ennek leglátványosabb szimbóluma Mao személyi kultuszának erősödése volt. Az ortodox, heterodox és egyenesen eretnek irányzatokat magába foglaló szocialista mítosz egyre feszítettebbé és kaotikusabbá vált, ami egyes esetekben a domináns ortodoxia megkérdőjelezéséhez vezetett. Ezeket a támadásokat azonban végül maga az ortodoxia korlátozta, minthogy minden eretnekség végső soron annak a vallásnak a szabályrendszerétől függ, amelytől el akar szakadni.

Bár a korszak mítoszai és propagandája nem tekinthetők a szocialista mindennapok pontos leírásának, egyáltalán nem jelentéktelenek. De csak akkor érzékelhetjük valódi jelentőségüket, ha valóban mítoszokként tekintünk rájuk. A rendszerszintű válságok idején éppen a kulturális szereplők játszanak felfokozott szerepet azért, hogy meghatározzák, mi tűnik lehetségesnek az adott helyzetbe ágyazott szereplők számára. Bár végső soron mindig az anyagi korlátok a legfontosabbak, a kultúra és a tudat határozza meg, hogy milyen határokat és lehetőségeket érzékelünk valójában. A nem érzékelt határ katasztrofát, a fel nem ismert lehetőség tragédiát von maga után.

OSZTÁLYOK A SZOCIALIZMUSBAN

A tömeghisztéria vagy a frakcióharcok időszakaként való értelmezés helyett a „kulturális forradalomra” érdemes a szocialista fejlesztő rendszer belső konfliktusainak termékeként tekinteni. A konfliktusok kifejezésére tett kísérletek gyakran maguk is társadalomformáló folyamatok voltak. Erre jó példa a korszak egyik legjelentősebb vitája, amelynek témája az volt, hogy vajon mit jelent a „a szocializmusban” az osztály. Amikor a kínai szocializmusban felnőtt fiatalokat arra kérték, hogy játsszák újra szüleik forradalmi küzdelmeit, akkor egymással versengő és éles ellentétben álló értelmezésekkel álltak elő az

osztály fogalmával, valamint azzal kapcsolatban, hogy valójában hova nyúlnak vissza a szocializmus belső ellentéteinek gyökerei.

A folyamat a diákok körében a központi állam ösztönzésére kezdődött. A „száz virág” időszakához hasonlóan a „kulturális forradalom” alatt hivatalossá tett konfliktusok már korábban is jelen voltak. A „nagy ugrás” és az azt követő megszorítások csillapították a feszültségeket, ugyanakkor súlyosbították a megosztottságot, amely az 1957-es sztrájkhullámot kiváltotta, mivel a városi lakosság nagyobb hányadát „munkás-parasztként” vagy más alkalmi munkásként foglalkoztatták. Ez azt jelentette, hogy a „diákmozgalom” ezúttal még gyorsabban gyűrűzött be a munkahelyekre: a munkások újabb sztrájkhullámokat indítottak, kádereket és üzemi tisztviselőket buktattak meg, összezsaptak a velük szemben álló lázadó csoportokkal, valamint több városban fegyvert ragadtak és közvetlen összetűzésbe keveredtek a Népi Felszabadító Hadsereggel.

Az osztály fogalma azonban nem ragadható meg egyszerű szavakkal. A szocialista korszak a szakaszos osztályformálódás időszaka volt, amely egy egységes uralkodó osztály kialakulásával tetőzött be, amikor a technokrácia és a politikai elit összefogott, hogy megfékezze a „kulturális forradalom” során felszabadult irányíthatatlan energiákat. Az uralkodó osztálynak volt a feladata az is, hogy a népfelkelés leverése és elterelése után biztosítsa, hogy a szocialista projekt szétbomlása ne vezessen a kínai állam és gazdaság katasztrofális összeomlásához és széttöredezéséhez – amely számos korábbi dinasztia hanyatlásának következménye volt. A kapitalista felhalmozási kényszerek hiányának és az ország vidéki túlsúlyú demográfiájának köszönhetően a szocialista időszakban nem alakult ki valódi munkásosztály. A kínai proletariátus kialakulása ehelyett a reformévek egyik legjelentősebb fejleménye volt. Az újonnan kialakult proletariátus és a „vörös” burzsoázia (2008-ban a kínai milliomosok 91%-át a vezető tisztviselők gyermekei tették ki [BCG 2008]) közötti osztálykonfliktus napjaink kínai politikai válságainak egyik meghatározó eleme.

Az osztály egy rendkívül kaotikus és eredendően egyenlőtlen osztályozási mód volt, különösen a korai szocialista időszakban. Ezekben az években még nem léteztek egységes osztályviszonyok a társadalmon belül. A gazdasági struktúrához hasonlóan az osztály is átesett egy átalakuláson, a korábbi hatalmi és termelési struktúrák széthullá-

sával egy időben. A forradalom harcai során és az 1950-es évek elejéig bezárólag a kínai lakosság túlnyomó többségének osztályhelyezete romlott a korábbi társadalmi rendben elfoglalt helyéhez képest. Ezt leginkább a lakosság fizikai mobilitása szimbolizálja, mivel milliók hagyták el korábbi társadalmi szerepüket, hogy csatlakozzanak a forradalmi folyamathoz. A forradalom győzelme után nem lehetett egyszerűen visszatérni a megszokott kerékvágásba. A földeket újraosztották, ami megbontotta a vidéki osztályszerkezetet, a gyárakat pedig végül államosították, és a menedzseri funkciókat különböző intézményekre ruházták át. Voltak üzemek, ahol a forradalom előtti időszakban kinevezett technikusok megtartották pozíciójukat, ám a hatalmuk gyakorlásának kontextusa alapvetően megváltozott.

A korábbi osztályszerkezet lerombolása a forradalom előre eltervezett eredménye volt, amely meg akarta akadályozni a 20. század eleji osztálystruktúrák visszatérését. A szocialista időszak első évtizedében reális esélye volt a régi hatalmi struktúrák újjáéledésének, mivel ezek átalakulása nem ment végbe teljesen, és a régi rendszer számos haszonélvezője időközben előnyös pozíciókba került. A fejlesztő projekt fő akadályaként tekintettek a régi rendszerre és annak elitjére, mivel tagjai archaikus (és nem produktív) hagyományokat ápoltak, és aktívan ellenezték a fejlődés alapját jelentő újraelosztási törekvéseket. Ez a helyzet egy országos osztályozási rendszer felállításához vezetett, amelyet egyrészt a korábbi hatalom birtokosainak megfigyelésére, másrészt pedig arra használtak, hogy a meglévő forrásokat újraosszák azok között, akik a régi rendszer alsó szintjein helyezkedtek el. Az osztályozás a vidéki területeken volt a legaprólékosabb, ahol a KKP hosszú évekig tanulmányozta a korábbi hatalmi struktúrát és annak részleteit, hogy hogyan osztották el a kiváltságokat és ki kit hogyan zsákmányolt ki. A városi besorolások valamivel korlátozottabbak voltak. A KKP csak nem sokkal az osztályozási rendszer bevezetése előtt kezdte újra tevékenységét a városokban és magukat a városokat is gazdasági és demográfiai káosz jellemezte: a munkások jelentős része volt munkanélküli, hajléktalan és sokan éppen kivándorlófélben voltak. A városi besorolások tehát viszonylag egyszerű osztályozást jelentettek, például elkülönítették a kézműveseket a vállalatok dolgozóitól, de a vállalatok mérete alapján nem tettek következetesen különbséget. Más gyűjtőkategóriákat, mint

például a „semmittevő”, azért találtak ki, hogy lefedjék a nehezen besorolható sokaságot.

Egyértelmű hiányosságai ellenére ez a rendszer nem írható le totalitárius intézkedésként, amely a társadalom akarata ellenére lett rákényszerítve: „bár a rendszert az államhatalom segítségével kényszerítették ki, a Kínai Népköztársaság első éveiben jelentős támogatást élvezett a lakosság [...] számottevő részében” (Wu 2014: 41). A rendszer – amelyet akkoriban ideiglenesnek szántak – megkülönböztette a „származási osztályt” (*csiating csusen*) – vagyis a család forradalom előtti osztályhelyzetét – a „jelenlegi osztályhelyzettől” (*kozszen csengfen*). A hivatalos politika ebben a korai időszakban elismerte, hogy még a földbirtokosok is „megváltoztathatják osztálybesorolásukat öt év alatt, ha részt vesznek a fizikai munkában és betartják a törvényt, a gazdag parasztokat pedig három év után átsorolhatják” (uo.: 42).

Az osztályozási rendszer azonban olyan maradandónak bizonyult, hogy jócskán túlélte népi felhatalmazását. Valójában a *tangan* (a politikai „portfólió”) részeként a társadalmi ellenőrzés egyik elsődleges adminisztratív eszközévé vált, ahogy a válságok egyre szélesebb körben jelentkeztek. Az osztályozási rendszer beépülése állandó elemként a fejlesztő rendszerbe „egy időben történt a mindent átító kínai *hukou*-rendszer [...] kialakításával”. A kijelölt osztály, akárcsak a *hukou* [háztartások nyilvántartásának rendszerek – *a szerk.*], hamarosan örökölhető tulajdonsággá vált, mivel a „származási osztály” nagyobb hangsúlyt kapott az „osztályhelyzetnél” – míg végül összeolvadt a kettő (uo.: 43).

A régi osztálykategóriák hamar új jelentést kaptak, mivel meghatározták a kiváltságok hierarchiáján belüli pozíciókat. A régi rendszer alsó szintjén állók az új rendszerben előnyös pozíciókban találták magukat. A nem gazdasági jellegű csoportok számára teljesen új osztályokat jelöltek ki. Ezek között voltak kívánatos és nem kívánatos kategóriák is – előbbihez tartoztak például a „forradalmi katona”, a „forradalmi káder” vagy a „forradalmi mártír hozzátartozója” kategóriák. A nem kívánatos kategóriákat eleinte a korábbi elnyomó rendszerek – vagyis a KMT, a japán és a hadúrrendszerek – aktív szereplőinek megjelölésére használták – ideértve például olyan kategóriákat, mint a „törvénytelen hatalom katonatisztje”, vagy a „KMT különleges ügynöke”. De ahogy az osztályozási rendszert elkezdték

használni a belföldi zavargások elfojtására is, a negatív kategóriákat kibővítették „jobbboldaliakkal”, „káros elemekkel” és „kapitalista útonállókkal” is.⁵⁰

A szocialista időszak osztályszerkezete csak azután kezdett igazán kialakulni, hogy a régi osztályok megsemmisítésének forradalmi hullámai kezdtek elülni. Az 1950-es években a fejlesztő rendszer kitermelte a maga többé-kevésbé állandó törésvonalait annak mentén, hogy az egyes társadalmi csoportok mennyiben fértek hozzá a szocialista időszakban megtermelt abszolút többletkez. Az ehhez a többletkez való hozzáférés volt az alapviszony, amely meghatározta az osztályokat és azok egymáshoz fűződő viszonyát.

A végül kialakult osztályrendszer kettős megosztottság jellemezte. Elsősorban az elit és az elitbe nem tartozók között állt fenn különbség. Az elit korántsem volt egységes: komoly belső konfliktus húzódott a Párt és a hadsereg kötelékében szolgáló politikai elit, valamint a mérnökökből, tudósokból, adminisztrátorokból és értelmiségiekből álló technokrácia között. Ezen időszak nagy részében volt még egy jelentős, ám folyamatosan csökkenő méretű elitcsoport is: a nehézipar jó osztályhátteréből érkező, szenior munkásainak csoportja, akik az eliten belüli hierarchia alsó szintjein foglaltak helyet, és hozzávetőlegesen ugyanannyit, vagy kicsivel többet kerestek mint az alsóbb szintű káderek, technikusok és értelmiségiek. Az élmunkások ezen csoportját a reformkorszak során túrták ki az elit osztályából.

Másodszorban szakadék húzódott a gabonatermelők és a gabonafogyasztók között is. Ez a város-vidék megosztottság jelölte ki azt a vidéki osztályt (a parasztságot), amelyből az abszolút többletet eredeti formájában (gabonaként) kinyerték, valamint azt városi munkásosztályt, amelyhez ezt a többletet becsatornázták, hogy aztán árucikkeket állítsanak elő. A szocialista korszakban Kína lakosságának túlnyomó többsége a gabonatermelők osztályához tartozott. A különböző átszervezések és katasztrófák ellenére ez az osztály viszonylag homogén maradt, és a megélhetésbeli különbségeket nagyrészt olyan véletlenszerű tényezők határozták meg, mint az éghajlat és a földrajzi elhelyezkedés. Nagyon kevesen váltak gabonatermelőből gabonafogyasztóvá, és a „nagy ugrás” után a vidék-város

⁵⁰ A teljesebb listáért lásd Kraus (1981: 185–187).

mobilitás megfordult a tömeges parasztosítással. A városiasodás 1960-ra teljesen lelassult, és a városok népességnövekedése a következő két évtizedben évi nagyjából 1,4 %-os növekedésnél megtorpant. Ennek nagy része a természetes népességnövekedés eredménye volt, mivel az éhínség után stabilizálódott a születésszám (Chan 2010).

Eközben a gabonafogyasztók osztályában egyre több réteg alakult ki, ahogy a fejlesztő rendszer egyre instabilabbá vált és az egyenlőtlenségek az egekbe szöktek az éltek és az elithez nem tartozók között. A gabonafogyasztók osztályának alsó szintjén egyre több ember helyezkedett el, akik egy protoproletariátust alkottak, amelyet alkalmi munkások, tanoncok, „munkás-parasztok” és a városba visszatelepeült parasztok alkottak. Ezt a réteget a gabonafogyasztás kiváltságához képest nagy és egyre növekvő bizonytalanság jellemezte. Ide kezdetben bevándorlók, „síkátori munkások” és tanoncok tartoztak aránylag kis számban, de a folyamatos válságok miatt a gabonafogyasztó osztály egyre nagyobb része került ilyen helyzetbe. A szocialista korszak folyamán a lakosság egyre nagyobb hányada került a gabonatöbblet termelése és fogyasztása közötti szürke zónába.

Marxi értelemben ez az osztály nem volt igazi munkásosztály, mivel munkája nem volt integrálva a globális kapitalista körforgásba, és Kínában a kapitalista felhalmozás folyamata sem létezett. Megélhetésük erősebben kötődött a munkabérhez, mint más munkásoké, de végső soron mégis független volt a bértől, mivel bizonyos mértékig gondoskodtak róluk a vidéki kollektívák vagy a kisebb városi *tanvejek*. Ami még fontosabb: bár bér munkások voltak, a szocialista időszakban nem létezett munkaerőpiac. Ehelyett a munkájukat a tartományi (és néha a vállalati vagy központi állami) tervező hatóságok szervezték ki a vállalatoknak, ugyanúgy, mint a gépeket vagy az új létesítmények építéséhez szükséges erőforrásokat. Ahogyan a megtermelt árukat vagy az erőforrásokat, úgy ezt a bér munkát is „mennyeiségként” osztották el, a pénzben kifejezett munkabér pedig másodlagos szempont volt csupán.

Ez az osztály mégis egyfajta protoproletariátust alkotott. Létezése a gabonatermelők és -fogyasztók közötti szakadék felszámolódását jelképezte, melynek helyébe a városi munkások olyan sokasága lépett, amely a béren kívül a megélhetés minden más formájától el volt szakítva. Ennek az osztálynak az alapszerkezete (amelyet alkalmi

szerződéses, migráns munkaerő alkotott) magában foglalta a törekvést a munkaerőpiacok létrehozására, a bérekre való támaszkodásra és a magántulajdonú termelőeszközök intézményeinek létrehozására. Ez utóbbiakat már meg lehetett különböztetni a munkaerőtől, mivel a vállalkozások elkezdtek megszakítani a kapcsolatot a nem piaci reprodukzív elosztás és a foglalkoztatás között. Ez a protoproletariátus később a reformkorszak során az új munkásosztály alapjaként működött, és számos jellemzője beépült a posztszocialista kínai osztályviszonyokba.

KONKLÚZIÓ

FELBOMLÁS

A szocializmus 1969-ben bomlott fel Kínában. A rendszert még évekig összetartotta az, hogy az államot – amelyet sok esetben már a hadsereg képviselt – szélsőséges mértékben kiterjesztették a gazdasági koordináció, a termelés és az elosztás minden területére, valamint kétségbeesetten felerősítették az uralkodó ideológiát az élet minden területén. Amikor már ez sem volt elegendő, a katasztrofális összeomlást csak a „vörös mérnökök” immár egységes uralkodó osztályának ügyes manőverezésével sikerült elkerülni, akik politikai uralma a mai napig tart.

Mindeddig e jelenségek belföldi léptékét hangsúlyoztuk, és Kínának mint összefüggő gazdasági egységnek a lassú összefonódására összpontosítottunk. A helyi fókuszunk azért van értelme, mert a szocialista korszakban a kelet-ázsiai szárazföld nagy részét kivonták a tőkefelhalmozás globális körforgásából. A kivonulási próbálkozás neve Kína: egy hatalmas területen véghezvitt, a világ népességének óriási hányada által támogatott autonómiára tett kísérlet. A kínai-szovjet kapcsolatok megszakadása után a külső interakciók a kereskedelem, a migráció vagy a kulturális közvetítés formájában szinte teljesen leálltak, csak néhány „harmadik világbeli” országgal maradt fenn gyenge kapcsolat. A kivonulás végül kudarcot vallott és a következő ötven évben a kelet-ázsiai szárazföld és népe lassan visszakerült az értékkörforgásba, amelytől korábban elszakították magukat.

Ez azonban nem jelenti azt, hogy a szocialista korszaknak ne lett volna globális vonatkozása is. A kínai volt a legnagyobb a szocialista

forradalmak globális hullámai közül, amelyek maguk is csupán egy Európában alapított munkásmozgalom megkésett csúcspontjai voltak. Bár a forradalmak mítosza a kapitalista világ ipari magjaiban született, ezek a forradalmak mind a politikailag aktivizálódott parasztság eredményei voltak, akik készen álltak harcolni a régi és az új rendszer ellen egyaránt. Kínában a munkásmozgalom ipari mitológiája sokkal simábban olvadt össze a vidéki forradalom valóságával, mint a Szovjetunióban. Ennek eredménye egy olyan szocialista kultúra lett, amelyben a marxista eszkatológia⁵¹ egyesült az évszázados paraszti millenarizmussal⁵². Ez a kombináció képes volt elindítani az emberiség törtelmének egyik legnagyobb fejlődési robbanását.

A korlátok és ösztönzők, amelyekkel a projekt szembesült, szintén globális jellegűek voltak. A Csing-dinasztia hanyatlásával az egykor nagyhatalmú régió egy évszázadig tartó erőszakos megosztottságba süllyedt, miközben egy új birodalom jött létre Európában. Néhány generáció alatt a világ egyik leggazdagabb része hirtelen az egyik legszegényebbé vált. Ez vezetett ahhoz, hogy a nyugaton tanult nacionalisták, akik „helyre akarták állítani” a régió Európához és szatellitállamaihoz⁵³ viszonyított hatalmát, kitalálták számára az ősi, egységesítő „Kína” elnevezést. Mivel a térség folyamatos szegénysége nagyrészt Európa felemelkedésének a következménye volt, a forradalmi folyamat egyben „antiimperialistává” vált.

Éppen az európai imperializmus fenyegetése határozta meg a kínai fejlődés követelményrendszerét. Ebben az időszakban nem történhetett meg a régi paraszti utópiák felelevenítése, hiszen ez a fejlődés stagnálásával járt volna, ami a térség elbukását jelentette volna Európa és Japán gyarmati törekvéseivel szemben. Miután a Csing-dinasztia és a KMT megadta magát a külföldi hatalmaknak, egyre világosabbá vált, hogy a régió fejlődését nem lehet az új ipari polgárság és a régi elit szövetségén keresztül elérni, ahogyan az a „megkésett fejlődésű” országokban, mint például Németországban történt. Ehelyett teljesen el

⁵¹ Az eszkatológia a teológiának az egyén és a társadalom végső sorsát tárgyaló része – *a szerk.*

⁵² A millenarizmus a végítéletbe, vagy egy hasonló nagy átalakulásba vetett hitet jelenti – *a szerk.*

⁵³ Olyan ország, mely hivatalosan független, de a valóságban egy másik ország politikai, gazdasági és katonai befolyása vagy ellenőrzése alatt áll – *a szerk.*

kellett pusztítani a régi rendszert és a Nyugattal folytatott kikötői kereskedelemtől függő hazai tőkések is.

Úgy tűnt, hogy a paraszti millenarizmus és a munkásmozgalom teleológiájának⁵⁴ összeolvadása alternatív fejlődési modellt kínál. De mivel hiányoztak a fejlődés „normális” szereplői (a felemelkedő burzsoázia vagy az új és a régi elit közötti „gabona és acél” szövetség), ezért a projekt csak az iparosítás „nagy lökésein” keresztül léphetett előre. A kapitalista országokban ehhez hasonló iparosítás a világgazdasági válság szélsőséges időszakaiban valósult meg, amikor is az értéktermelés hagyományos alapjai fellazulnak. A szocialista országokban a fejlesztést úgy kellett végrehajtani, mintha a gazdaság örökös válságban lenne, mert ezekből a rendszerekből hiányoztak az ilyen horgonyok.

Ez azt jelentette, hogy a kínai szocialista fejlesztő rendszer végül felváltotta magát a kommunista projektet, miután egyre több áldozatot kellett hozni a nemzetgazdaság kiépítéséért. Ezt a kudarcot a kor termelte ki. A munkásmozgalom mitológiája hozzájárult a hiba létrejöttéhez, mivel hajlamos volt teleologikus módon összemosni a termelés és az ipari foglalkoztatás bővítését a társadalom kommunizmus felé vezető történelmi fejlődésével. De ennél sokkal nagyobb jelentősége volt annak az ostromállapotnak és elszigeteltségnek, amelyben a kísérlet zajlott. Nehéz azért hibáztatni a korai kommunistákat, amiért súlyos szegénységből indulva a fejlődést hangsúlyozták. Mire azonban egy új nemzedék megkísérelte ezt a kommunista horizontot kiterjeszteni, a korai kommunisták már menthetetlenül hitük gépezetének szolgálatába szegődtek.

E fejlesztő projekt számára csak a kapitalista gazdaság globális válsága miatt nyílt tér. Az 1910-es évektől a koreai háború végéig és a második világháborút követő recesszióig a világgazdaság a szakadék szélén tántorgott. Ez a bizonytalanság fél évszázadnyi háború, gazdasági válság és rendkívüli kiszámíthatatlanság formájában jelentkezett. A világgazdaság töredezetté vált, mivel az országok megnövelték a vámokat, a zárt belföldi kereskedelemre helyezték

⁵⁴ A teleológia fogalma a marxizmusban az elképzelést jelenti, miszerint a történelemnek van egy előre meghatározott fejlődési iránya (kisközösségek → feudalizmus → kapitalizmus → szocializmus → kommunizmus), ezeken a lépcsőkön pedig végig kell haladni a végső cél, a kommunista (osztály nélküli) társadalom eléréséhez (Marx és Engels 1952). – *a szerk.*

a hangsúlyt és gyakran erősen katonai jellegű, országos iparosítási projekteket indítottak el. A szocialista projektek csak a termelés globális bezárkózásának kontextusában nőhettek ekkorára, lefedve végül az eurázsiai kontinens nagy részét. Nem véletlen, hogy a két legnagyobb szocialista forradalom nagyjából a két világháborúval egy időben zajlott le, mivel ezek a háborúk két csúcspontot képviseltek ebben a bezárkózásban.

Ugyanígy a kínai szocialista projekt is csak a globális munkásmozgalom és az azt megalapozó ipari expanzió időszakának kontextusában tudott kialakulni. Az iparnak és a feldolgozóipari foglalkoztatásnak ez az általános bővülése biztosította, hogy a kínaiak legalább egy kezdetleges ipari struktúrát örökölték (Mandzsúriában), és hogy a nyugati nemzetek változatlanul a hazai fejlesztésre összpontosítottak, ahelyett, hogy aktívan termelési telephelyeket kerestek volna a tengerentúlon. Ebben az időszakban kevés erős indok volt Kína „megnyitására”, és úgy tűnt, hogy ezt megkísérelni csupán a világháború egy évtizeddel való meghosszabbításának receptje lenne. A hidegháború olyan enyhülés volt, amelyben a kínai szocializmust egyszerűen karanténba zárták és hagyták, hogy a maga útját járja.

Ezek a feltételek mind megváltoztak az 1970-es évektől, amikor a 20. század elejének részleges elzárkózásának helyén megjelent az új globális hegemonia terjeszkedési hulláma. Ezzel egyidejűleg a technológiai fejlődés egyszerre csökkentette a szükségletet a költséges fenntartású ipari munkások iránt, és lehetővé tette az ellátási láncok kiterjesztését a világ távoli régióiba. Nyugaton a növekvő munkanélküliség, a csökkenő bérek és a zuhanó profitok a dezindusztrializáció általánossá válásával igényt teremtettek a termelés olcsóbb színtereire. A gyárak áttelepítése olyan országokba, mint Dél-Korea és Tajvan, lehetővé tette a vállalatoknak, hogy újra nyereségessé váljanak, miközben alacsonyabb árakat kínáltak a nyugati fogyasztóknak, így csillapítva a gazdasági lassulás belföldi hatásait.

Ezek a megváltozott feltételek voltak azok, amelyek rövidesen előmozdították Kína „megnyitását”. Ezt a nyitást azonban a kínaiak csak a szocialista fejlesztő rendszer hibái miatt fogadták el – és még így is csak nagyon lassan. A fentiekben részletesen bemutatottuk a kommunista projekt kínai sikertelenségének helyi történetét. A Chuang következő számában [ebben a lapszámban 136–310. oldal – a szerk.]

rátérünk a kudarcot követő globális integrációra, amely során Kína az 1970-es években nyitott a világkereskedelem felé és elkezdődött az átmenet a kapitalizmusba.

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Andors, Stephen (1977). *China's Industrial Revolution: Politics, Planning and Management, 1949 to the Present*. Pantheon Books.
- Andreas, Joel (2009). *Rise of the Red Engineers*. Stanford University Press.
- Arrighi, Giovanni (1994). *The long twentieth century: Money, power, and the origins of our times*. Verso.
- Arrighi, Giovanni (2007). *Adam Smith in Beijing*. Verso.
- Badiou, Alain (2014). *The ancient Alain Badiou Responds to the Dashing Laurent Joffrin*. Verso.
- Banaji, Jairus (2010). *Theory as History*. Haymarket.
- Barnett, A. Doak (1953). China's Road to Collectivization. *Journal of Farm Economics*, 35(2).
- Bettelheim, Charles (1974a). *Cultural Revolution and Industrial Organization in China*. Monthly Review Press.
- Bettelheim, Charles (1974b). *Cultural Revolution and Industrial Organization in China*. Monthly Review Press.
- Boston Consulting Group (2008). *Wealth Markets in China*.
- Brown, Jeremy (2012). *City Versus Countryside in Mao's China: Negotiating the Divide*. Cambridge University Press.
- Chan, Kam Wing (2010). Fundamentals of China's Urbanization and Policy. *The China Review*, 10(1), 63–94.
- Chang, David Cheng (2008). Hong taiyang shi zenyang shengqi de (review). *China Review International*, 15(4), 515–521.
- Cheng, Chu-Yuan (1963). *Communist China's Economy, 1949–1962: Structural Changes and Crisis*. Seton Hall University Press.
- Chiang, Wu (1955). Certain Characteristics in the Economic Developments of China's Capitalism. *Economic Research*, 1(5). 64.
- Chino (2013). *Bloom and Contend: A Critique of Maoism*. Unity and Struggle, 2013. November 20. http://www.unityandstruggle.org/2013/11/bloom_and_contend/
- Connery, Christopher (2014). The Margins and the Center: For a New History of the Cultural Revolution. *Viewpoint Magazine*, 2014. szeptember 28. <https://viewpointmag.com/2014/09/28/the-margins-and-the-center-for-a-new-history-of-the-cultural-revolution/>

- Corrigan, Phillip - Ramsay, Harvie - Sawyer, Derek (1978). *Socialist Construction and Marxist Theory: Bolshevism and Its Critique*. Monthly Review Press.
- Csányi Gergely; Gagyí Ágnes és Kerékgyártó Ágnes (2018). Társadalmi reprodukció. Az élet újratermelése a kapitalizmusban. *Fordulat* 24, 5–29.
- Davis, Fei-ling (1971). *Primitive Revolutionaries of China: A Study of Secret Societies of the late Nineteenth Century*. University Press of Hawaii.
- Dirlik, Arif (1991). *Anarchism in the Chinese Revolution*. University of California Press.
- Eyferth, Jacob (2009): *Eating Rice from Bamboo Roots: The Social History of the Community of Handicraft Papermakers in Rural Sichuan, 1920–2000*. Harvard University Press.
- Fangchun, Li (2008). *Class, Power and the Contradictions of Chinese Revolutionary Modernity: Interpreting Land Reform in Northern China 1946–1948*. A University of Californián leadott doktori dolgozat.
- Feuerwerker, Albert (1970). Handicraft and Manufactured Cotton Textiles 1871–1910. *Journal of Economic History*, 30(2).
- Frazier, Mark W. (2002). *The Making of the Chinese Industrial Workplace*. Cambridge University Press.
- Geertz, Clifford. (1963). *Agricultural involution: The processes of ecological change in Indonesia*. University of California Press.
- Goldner, Loren (2012). Notes Toward a Critique of Maoism. *Insurgent Notes*, 7.
- Heinzig, Dieter (1998). *The Soviet Union and Communist China, 1945–1950: The Arduous Road to the Alliance*. East Gate.
- Hershatter, Gail (2011). *The Gender of Memory: Rural Women and China's Collective Past*. University of California Press.
- Hua, Gao (2000). *Hong taiyang shi zenyang shengqi de*. Chinese University Press.
- Huang, Philip (1990). *The Peasant Family and Rural Development in the Yangzi Delta, 1350–1988*. Stanford University Press.
- Hughes, Geraint (2014). *My Enemy's Enemy: Proxy Warfare in International Politics*. Brighton: Sussex Academic Press.
- Jiang, Hongsheng (2010). *The Paris Commune in Shanghai: The Masses, the State, and Dynamics of "Continuous Revolution"*. A Duke University irodalomtudományi programjában leadott disszertáció.
- Johnson, Linda Cooke (1933). Shanghai: An Emerging Jiangnan Port, 1638–1840. In Johnson, Linda Cooke (szerk.), *Cities of Jiangnan in Late Imperial China*. Albany State University of New York Press.
- Kraus, Richard (1981). *Class Conflict in Chinese Socialism*. Columbia University Press.
- Lardy, Nicholas R. (1983). *Agriculture in China's Modern Economic Development*. Cambridge University Press.

- Lee, Peter (1987). *Industrial Management and Economic Reform in China, 1949–1984*. Oxford University Press.
- Lin, Alfred H. Y. (2004). Warlord, Social Welfare and Philanthropy: The Case of Guangzhou under Chen Jitang, 1929–1936. *Modern China*, 30(2), 151–198.
- Lippit, Victor (1975). *Land Reform and Economic Development in China: A Study of Institutional Change and Development Finance*. Routledge.
- Liu, Chang (2007). *Peasants and Revolution in Rural China*. Routledge.
- Lotta, Raymond (szerk.) (1994). *Maoist Economics and the Revolutionary Road to Socialism: The Shanghai Textbook*. Banner Press, 1994.
- Marx, Karl (1961 [1867]) *A tőke I: A politikai gazdaságtan bírálata*. Kossuth.
- Marx, Karl (1961 [1894]) *A tőke III.: A politikai gazdaságtan bírálata*. Kossuth.
- Marx, Karl és Engels, Friedrich (1952 [1848]) *A Kommunista Párt Kiáltványa*. Szikra.
- Meisner, Maurice (1977). *Mao's China and After: A History of the People's Republic*. The Free Press.
- Naughton, Barry (2007). *The Chinese Economy: Transitions and Growth*. MIT Press.
- Nolan, Peter (1988). *The Political Economy of Collective Farms: An Analysis of China's Post-Mao Rural Reforms*. Westview Press.
- Perry, Elizabeth (1994). Shanghai's Strike Wave of 1957. *The China Quarterly*, 137, 1–27.
- Perry, Elizabeth (2012). *Anyuan: Mining China's Revolutionary Tradition*. University of California Press.
- Remer, Charles Frederick (1933). *Foreign Investments in China*. MacMillan.
- Richardson, Philip (1999). *Economic Change in China, c. 1800–1950*. Cambridge University Press.
- Riskin, Carl (1987). *China's Political Economy: The Quest for Development Since 1949*. Oxford University Press.
- Selden, Mark (1988). *The Political Economy of Chinese Socialism*. M.E. Sharpe.
- Selden, Mark (1993). *The Political Economy of Chinese Development*. M.E. Sharpe.
- Sheehan, Jackie (1998). *Chinese Workers: A New History*. Routledge.
- Shue, Vivienne (1988). *The Reach of the State: Sketches of the Chinese Body Politic*. Stanford University Press.
- Sicular, Terry (1988). Grain Pricing: A Key Link in Chinese Economic Policy. *Modern China*, 14(4), 253–254.
- Stranahan, Patricia (1994). *The Shanghai Labor Movement, 1927–1931*. East Asian Working Paper Series on Language and Politics in Modern China.
- Thaxton, Ralph A. (2011). How the Great Leap Forward Famine Ended in Rural China: „Administrative Intervention” versus Peasant Resistance. In Manning, Kimberley Ens és Wemheuer, Felix (szerk.), *Eating Bitterness: New Perspectives on China's Great Leap Forward and Famine*. UBC Press.

- Tucker, David (2005). Labor Policy and the Construction Industry in Manchukuo: Systems of Recruitment, Management, and Control. In Kratoska, Paul H. (szerk.), *Asian Labor in the Wartime Japanese Empire*. ME Sharpe.
- Unger, Jonathan (2002). *The Transformation of Rural China*. East Gate.
- Wen, Tiejun (1999). *Zhongguo nongcun jiben jingji zhidu yanjiu: 'sannong' wenti de shiji fansi*. Zhongguo jingji chubanshe.
- Wind, Beige (2014). Dispatches from Xinjiang: The Story of the Production and Construction Corps. *Beijing Cream*, 2014. július 3. <http://beijingcream.com/2014/07/dfxj-the-story-of-the-production-and-construction-corps/>
- Wood, Ellen Meiksins (2002). *The Origin of Capitalism: A Longer View*. Verso.
- Wu, Yiching (2014). *The Cultural Revolution at the Margins*. Harvard University Press.
- Xin, Yi (2011). On the Distribution System of Large-Scale People's Communes. In Manning, Kimberley Ens és Wemheuer, Felix (szerk.), *Eating Bitterness: New Perspectives on China's Great Leap Forward and Famine*. University of British Columbia Press.
- Zanasi, Margherita (2006). *Saving the Nation: Economic Modernity in Republican China*. University of Chicago Press.
- Zarrow, Peter (1990). *Anarchism and Chinese Political Culture*. Columbia University Press.
- Zhongguo Gongchandang Lishi, 1919–1949 (History of the Chinese Communist Party, 1919–1949)*. Renmin Chubanshe.